

”En ymmärrä, että mua pitäis ruveta velvottamaan johonkin”

fenomenologinen tutkimus pitkäaikaistyöttömien aktivoinnin vaikuttavuudesta
aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemana

LOTTA REITO
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden
yksikkö
Sosiaalityön pro gradu –tutkielma
toukokuu 2016

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

REITO, LOTTA: ”En ymmärrä, että mua pitäis ruveta velvottamaan johonkin” – fenomenologinen tutkimus pitkäaikaistyöttömien aktiivoinnin vaikuttavuudesta aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemana

Pro gradu –tutkielma, 102 s. + 3 liitesivua

Sosiaalityö

Ohjaaja: Heli Valokivi

toukokuu 2016

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena on aikuissosiaalityön pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kanssa toteutettu aktiivointi ja sen vaikuttavuus. Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella työllistymiseen tukemisen ja aktiivoinnin vaikuttavuutta asiakkaiden kokemana ja asiakkaiden kokemusten perusteella ottaa kantaa aktiivoinnin arvioitavuuteen. Aktiivoinnin toimeenpanon arvioitavuuden pohtiminen on olennaista yhteiskunnallisia palveluita kohtaan osoitettavien vaikuttavuusodotusten kannalta: palveluiden odotetaan olevan vaikuttavia yksilöiden ja yhteiskunnan kannalta ja vaikuttavuutta on pystyttävä arvioimaan, jotta palveluita pystytään kehittämään. Arvioitavuusanalyysi pyrkii tarkastelemaan niitä lähtökohtia, joiden perusteella jotakin ilmiötä, toimenpidettä tai käytäntöä pystytään tarkoituksenmukaisesti arvioimaan.

Tutkimuksen tieteenfilosofinen orientaatio on fenomenologinen, minkä perusteella tutkimuksen keskiössä ovat asiakkaat ja heidän kokemuksensa sekä tietonsa tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä. Tutkimuksen empiirinen aineisto koostuu pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden haastatteluista (9kpl). Myös aineiston analyysi on toteutettu fenomenologisten periaatteiden mukaisesti siten, että tavoitteena on ollut edetä erityisestä tiedosta yleiseen. Analyysimenetelmänä on käytetty dialogista tematisointia.

Asiakkaiden kokemusten perusteella aikuissosiaalityössä itsessään on vähänlaisesti käytettävissä keinoja, joilla asiakkaita pystytään tukemaan työllistymisessä. Työllistymisen tukeminen ja aktiivointi mielletään ensisijaisesti TE-keskuksen tehtäväksi. Asiakkaiden mukaan työllistymisen tiellä on lisäksi useita järjestelmälähtöisiä tekijöitä, joihin aikuissosiaalityön keinoilla ei voida suoraan vaikuttaa, kuten erilaiset kannustinloukut. Asiakkaat kokevat myös olevansa kelpaamattomia työmarkkinoille esimerkiksi työttömyyden pitkittymisen vuoksi.

Asiakkaiden aktiivointia koskevien kokemusten perusteella aktiivoinnin toimeenpanon arvioitavuutta hankaloittaa aktiivointia koskevien tavoitteiden epäselvyys sekä aktiivoinnin toimeenpanossa nähtävät epätarkoituksenmukaisuudet. Olennaisin ongelma aktiivoinnin arvioinnissa on havainto aktiivoinnin käsitteellistämiseen ja mitattavuuteen liittyvistä epäselvyyksistä asiakkaiden keskuudessa: miten voidaan arvioida sellaista toimintaa, jonka sisällöstä ei olla yhtä mieltä? Aktiivoinnin arvioitavuusanalyysin perusteella aktiivoinnin toimeenpanoa on tarkasteltava kriittisesti palvelutoimijoiden työnjaon sekä aktiivoinnin tavoitteenasettelun näkökulmasta ennen kuin tarkoituksenmukaista arviointia aktiivoinnin vaikuttavuudesta voidaan tehdä.

Asiasanat: aikuissosiaalityö, aktiivointi, työllisyyspolitiikka, vaikuttavuus, arviointi, fenomenologia

SUMMARY

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

REITO, LOTTA: "I don't understand why I should be obligated to do something" - a phenomenological study about the effectiveness of activational work subjected to long-term-unemployed service-users in social work with adults

Master's Thesis, 102 pages + 3 appendix pages

Social Work

Supervisor: Heli Valokivi

May 2016

The theme of this Master's thesis is the effectiveness of activational work subjected to the long-term-unemployed service-users in municipal social work with adults. The goal of the study is to analyze how effective the activational work is and can be in municipal social service offices experienced by the service-users. There is a demand for the welfare services to be effective in an individual and organizational level. In order to organize welfare and employment services effectively, we have to be able to evaluate them properly. The study also aims to analyze the overall evaluability of the implementation of activational policies. Evaluability assessment is a crucial procedure that needs to be done before conducting an evaluation so that the evaluation will be focused appropriately.

The methodological and philosophical orientation of the study is based on phenomenology. Phenomenology emphasizes people's experiences as a source of valid description about the phenomenon at hand. The analysis itself is done with the method of dialogical thematization. The qualitative data of the study comprises of nine interviews with long-term-unemployed service-users.

According to the findings of the study, service-users see that there is little that municipal social workers can do in order to help the long-term-unemployed to get back to the labour market. The service-users see that the main operator in helping with employment issues is the local unemployment office. The service-users also see that service systems entails such bureaucracy traps which can not be solved by municipal social workers. According to the service-users, the possibility of employment is not seen as realistic because the service-users experience themselves as inadequate for the current labour market.

These findings suggest that there is several problems with the implementation of activational policies in its current form. There is lack of consensus about the goals of activation and the implementation of the services aren't seen suitable or clear to the service-user. The fundamental issue about the evaluability of activational policies and measures is, however, the ambiguity about the content of the concept of activation. In order to conduct a valid evaluation concerning the effectiveness of activational measures, common conceptual ground must be found: the goals related to the activational measures and roles of the service system actors within activational work must be made clearer.

Key words: social work with adults, activation, labour politics, effectiveness, evaluation, phenomenology

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO.....	1
2 AKTIVOINTI AIKUISSOSIAALITYÖN KÄYTÄNNÖISSÄ	3
2.1 Pitkäaikaistyöttömät työvoimapalveluiden ja aikuissosiaalityön asiakkaina.....	3
2.2 Aktivointipolitiikka ja pitkäaikaistyöttömien palvelut.....	6
2.3 Aktivointitoimenpiteet palvelukäytännöissä	8
3 VAIKUTTAVUUS SOSIAALITYÖN TAVOITTEENA	11
3.1 Vaikuttavuuden määrittelyminen	11
3.2 Vaikuttavuus ja aktivoinnin tavoitteiden määrittelyminen.....	13
4 SOSIAALITYÖN VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINTI	16
4.1 Sosiaalityön arviointitutkimuksen peruslähtökohdat	16
4.2 Arviointitutkimuksen paradigmat ja erilaiset tietosuhteet	19
4.3 Vaikuttavuuden arvioinnin tutkimus sosiaalityössä.....	22
4.4 Vaikuttavuuden arviointi sosiaalityössä ja työvoimapolitiikassa.....	25
5 TUTKIMUSASETELMA JA METODOLOGISET PERUSTELUT	27
5.1 Tutkimusongelma ja –kysymykset.....	27
5.2 Haastattelut ja aineisto	31
5.3 Fenomenologia tutkimuksen tieteenfilosofisena viitekehyksenä.....	32
5.4 Tutkimusasetelman diskursiiviset taustaoletukset ja pragmaattinen orientaatio.....	37
5.5 Tutkimuksen tiedonintressit, eettisyys ja luotettavuus.....	39
6 ANALYYSIN TOTEUTTAMINEN.....	42
6.1 Analyysimenetelmänä dialoginen tematisointi	42
6.2 Toteutetun analyysin kuvaus	44
7 AKTIVOINTI TYÖLLISTYMISEN TUKEMISENA AIKUISSOSIAALITYÖN ASIAKKAIDEN KUVAAMANA.....	49
7.1 Epäselvyys aktivoinnista ja sen kohteena olemisesta	49
7.2 Aikuissosiaalityön vähäiset mahdollisuudet työllistymisen tukemisessa	52
7.3 Kelpaamattomuus muuttuneille työmarkkinoille	57
7.4 Järjestelmäloukut ja taloudellisen kannustavuuden puute	61
7.5 Yhteenveto aktivoinnista työllistymisen tukemisena ja sen vaikuttavuuden mahdollisuuksista aikuissosiaalityössä	67

8 AKTIVOINNIN VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINNIN LÄHTÖKOHTIEN TEMATISOINTI.....	70
8.1 Asiakkaiden ja järjestelmän eriävät näkemykset aktivoinnin tavoitteista.....	71
8.2 Aktivoinnin toimeenpanon ja tarkoituksenmukaisuuden kiistäminen	75
8.3 Aktivoinnin käsitteellistämisen ja mittaamisen tietoteoreettiset ongelmat	81
8.4 Yhteenveto aktivoinnin vaikuttavuudesta palvelu- ja järjestelmätasolla	87
9 JOHTOPÄÄTÖKSET: FENOMENOLOGISEN ANALYYSIN SYNTEESI	91
LÄHTEET	96
LIITE 1: Saatekirje pro gradu –tutkimuksen haastatteluihin osallistuville.....	103
LIITE 2: Haastattelukysymykset.....	104

1 JOHDANTO

Työllistyminen, työttömyys ja työttömyyden vähentäminen ovat tällä hetkellä ajankohtaisimpia aiheita valtakunnallisessa politiikassa niin talous- kuin sosiaalipoliittisesti. Suomessa on 2000-luvulla tapahtunut ja on edelleen tapahtumassa historiallisen mittakaavan rakennemuutos, jossa työttömyysluvut ja työttömyyden vaihtelut eivät noudata totuttua kaavaa suhdanteellisine muutoksineen tietyillä teollisuusaloilla, vaan työvoiman kysynnän syklisyys on häiriintynyt: työpaikkoja on hävinnyt pitkäaikaisesti esimerkiksi perinteisiltä puu- ja elektroniikkateollisuuden aloilta. (Koistinen 2014, 113.) Työllisyyden murros asettaa suuria haasteita valtiolliselle työvoimapolitiikalle sekä palveluille, joilla työmarkkinoilta pudonneita pyritään tukemaan takaisin työllistymisen piiriin, sillä vaatimukset ovat kovat: entistä suurempaa määrää työttömiä pitäisi auttaa pääsemään takaisin työmarkkinoille työllistetyiksi erittäin vaikeassa kansantalouden tilassa mutta silti kansantaloudellisen hyödyn nimissä.

Samaan aikaan sosiaalipoliitikassa tapahtuu kehitystä, jonka myötä puheenvuorot vastikkeellisen sosiaaliturvan painottamisesta ja kansalaisten aktivoinnista sosiaalipalveluissa ovat vahvistuneet. Mainittu kehitys näyttäytyy vähintäänkin mielenkiintoiselta työmarkkinoiden murrokseen suhteutettuna. Kansalaisten ja esimerkiksi työttömien pitäisi aktivoitua erilaisin tavoin sosiaaliturvansa takaamiseksi, vaikka kaikelle tälläkään hetkellä työmarkkinoilla olevalle vapaalle ja halukkaalle työntekijämassalle ei löydy töitä. Työllistymisen tavoite on lähtökohtaisesti iso haaste monelle työttömäksi joutuneelle, mutta haaste on entistä suurempi, jos työmarkkinoilla yrittää kilpailla esimerkiksi puutteellisella koulutuksella, erilaisten sosiaalisten ongelmien verottaman toimintakyvyn turvin tai työttömyyden pitkittyessä. Tuija Kotiranta (2008, 15) on nimittänyt tätä jälkiteollisen Suomen ilmiötä paradoksaaliseksi: työttömiä yritetään eri toimenpitein aktivoida työmarkkinoille, missä kaikille ei riitä töitä.

Kansantaloudessa ja työmarkkinoilla tapahtuvan rakennemurroksen vauhdittamana todistamme tällä hetkellä myös muutosta yhteiskuntapolitiikassa, kun julkiselle sektorille osoitetaan kovia sopeuttamisvaatimuksia. Julkisen sektorin toiminnan tehostamiseen liittyvästä puheesta johtuen sosiaalisten toiminnan arvoista on käytävä uudenlaista keskustelua, kun sosiaalipoliittikkaan ja yhteiskunnalliseen sosiaaliseen kohdistetaan kasvavissa määrin esimerkiksi tehokkuuden, tuottavuuden ja vaikuttavuuden odotuksia. Marketta Rajavaara (2007) kuvaakin, että olemme siirtyneet myös sosiaalipoliitikan osalta vaikuttavuusyhteiskuntaan: pitäisi pystyä osoittamaan, että taloudellisilla investoinneilla sosiaaliseen on todistettavasti saavutettu jotain ja mieluiten vielä jotain, joka on kansantaloudellisesti hyödyllistä.

Toimintatapojen ja palveluiden vaikuttavuuden osoittamisen lähtökohtana on, että arvioinnin pohjaksi saadaan aineistoa, joka lähtökohtaisesti mahdollistaa vertailun (Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne & Paavilainen 2011, 65). Pro gradu –tutkielmani kohdistuu tarkastelemaan aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemuksia pitkäaikaistyöttömiin kohdistetusta aktivoinnista ja sen vaikuttavuudesta. Tutkimuksen tarkoitus on tuoda asiakkaiden ääntä voimakkaammin kuuluviin aktivoinnin ilmiön tarkastelussa etenkin sen kannalta, toteutetaanko asiakkaiden kokemusten perusteella aktivointia tällä hetkellä siten, että aktivoinnin vaikuttavuutta ja aktivointiin liittyviä käytäntöjä voitaisiin tarpeeksi validisti arvioida. Tutkielmani empiirinen fokus on pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kanssa tehdyt haastattelut, joiden myötä analysoin sitä, miltä asiakkaiden kokemana aktivointi näyttää aikuissosiaalityön käytännöissä. Toinen näkökulma tutkielmassani on aktivoinnin toimeenpanon palvelujärjestelmällinen tarkastelu. Pysin analysoimaan aktivoinnin toteuttamista palvelujärjestelmällisessä kontekstissa asettamalla asiakkaiden aktivointiin liittyvät kokemukset vuoropuheluun arviointitutkimuksellisen viitekehyksen kanssa.

Tutkimus ei ole siten varsinainen arviointitutkimus aktivoinnin toteuttamisesta, vaan tutkimus kohdentuu aktivoinnin ilmiön arvioitavuuden tarkasteluun (evaluability assessment). Aktivoinnin vaikuttavuuden arvioitavuuden pohtiminen on olennaista työvoima- ja sosiaalipoliittisen palvelujärjestelmän kehittämisen kannalta, sillä pitkäaikaistyöttömiin kohdistuvien aktivointitoimenpiteiden toivoisi olevan lähtökohtaisesti asiakkaiden ja yhteiskuntapolitiikan kannalta hyödyllisiä ja vaikuttavia. Jotta aktivoinnista pystyttäisiin saavuttamaan toimenpiteiden vaikuttavuuden mahdollisimman läpinäkyvän ja eettisesti kestävä arvioinnin mahdollistavaa tietoa, on pohdittava, mihin asioihin aktivoinnin toimeenpanossa on kiinnitettävä erityisesti huomioita tämän tarkoituksenmukaisen tiedon keräämiseksi.

Analyysini perustuu kvalitatiiviselle, fenomenologiselle lähestymistavalle ja analyysimenetelmänä tulen käyttämään dialogista tematisointia. Tutkimuksen lähtökohdista johtuen tutkielman orientaatio on kriittinen. Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella tällä hetkellä toteutetun aktivoinnin toimeenpanon toteuttamisen mielekkyyttä palvelujärjestelmällisessä kontekstissa asiakkaiden ääntä korostaen.

2 AKTIVOINTI AIKUISSOSIAALITYÖN KÄYTÄNNÖISSÄ

2.1 Pitkäaikaistyöttömät työvoimapolitiikan ja aikuissosiaalityön asiakkaina

Väestön työllistymisellä ja sen mahdollisilla ongelmilla on merkittävä vaikutus koko nykyaikaisen hyvinvointivaltion toiminnalle, sillä hyvinvointivaltion rakenteet rahoituksen näkökulmasta perustuvat työllisyyden suotuisalle kehitykselle (Koistinen 2014, 12–13). Työmarkkinoiden muutokset 2000-luvun Suomessa asettavat suuria haasteita valtiolliselle työvoimapolitiikalle ja palveluille, joilla työmarkkinoilta pudonneita pyritään tukemaan takaisin työllistymisen tielle. Globaalin talouskriisin seurauksena on Suomessakin tapahtunut 2000-luvun loppupuolella merkittäviä rakennemuutoksia, joilta harva toimiala ja työntekijäryhmä ovat olleet suojassa. Työvoimapolitiikan muuttamiseen kohdistuukin tällä hetkellä merkittävää painetta paitsi kasvavan työllistettävien määrän myös tämän työllistettävien joukon heterogeenisyyden ja palvelutarpeiden moninaisuuden vuoksi. (Tonttila 2015, 67–68.) Työllisyyden tukemisella on siten vahva talouspoliittinen funktio, mutta työ ja työn tekeminen ovat merkittäviä sosiaalipoliittisia teemoja. Työelämään kiinnittyminen on työkäisille ihmisille tärkeä yhteiskuntaan liittymisen keino, ja työllistyminen ja työssäkäynti ovat hyvin vahvasti aikuisuuden kulttuuriseen normiin liitettyjä asioita. Näiden toteutumattomuuden kautta syrjäytymisen riski määritellään usein korkeaksi. (Juhila 2008b, 91–92.) Työttömyys onkin aikuisikäisten kansalaisten kohdalla olennainen haaste hyvinvoinnin edistämiseksi, ja työttömyyteen kytkeytyvien sosiaalisten ongelmien ehkäisyyn tarvitaan usein palvelujärjestelmän apua (Väisänen & Hämäläinen 2008, 17–18).

Olennainen lähtökohta suomalaisessa työvoimapolitiikassa aiheen noustua yhteiskunnalliseksi kysymykseksi 1970- 80 -luvulla on ollut palveluiden vahva institutionaalinen perusta, eli että palveluiden organisoinnista ja järjestämisestä vastaa julkishallinto – kunnat ja valtio. Valtion ja kunnan välinen työnjako työllisyysasioissa on kuitenkin vaihdellut vuosien ja vuosikymmenten aikana. (Niemi 2012.) Näkyvin, perinteisin ja tunnetuin työhallinnon alainen julkisten työvoimapolitiikan ydin lienee TE-toimisto, jonne jokaisen kansalaisen on ilmoitettava työttömäksi työnhakijaksi ja jonka kautta toteutetaan työttömille työnhakijoille erilaisia palveluita, kuten työnvälitystä, palkkatukityöllistämistä ja työvoimapolitiittisia koulutuksia. Toinen hyvin institutionaalistunut työvoimapolitiikan toimija on Kela työttömyysturvan myöntäjänä. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2011, 15–17.) Ensisijaisina palveluina työttömien palvelujärjestelmässä työttömien näkökulmasta on valtiollisten toimijoiden eli TE-

toimiston ja Kelan kanssa asiointi. Työvoimapolitiikan kokonaisuuteen on noussut valtion organisoimien palveluntuottajien lisäksi myös muita tuottajatahoja, kuten kunnallisia, yksityisiä ja järjestöjen palveluita, jonne työttömiä ohjataan TE-toimistosta esimerkiksi työkokeiluihin tai erilaisille kursseille. (Koistinen 2014, 376–377.) Palvelukokonaisuutta rikastuttavat myös erilaiset määräaikaisten työttömien suunnatut kolmannen sektorin projektit (Keskitalo 2012, 61).

Työvoimapolitiikan työnjakoon valtion ja kuntien välillä vaikuttaa myös itse työttömyyden ongelman luonne: joskus työttömyyteen kytkeytyy pelkkää työpaikkaa vailla olemista syvempiä toiminnallisuuden ja työkyvyn haasteita. Näiden haasteiden vuoksi työllistymistä tukevien palveluiden järjestämisessä tarvitaan monialaisempaa osaamista, kuten kunnallisia sosiaali- ja terveyspalveluita. Erityisesti pitkäaikaistyöttömyyden ongelman muuttuminen pysyväisluonteiseksi työvoimapolitiikan haasteeksi on pakottanut valtiota ja kuntia miettimään uudenlaisia palveluita, sillä pitkittyneeseen työttömyyteen on todettu liittyvän monitahoisia sosiaalisia ja taloudellisia, yksilön työllistymisvalmiuksia heikentäviä ongelmia. (Karjalainen 2013, 100–101.) Pitkäaikaistyöttömällä tarkoitetaan lainsäädännössä henkilöä, joka ”on ollut yhtäjaksoisesti 12 kuukautta työttömänä työnhakijana tai joka on ollut useammassa työttömyysjaksossa yhteensä vähintään 12 kuukautta työttömänä työnhakijana ja joka työttömyyden toistuvuuden ja kokonaiskeston perusteella on rinnastettavissa yhtäjaksoisesti 12 kuukautta työttömänä olleeseen työnhakijaan” (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2011, 16). Pitkäaikaistyöttömyys juontaa juurensa 1990-luvun lamasta, jonka jäljiltä osa työttömäksi jääneistä jäivätkin pysyvästi työttömiksi (Siisiäinen & Kankainen & Luhtakallio 2014, 52–53). Rakenteellisen työttömyyden ”uuden aallon” myötä 2000-luvulla palvelujärjestelmän asiakkaisiksi on vakiintunut kauan työttömänä olleiden asiakkaiden joukko, joiden perustoimeentulo muodostuu minimietuuksista ja joiden syrjäytyminen työelämästä sekä taloudelliset ja sosiaaliset ongelmat ovat pitkittyneet ja syventyneet – joillakin jopa kymmenien vuosien ajan (Välimaa 2011, 71–72). Pitkäaikaistyöttömyysastetta ei ole toimenpiteistä huolimatta saatu viime vuosikymmenten aikana laskemaan 1980-luvun tasolle (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2011, 18).

Pitkäaikaistyöttömyyteen kytkeytyvät monitahoiset työkyvyn, toiminnallisuuden ja osallisuuden haasteet ovat osoittautuneet vaativan moniammatillisten ja – organisatoristen palveluiden järjestämistä oikeanlaisen tuen takaamiseksi pitkäaikaistyöttömille. Valtion ja kuntien yhteistyön kehittämiseksi 2000-luvun alussa perustettiin kokeiluluontoisesti työhallinnon, Kelan ja kunnan yhteispalvelupisteitä, jotka ovat sittemmin vankistaneet paikkansa pitkäaikaistyöttömien palvelujärjestelmässä. Kokeiluvaiheen jälkeen työvoiman

palvelukeskuksista (TYP) on tullut lakisääteisiä, ja niiden tehtäväksi on määritelty erityisesti pitkäaikaistyöttömien ja muiden vaikeasti työllistyvien työnhakijoiden tukeminen. (Karjalainen 2013, 101–105.) Työttömien palvelujärjestelmässä valtion organisoimista julkisista työvoimapalveluista ja uudenlaista kokeiluista huolimatta olennaisena työttömien palvelupaikkana on kuitenkin säilynyt kunnallinen sosiaalitoimisto, joiden toiminnassa työttömät muodostavat keskeisen työskentelyalueen ja asiakasryhmän aikuisten kanssa tehtävän työn parissa (Blomgren & Kivipelto 2012, 32–33).

Kunnalliset sosiaalitoimistot ja niissä tehtävä aikuissosiaalityö ja toimeentulotukityö kantavat työttömien toimeentulosta viimesijaisen vastuun toimeentulotuen myöntämisen muodossa. Työttömien palvelukokonaisuudessa aikuissosiaalityö nähdäänkin tärkeänä osapuolena etenkin vaikeasti työllistettävien asiakkaiden kanssa. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2011, 18.) Työvoima- ja sosiaalipalveluiden kokonaisuudesta ja palveluiden välisestä työnjaosta on esitetty kuitenkin kritiikkiä sen suhteen, pystytäänkö työttömille ja pitkäaikaistyöttömille asiakkaille tarjoamaan tarkoituksenmukaisesti ja oikeudenmukaisesti apua työllistymisen haasteissa. Etenkin pitkäaikaistyöttömien saamiin palveluihin liittyen on kysytty, onko TE-toimistojen, työvoiman palvelukeskusten ja kunnallisen sosiaalityön välillä tapahtumassa ”asiakasvalintaa” siten, että kaikista vaikeimmin työllistyvät kuten pitkäaikaistyöttömät jäävät loppujen lopuksi kunnallisen sosiaalityön autettaviksi, jos muut toimijat saavat rajata omaa asiakaskuntaansa ja kokevat, että heillä ei ole pitkäaikaistyöttömille enempää annettavaa? (Tuusa 2005, 1-2; Taina & Kotiranta 2014, 194.) Aikuissosiaalityön marginaalisuutta ja myös laaja-alaisuutta kuvaa se, että aikuissosiaalityön asiakkaaksi päädytään usein siinä tilanteessa, jos palvelujärjestelmästä ei ole löytynyt muuta sopivaa apua. Aikuissosiaalityössä kohdataan siten usein kaikista vaikeammin autettavaksi määriteltäviä asiakkaita. (Blomgren & Kivipelto 2012, 15; Taina & Kotiranta 2014, 185.)

Pitkittynyt työttömyys työskentelyn lähtökohtana asettaa aikuissosiaalityön tekemiseen erityisiä tasa-arvoon, oikeudenmukaisuuteen ja inhimillisyyteen liittyviä kysymyksiä, kun joudutaan kysymään, mikä on ihmisen arvo, jos se ei määriy aikuissuuteen liitetyn työllistymisen odotuksen ja sen saavuttamisen kautta (Väisänen & Hämäläinen, 2008, 19). Työttömyyttä ja pitkäaikaistyöttömyyttä ei voida siten pelkistää ainoastaan yhteiskunnallisen tuottavuuden ongelmaksi, minkä vuoksi työttömyyden tarkastelussa on läsnä myös ideologisia, poliittisia ja eettisiä näkökulmia – joskus jopa paradoksaalisia. Näitä jännitteitä luo kysymys siitä nähdäänkö työttömyys ensisijaisesti rakenteellisena vai yksilön ongelmana, sillä tämä vaikuttaa

työllistämistoimenpiteiden konkreettisessa toteuttamisessa esimerkiksi siihen, missä määrin toimenpiteitä kohdistetaan yksilöön itseensä. (Kotiranta 2008, 15–20, 41.)

2.2 Aktivointipolitiikka ja pitkäaikaistyöttömien palvelut

Työvoimapolitiikan ja -palveluiden toteuttamisen kannalta merkityksellistä on, että tavoitteita eivät määritä erilliset virastot tai ammattiryhmien edustajat vaan työvoimapolitiikan toteuttaminen heijastaa vallitsevia yhteiskuntapoliittisia sitoumuksia ja ideologioita näkemyksiä esimerkiksi työttömyyden luonteesta. Vankasta institutionaalisesta perustasta huolimatta työvoimapolitiikkaa ei toteuteta vuodesta ja vuosikymmenestä toiseen samalla tavalla, vaan päinvastoin - työvoimapolitiikan taustalla vaikuttavan instituution eli julkishallinnon ajattelutapojen muutokset esimerkiksi työttömyyteen liittyen näkyvät käytännössä työvoimapolitiikan toteuttamisessa (Koistinen 2014, 377). Suomi mukaan luettuna, länsimaisia hyvinvointiregiimejä ja myös niiden palveluvalikoimaa on 1990-luvun alusta lähtien muokannut voimakkaasti aktivointipoliittinen ideologia. Aktivointi-ideologian mukaisessa työllisyyspolitiikassa sosiaaliturvan saaminen ja velvollisuus työhön on kytkeyty entistä tiiviimmin yhteen. Aktivointipolitiikan tavoitteena on ollut puuttua työttömyyskehitykseen tarjoamalla erilaisia toimenpiteitä, joiden avulla työttömiä – erityisesti pitkäaikaistyöttömiä - pyritään tukemaan ja kannustamaan mahdollisimman nopeasti takaisin ansiotyöhön tai jonkinlaiseen muuhun tavoitteelliseen toimintaan, kuten koulutukseen tai työharjoitteluun. (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004, 26–27; Keskitalo & Karjalainen 2013, 7–8.) Keskeisenä tavoitteena aktivointitoimenpiteissä on katkaista työttömyyden pitkittyminen, estää siihen liittyvien lieveilmiöiden syntymistä kuten syrjäytymistä (Välimaa 2011, 65–67) ja ”luoda polkuja normaalielämän rutiineihin” työelämään osallistumisen kautta (Julkunen 2013, 38).

Työvoimapolitiikan aktivointidiskurssi on todentunut käytännössä niin asiakas- kuin politiikkatasolla. Asiakastasolla aktivointi ja aktivoivat toimenpiteet suuntautuvat työttömiin yksilöinä ja työttömyyteen ja pitkäaikaistyöttömyyteen vaikuttavia asioita tarkastellaan yksilöstä käsin. Vappu Karjalainen ja Tuukka Lahti ovat kuvanneet aktiivitoimia siten, että niillä ”pyritään vaikuttamaan pitkäaikaistyöttömän asenteisiin, käyttäytymiseen, fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen siten, etteivät yksilön henkilökohtaiset ominaisuudet olisi esteenä työmarkkinoille palaamisessa” (Karjalainen & Lahti 2005, 275). Aktiivisella työvoimapolitiikalla taas on pyritty vaikuttamaan rakenteelliseen työttömyyteen ja valtion rooliin työmarkkinoiden toimivuuden ja

työllistymisen edellytysten ylläpitäjänä. Aktiiviselle työvoimapolitiikalle onkin ominaista, että siinä yhdistyvät talous- ja sosiaalipoliittiset intressit: yksilöiden työttömyys on yhteiskunnallinen asia, johon pyritään vaikuttamaan niin yksilön kuin yhteiskunnallisen edun nimissä. (Välimaa 2011, 72; Strömberg-Jakka 2012, 160). Työn ensisijaisuutta on ryhdytty korostamaan, sillä pitkäaikaistyöttömyyden ongelman pitkittyminen on nähty merkittävänä kansantaloudellista kestävyyttä haurastuttavana ilmiönä (Tuusa 2004, 14–15). Kansainvälisessä keskustelussa teemaan on liitetty taloudellisten tekijöiden ohella kysymys kansalaisten riippuvuussuhteesta sosiaaliturvajärjestelmiin ja pitkäaikaistyöttömyydestä moraalisena ongelmana. Tiukan aktivointipoliittisen näkemyksen mukaan työttömien ei pitäisi olla suoraan passiivisesti oikeutettuja sosiaaliturvaan vaan työttömyyskorvausten myöntämiseen liittyvä kasvavissa määrin vastikkeellisuutta ja velvoittavuutta. Työttömät nähdään tästä lähtökohdasta yhteiskunnallisiin toimintoihin ja työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin aktivoitavana ryhmänä, joiden pitää suoriutua heiltä vaadittavista asioista työttömyysturvan ansaitakseen. (Karjalainen & Lahti 2005, 272–274.)

Aktivointi-ideologian ja sen mukaisten palveluiden vahvistuminen perustuvat 1990-luvun länsimaisissa hyvinvointijärjestelmissä vankistuneeseen käsitykseen työn ensisijaisuudesta sosiaaliturvan takaajana (ns. workfare –ajattelu). Tämän ajattelun vuoksi suomalainenkin työvoimapolitiittinen järjestelmä on muokkautunut pienin askelin aktivoivaan, kannustin- ja velvoitelinjaan (Hänninen 2014, 188): saat jotain tekemällä jotain. Osallistumisen ja toimimisen vastaparina on sanktioiminen, jota tapahtuu jos aktivoitava ei toimi velvoitusten mukaisesti (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004, 26). Etuusjärjestelmän muutosta passiivisesta, tulonmenetyksiä sosiaalisten ongelmien vuoksi kompensoivasta järjestelmästä kohti aktiiviseen osallistumiseen sosiaaliturvan edellytyksenä on kuvattu hyvinvointivaltiollisena paradigman muutoksena. Tämä muutos ei ole tapahtunut kuitenkaan radikaalein uudistuksin, sillä sosiaaliturvajärjestelmän passiivisesta tehtävästä voidaan tuskin koskaan luopua kokoaan. Etuuksiin on tehty kuitenkin järjestelmällisesti muutoksia, jotka kannustavat pysymään ja hakemaan työtä ja tekisivät sosiaaliturvasta ”vähemmän houkuttelevan” vaihtoehdon. (Julkunen 2013, 22, 34.)

Aktiivinen työvoimapolitiikka ei ole kuitenkaan 1990-luvun keksintö, vaan aktiivisen työvoimapolitiikan varhaiset juuret juontavat 1940- ja 50 –lukujen taloustieteisiin, kun pyrittiin keksimään ratkaisuja silloisen tavoitteen eli täystyöllisyyden ylläpitämiseen (Koistinen 2014, 356-357). Sittemmin aktiivisen työvoimapolitiikan on luonnehdittu kehittyneen käsitteellisesti

huomattavasti erilaiseen suuntaan painottaen kasvavissa määrin yksilön vastuuta oman hyvinvointinsa takaamisessa. Painotus on siirtynyt järjestelmään ja markkinoihin politiikan keinoin vaikuttamisesta yksilökeskeisemmäksi aktivoinniksi, yksilön velvollisuudeksi aktivoitua. Yksilönvastuun painottamista ja liian ankaraa velvoitteellisuutta sosiaaliturvan saamisessa on kritisoitu monella tapaa esimerkiksi sen kannalta, asetetaanko aktivoinnin kohderyhmälle niin sanotusti liian kovia tavoitteita – onko joissakin tapauksissa aktivoituminen lähes mahdotonta tai epätarkoituksenmukaista esimerkiksi yksilön rajoittuneen toimintakyvyn vuoksi? (Hänninen 2014, 189, 201, 207.) Aktiivipolitiikan kysymykset ovat siten laajentuneet pelkästään työvoimapolitiikan intresseistä koskemaan laajemmin sosiaalipoliittisia perusteluita ja hyvinvointipoliittisen järjestelmän ihmiskäsitystä. Hyvinvointijärjestelmän ihmiskäsityksen muuttuminen on olennaista huomioida palveluiden käytännön toteuttamisen kannalta varsinkin siinä tilanteessa, jos ihmiskäsitys perustuu entistä voimakkaammin näkemykselle yksilöstä vastuullisena toimijana ja aktivoitumiseen velvoitettuna (Clarke 2005).

2.3 Aktivointitoimenpiteet palvelukäytännöissä

Aktivointi-ideologian vahvistuminen työvoimapalveluissa on tapahtunut Manner-Euroopan laajuisesti, mutta vaihtelevilla painotuksilla ja sovellustavoilla maiden välillä (Bonoli 2010; Ehrler 2012). Aktivoinnissa on teoreettisesti erotettu erilaisia orientaatioita, joista olennaisimpia suuntauksia ovat työkeskeinen suuntaus ja inhimillistä pääomaa korostava suuntaus. Työkeskeisessä mallissa pääpaino on työllistymiseen kannustamisessa etuuksien tiukkojen ehtojen kautta, jolloin työn vastaanottaminen riippumatta sen ominaisuuksista on houkuttelevampaa kuin sosiaaliturva. Inhimillistä pääomaa korostavassa suuntauksessa painotetaan enemmän yksilön kannalta eettisesti ja sosiaalisesti kestävien ratkaisujen löytämistä, yksilön työllistymisvalmiuksien edistämistä sekä syrjäytymisen ehkäisyä pehmeämmillä toimenpiteillä ja ohjauksella. (Bonoli 2010, 439; Keskitalo & Karjalainen 2013, 12–13.)

Suomen kontekstissa ei ole olemassa yhtä selkeää linjaa, jonka mukaan työvoimapalvelujärjestelmää on kehitetty aktivoivaksi, mutta aktivoinnin voidaan nähdä lisääntyneen niin palveluvalikoimassa (pääoman vahvistamis –ajattelu) kuin sosiaaliturva- ja etuusjärjestelmässä (työkeskeinen aktivointi). Suomessa aktivointipolitiikan merkitys kasvoi 1990-luvun laman jälkeisten, sosiaaliturvaa kiristäneiden leikkausten vanavedessä, jolloin laman seurauksena kasvanutta työttömyyttä ryhdyttiin hallinnoimaan painokkaammin yksilön työmarkkinoille hakeutumisen tukemisena suoranaisten tukityöllistämisen sijaan (Julkunen 2013,

35). Tukityöllistämistä oli harjoitettu ja sisällytetty lainsäädäntöön enemmän huomattavasti matalampien työttömyyslukujen aikana. (Niemi 2012, 17–18.) Työvoimapalvelujärjestelmän lähtökohdaksi 2000-luvulla on nostettu, että työtön henkilö osoittaa etsivänsä aktiivisesti työtä ja osallistuvansa tarvittaessa toimenpiteisiin, jotka edistävät hänen työllistymistään (Keskitalo & Karjalainen 2013, 9). Työttömien työnhakijoiden pitää olla ilmoittautuneena peruspalvelupaikassaan TE-toimistoon ja osoittaa täten olevansa työmarkkinoiden käytettävissä, ja TE-toimistolla on lakisääteinen velvollisuus tarjota työnhakijoiksi ilmoittautuneille työllistymistä edistäviä palveluita (Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta, 28.12.2012/916).

Sosiaaliturvajärjestelmän muuttaminen aktivoivampaan suuntaan näkyy työttömyys- ja sosiaaliturvan myöntämisen perusteiden ja työttömän velvoittamisen yhteen liittämisenä: ilmoittautumista työmarkkinoiden käytettäväksi olevaksi sekä valmiutta osallistua erilaisiin toimenpiteisiin on ryhdytty pitämään ehtona työttömyysturvan saamiselle. Jos työtön asiakas kieltäytyy hänelle osoitetusta toimenpiteestä tai laiminlyö siihen osallistumisen, voidaan häneltä evätä työttömyysetuus (ns. karenssi) tai jos asiakas on toimeentuloturvan piirissä, voidaan toimeentulotuen perusosaa vähentää 20% tai 40%. (Strömberg-Jakka 2012, 158–159.) Osallistumisen ja sosiaaliturvan yhteen liittämällä on pyritty sosiaaliturvajärjestelmän kannustavuuden lisäämiseen ja niin sanottujen tuloloukkujen purkamiseen, jotta työn vastaanottaminen olisi yksilön kannalta kannattavaa (Julkunen 2013, 35). Huomattavaa sosiaaliturvajärjestelmän kehittämisessä on, että sitä ei ole muutettu kertaluontoisesti velvoittavaksi, mutta eri etuuksien myöntämisen perusteisiin on systemaattisesti tehty asteittaisia muutoksia, jotka sisältävät ehtoja erilaisiin toimenpiteisiin osallistumisesta (Keskitalo 2012, 62).

Velvoittavuus aktivointitoimenpiteisiin osallistumiselle lankeaa erilaisten työttömyyskategorioiden kautta, joita määritellään työttömyyden ja työttömyysturvan saamisen päivien kestonä. Erilaisia määritelmiä erilaisten palveluiden saamisen kannalta on useita, mutta pitkäaikaistyöttömien aktivoinnin kannalta olennaisin raja on työmarkkinatuen saaminen 500 päivän ajan (Karjalainen & Lahti 2005, 278). Tällöin pitkäaikaistyötön täyttää niin sanotun aktivointiehdon ja työtön kutsutaan tekemään yhdessä sosiaalitoimiston ja TE-toimiston kanssa aktivointisuunnitelma. Aktivointisuunnitelmassa nimensä mukaisesti tehdään suunnitelma erityisistä toimenpiteistä, joita ryhdytään toteuttamaan, sillä henkilön työllistymisvalmiuksia ei ole kyetty tukemaan TE-toimiston peruspalveluiden kautta. (Välimaa 2011, 73–75.) Aktivointisuunnitelman tekemisestä määritellään laissa kuntouttavasta työtoiminnasta (189/2001), joka on näkyvin ja merkityksellisin työttömien aktivointia ohjaava

lainsäädännöllinen uudistus Suomessa. Laissa säädetään toimenpiteistä, joihin pitkäaikaistyöttömiä ohjataan heidän työllistymisensä edistämiseksi. Kuntouttava työtoiminta on tyypillisesti matalan kynnyksen päivätoimintaa, jolla pyritään antamaan pitkäaikaistyöttömälle mahdollisuus harjoittaa elämönhallintataitojaan ja kartoittaa työkykyisyyttään tuetussa ympäristössä. Aktivointisuunnitelman tekemisellä pyritään saamaan pitkäaikaisesti työttömyysetuuksia saaneita henkilöitä takaisin arjen toiminnallisuuden piiriin ja siten edistämään heidän mahdollisuuksiaan palata työmarkkinoille. (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004, 23.) Huomattavaa aktivointitoimenpiteiden ja -käytäntöjen ajankohtaisten teemojen kannalta on erityisesti nuorisotyöttömyyteen ja nuorten pitkäaikaistyöttömien asemaan 2010-luvulla kohdistettu huomio. Nuorisotyöttömyydestä on noussut siinä määrin mittava valtakunnallinen huoli, että vuoden 2013 alusta lähtien on otettu käyttöön lakisääteinen ns. nuorisotakuu, jolla pyritään varmistamaan syrjäytymisvaarassa oleville nuorille polkuja takaisin yhteiskunnan osallisuuteen. Nuorisotakuu on nuoria aikuisia koskettava palvelulupaus, jonka mukaan jokaiselle nuorisotakuun kriteerit täyttävälle nuorelle on järjestettävä työllistymistä tukevia toimenpiteitä 3 kuukauden kuluessa. (Korkeamäki 2015.)

Työttömien palvelukokonaisuuden rajapintoihin liittyy aikaisemmin esiin nostetun mahdollisen asiakasvalinnan ohella (luku 2.1) ongelmana kuitenkin epäselvyyksiä siitä, kenen toimivaltaan ja tehtäviin kulloinkin asiakkaiden asioiden hoitaminen pääasiallisesti kuuluu työvoimahallinnon ja sosiaalipalveluiden välillä. Aktivointia toteutetaan oletusarvoisesti kuitenkin kaikilla työttömien palvelujärjestelmän osa-alueilla: TE-toimistossa lähtökohtaisesti kaikkien työttömien kanssa osana työttömien peruspalveluita sekä sosiaalitoimistossa erityisesti pitkäaikaistyöttömien kanssa, jotka tarvitsevat työttömyyden pitkittyessä moniammatillisempiin palveluihin ohjausta. Kuntouttava työtoiminta on lainmukaisesti myös sosiaalipalvelua ja kunnallisella sosiaalitoimella on oma tehtävänsä aktivointisuunnitelman tekemisessä asiakkaalle. Työvoiman palvelukeskusten (TYP) perustamisen myötä kuntouttavaa työtoimintaa ei usein varsinkaan isommilla paikkakunnilla hallinnoida sinänsä sosiaalitoimistossa vaan TYP-keskuksissa, jonne kuntouttavaa työtoimintaa tarvitsevat asiakkaat ohjataan aikuissosiaalityöstä. Aktivoinnin toteuttaminen on siten lähtökohtaisesti moniorganisatorista. Aktivoinnin toteuttamista koskeva rajapintakysymys on olennainen asiakkaan palveluprosessin hallinnan näkökulmasta ja sen kannalta, minkälaista aktivointia kussakin palvelupisteessä toteutetaan, mihin aktivoinnilla pyritään ja onko asiakkaan tilanteesta hallittua kokonaiskuvaa. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 106.)

3 VAIKUTTAVUUS SOSIAALITYÖN TAVOITTEENA

3.1 Vaikuttavuuden määrittelyminen

Vaikuttavuus on 2000-luvun hyvinvointipolitiikan trendisuuntaus. Vaikuttavuus sanana ja tavoitteena on hiipinyt sosiaalipalveluille asetettaviin odotuksiin erityisesti politiikan tasolla ja näkynyt esimerkiksi Matti Vanhasen (2007) ja Jyrki Kataisen (2011) hallitusohjelmissa (Pohjola 2012a, 9). Sosiaalipalveluihin kohdistettujen vaikuttavuusodotusten taustalla etenkin talouden näkökulmasta on ajatus siitä, että sosiaalipalveluiden kuntien suurimpana menoeränä on osoitettava todistettavasti niiden olevan kustannustehokkaita ja että niillä on todistettavasti vaikutusta siihen asiaan, mitä varten niitä ylläpidetään (Lumijärvi 1994, 10–11; Sinkkonen 2008). Talouskäsitteellisen määrittelyn kautta vaikuttavuutta havainnoidaan saavutetun hyödyn kannalta tekemällä esimerkiksi kustannus-hyöty –analyysyjä ja panos-tuotos –laskelmia (Pohjola 2012b, 23). Vaikuttavuus liitetäänkin usein uusliberalistiseen ja managerialistiseen julkishallinnon hallintaretoriikkaan, ja vaikuttavuuden sukulaissanoja on esimerkiksi tehokkuus, taloudellisuus ja tuottavuus (Rajavaara 2007, 14–15). Sosiaalipalvelujen vaikuttavuuden todentamista puoltavien näkemysten mukaan sosiaalipalvelujen vaikuttavuutta tutkimalla ja sen perusteella palveluja muokkaamalla yhteiskunnan resurssit saataisiin paremmin ja tehokkaammin käyttöön (Kivipelto & Saikkonen 2013, 313).

Sosiaalipalveluiden vaikuttavuuden teemaan liittyy olennaisesti tarve sen käsitteellisestä määrittelymisestä, sillä käsitteen määrittely ja ymmärtäminen ovat tapoja jäsentää elämämaailman ilmiöitä. Anneli Pohjola on todennut, että talouden ja markkinoiden kielen kanssa rinnastunutta vaikuttavuuden käsitettä on sosiaalityössä tulkittava ihmisten kokemuksellisuuden sekä ”sosiaalityölle ominaisten periaatteiden ja valintojen pohjalta” eikä sosiaalityön vaikutusten jäsentämiseen pidä hyväksyä suoraan tapoja muiden toiminta-alueiden tavoista (Pohjola 2012a, 10–11). Vaikuttavuudelle sosiaalipalveluissa ei ole kuitenkaan onnistuttu luomaan yhtä selkeää määritelmää. Ongelmallista on ollut hallinnollisen vaikuttavuusretoriikan vahvistumisessa se, että vaikuttavuudesta on muodostunut ikään kuin itseisarvo, jolla hallinnon näkökulmasta on viitattu esimerkiksi toimintojen vaikutuksiin, seurauksiin tai hyötyihin. Kun vaikutus itsessään on päämäärä, jättää se varjoonsa sellaisia tavoitteita, joihin vaikuttavalla toiminnalla pyritään – joita sosiaalipalveluissa on esimerkiksi tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus. Marketta Rajavaara on tuonut esiin, että vaikuttavuuden käsitteeseen liittyy vahvoja moraalisia latauksia sen vuoksi, että vaikuttavuuden sisällyttäminen hyvinvointivaltiolliseen toimintaan muokkaa myös mukana olevien toimijoiden ajattelua.

Yhteiskunnassa, joka korostaa vaikuttavuutta, olemme siis oppineet pitämään vaikuttavaa toimintaa arvossa ja muokkaamaan siten omaa toimintaamme sen mukaisesti. Vaikuttavuuden tavoittelu ei kuitenkaan vielä itsessään kerro tavoiteltavista asioista. Vaikuttavuuden määrittelemisessä merkittävää on siis sen sisällöllinen kuvaaminen ja mitä sillä kulloinkin tarkoitetaan ja ymmärretään. Ilman määrittelyä ja tyytymällä itseisarvoisuuteen, vaikuttavuuden jää ontoksi ja epäselväksi jää, ovatko saavutetut vaikutukset olleet tavoiteltuja. (Rajavaara 2007, 15–17).

Vaikuttavuudella sosiaalipalveluissa on yleisellä tasolla viitattu siihen, miten hyvin jokin toimenpide tai palvelu saavuttaa tavoitteensa suhteessa asiakkaiden tarpeisiin (Rajavaara 2011, 204–205.) Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin keskiöön nousee tämän asemoinnin perusteella toiminnan tavoitteena oleva *muutos*: sosiaalityössä vaikuttavuuden tutkimisessa tulee tarkastella muutoksen tuottamiseen pyrkimistä ongelmallisissa elämäntilanteissa ja miten interventioita toteutetaan näiden tilanteiden ratkaisemiseksi ja muuttamiseksi laadullisesti paremmiksi (Pohjola 2012a, 9-10). Muutosta sosiaalityön vaikuttavuutena voidaan havainnollistaa eri tasoilla. Kaiken perustana on asiakastason vaikuttavuus, joka tapahtuu asiakastyön ytimissä ja voidaan havaita muutoksena asiakkaan tilanteessa – ovatko asiakastyön käytännöt siis vaikuttavia ja vastanneet asiakkaan tarpeeseen? Tällä asiakasmuutosten analyysillä sekä huomioimalla tapauskohtaisia muuttujia, kuten asiakkaiden yksilölliset tilanteet, voidaan luonnehtia vaikuttavuutta palvelutasolla – ovatko palvelut siis olleet vaikuttavia? Liittämällä palvelukohtaisia arvioita laajempaan kontekstiin muun yhteiskunnallisen tiedon kanssa, ottamalla huomioon esimerkiksi ajankohtaisiin sosiaalisiin ongelmiin liittyvää tietoa, voidaan luoda käsitystä sosiaalityön yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta. (Paasio 2003, 67–70.)

Sosiaalityön vaikuttavuuden tarkastelussa olennaista on huomioida kaikki mainitut vaikuttavuuden tasot. Tilannesidonnaisuus, yksilön vuorovaikutusverkostojen merkityksellisyyden tunnustaminen ja sosiaalityön tavoitteiden määrittelemine suhteessa näihin kontekstuaalisiin tekijöihin ovat sosiaalityön peruslähtökohtia. Vaikuttavuusajattelun omaksumista sosiaalityöhön on osittain vastustettu tämän sosiaalityön kompleksisuuden vuoksi: suoraviivaisten ja yksiulotteisten input- output -vaikuttavuusmääritelmien soveltamista sosiaalityössä ja sosiaalityössä tapahtuvan työskentelyn syy-seuraussuhteiden osoittamista on pidetty vaikeana, ellei mahdottomana. Antti Särkelä on todennut, että sosiaalisen auttamistyön vaikuttavuuden osoittamiseen sopii huonosti deterministinen ajattelu siitä, että voitaisiin selkeästi osoittaa joiden asioiden johtavan selkeästi johonkin toimintaan. (Särkelä 2001, 99–100). Sosiaalityön vaikuttavuuskäsitettä onkin muistettava laajentaa tapaus- ja yksilökohtaista

vaikuttavuutta pidemmälle ja tarkasteltava sosiaalityön yhteiskunnallisen tehtävän kautta. Sosiaalityön asiakasvaikuttavuus on yksi – joskin perustavanlaatuinen - vaikuttavuuden ulottuvuus, mutta merkittävässä roolissa on myös yksilöä ja yhteisöjä laajemmat, yhteiskunnallisiin sosiaalisiin ongelmiin liittyvät rakenteelliset vaikutukset. (Pohjola 2012b, 19–25). Asiakkaat saattavat siis kokea palvelut tyydyttäväksi, vaikka asiakkaan tilanteessa ei olisi tapahtunut absoluuttisella tasolla muutosta. On siis kartoitettava, onko palveluilla vaikutusta yhteiskunnallisella tasolla esimerkiksi siten, että palveluissa pystytään vähentämään asiakkaiden eriarvoisuutta tai syrjintää. (Korteniemi & Kotiranta & Kivipelto 2012, 89.) Tähän tarkasteluun liittyy myös sen esiintuominen, minkälaisia edellytyksiä järjestelmä luo vaikuttavalle asiakastyölle käytännössä.

Sekä asiakastason että järjestelmätason vaikutusten tarkastelun lähtökohtana kuitenkin on kysymys siitä, mikä on tavoite, jonka toteutumisen suhteen tehdään arviointia vaikuttavuudesta. Sosiaalityön vaikuttavuuden määrittelemisessä haasteeksi muodostuu kuitenkin se, että vaikuttavuus ei ole kiinnitettävissä objektiiviseksi asiaksi, joka on sellaisenaan olemassa, vaan vaikuttavuus syntyy kontekstissaan. Koska yksittäisiä tilanteita ei voi määrittää tarkasti, vaikuttavuuden yleiseksi määritelmäksi voidaan ajatella että työ on vaikuttavaa, kun sillä saavutetaan tilannekohtaiset tavoitteet. (Cheetham & Fuller & McIvor & Petch 1992, 9-10.) Jatkokysymyksenä vaikuttavuuden määrittelemisessä muutoksen kautta voidaan esittää, kenen näkökulmasta ja miten tavoiteltava muutos ja asiakkaan palvelutarve määritellään (Lumijärvi 1994, 13, 20–23).

3.2 Vaikuttavuus ja aktivoinnin tavoitteiden määritteleminen

Vaikka Antti Särkelä toteaa, että sosiaalityön vaikuttavuuden osoittaminen on hyvin vaikeaa, Särkelän mielestä ensimmäinen askel tässä tehtävässä on sen selvittäminen, mikä on vaikuttamisen kohde ja tavoite. Se, millaisena näemme sosiaalisen auttamistyön kohteen, ohjaa meitä tekemään myös tulkintoja lopputulosten analysoinnin kannalta: ”löydämme vain sellaisia vaikuttavuussuhteita, joita osaamme etsiä”. (Särkelä 2001, 101–102.) Vaikuttavuuden lähtökohtaisena mittarina on siten muutos asiakkaan tilanteessa, mutta muutoksen todentaminen ei vielä kerro siitä, oliko tämä muutos haluttua. Vaikuttavuuden todentamiseksi tarvitsemme siis määritelmän siitä, mikä luetaan halutuksi vaikutukseksi – mitkä ovat olleet työn tavoitteet.

Tavoitteiden määritteleminen on erityisesti aktivoinnin vaikuttavuuden osoittamisen kannalta olennaista, sillä työhön ja työhön osallistumiseen liittyy vahvasti arvolutautuneisuutta sen

muodossa, miten työn tekemistä ajatellaan ”normaaliksi” ja tavoiteltavaksi olotilaksi (Koistinen 2014, 228–230). Aktivointiajattelun on sanottu vaikuttaneen olennaisella tavalla valtion ja kansalaisten väliseen suhteeseen, sillä aktivointi-ideologian mukaisten järjestelmäteknisten palvelu- ja etuustoimenpiteiden toteuttamiseen vaikuttaa uudenlainen ihmiskäsitys vastuullisen ja aktiivisen kansalaisen ihanteesta (Juhila 2008a, 55). Vastuullisen asiakkaan ihanne eroaa perinteisestä, universalistisesta pohjoismaisesta sosiaalipalveluiden asiakkuusmallista ja sisältää erilaisia ”teesejä”, odotuksia asiakkaan toimijuudesta. Vastuullinen asiakkuus sisältää odotuksia valintoja tekevästä asiakkaasta ja asiakas-subjektista, joka määrittelee itse omat palvelutarpeensa. Tämän ohella asiakkaat nähdään osallistuvina asiakkaina, jotka osallistuvat palvelujärjestelmän muokkaamiseen. Näiden asiakaskuvausten ohella vastuullinen asiakkuus sisältää ajatuksen siitä, että asiakkaat saattavat tarvita ulkoisia velvoitteita ja vastuullistamista tullakseen aktiivisiksi, ihanteen mukaisiksi kansalaisiksi. Tässä ajatusmallissa aktivoitava asiakas on selkeästi objekti-asemassa, muiden asettamien tavoitteiden mukaan toimiva. Merkittävää on se, että järjestelmästä asiakkaaseen päin suuntautuvasta aktivoinnista on tehty normatiivisesti oikeutettua. (Toikko 2014, 161–162, 166, 168, 170, 174.) Jos siis työllistymiseen liittyy haasteita ja ongelmia, nähdään se asiaksi, johon järjestelmän pitää puuttua aktiivisin toimenpitein (Julkunen 2013, 39.) Aktiivisen ja vastuullisen kansalaisen ihanteen mukaisesti työttömyys ei ole ainoastaan taloudellinen riski vaan työmarkkinoilta pudonneen yksilön pitäisi joko sisäsyntyisesti tai aktivoituna ryhtyä tavoittelemaan mahdollisimman pian uudelleentyöllistymistä jo pelkästään työllistymisen vuoksi.

Aktivointipolitiikan vahvistuminen ja ihmiskäsityksen objektivoituminen ovat osa laajempaa länsimaiden julkishallinnollista New Public Management -uudistustrendiä, jossa yhteiskunnallisia toimintoja on ryhdytty ohjaamaan tuloksellisuus- ja vaikuttavuusnäkökulmia painottaen. (Ehrler 2012, 327–328.) Aktivointiin liitetään siis paljon odotuksia siitä, että sen pitäisi saada aikaan järjestelmälähtöisiä vaikutuksia sellaisten asiakkaiden kohdalla, jotka määriytyvät työvoimapoliittisesti ongelmatapauksiksi. Asiakkaiden näkemiseen aktivoitavina objekteina liittyy moraalaisia ristiriitaisuuksia sen vuoksi, että asiakkaiden määrittäessä järjestelmäperustaisten tavoitteiden mukaisesti aktivoitaviksi järjestelmä saa vahvan oikeuden tunkeutua yksilön elämään (Toikko 2014, 173). Normatiivisesti oikeutetussa järjestelmän harjoittamassa aktivoinnissa tavoitteena on järjestelmän etu. Aktivointia ja työn ja sosiaaliturvan yhteenliittämistä on perusteltu kuitenkin myös yksilön edulla: työttömyyttä ei nähdä ainoastaan taloudellisen puutteen aiheuttajana, vaan työttömyys on myös yhteiskunnallisen osallisuuden

menettämistä. Siten työttömien osallistaminen työtoiminnan piiriin vaikka sanktioin on nähty syrjäytymistä ehkäisevänä toimintana. (Hiilamo 2014.)

Voidaan kuitenkin kysyä, ovatko järjestelmälähtöiset aktivointipoliittiset tavoitteet moraalisesti oikeutettuja, jos yksilö ei ole tavoitteista samaa mieltä – eli onko pakottaminen toimenpiteisiin sanktioiden uhalla oikeudenmukaista. Oikeudenmukaisuustarkastelun lisäksi aktivoinnin suhteen on pohdittava aktivoinnin tarkoituksenmukaisuutta. Yksinkertaistetusti ajateltuna aktivoivien työvoimapaalveluiden perimmäisenä tavoitteena on työttömän henkilön sijoittuminen virallisille työmarkkinoille (Julkunen 2013, 40). On kuitenkin kysyttävä, kuinka yleistettävä tavoite työllistyminen työttömien ja pitkäaikaistyöttömien henkilöiden keskuudessa on. Aktivointitoimenpiteitä ja niiden tarkoituksenmukaisuutta onkin kritisoitu niiden paradoksaalisuuden vuoksi: aktivointitoimenpiteet ovat työttömien velvoittamista näennäisiin korviketoimintoihin sekä aktivointiajattelu ylipäänsä yksilöllistää työttömyyden ongelmaa yhteiskunnallisessa tilanteessa, jossa kaikille ei riitä töitä (Tuusa 2005, 22). Työttömien aktivointivelvoitetta on sanottu myös katteettomien lupauksen antamiseksi ja mahdollottoman suoriutumisen odottamiseksi: aktivoitumisesta huolimatta työttömällä nähdään olevan hyvin heikot mahdollisuudet todellisuudessa ”kammata” itsensä takaisin työmarkkinoille itsestään riippumattomista syistä (Kotiranta 2008, 155–157; Hänninen 2014).

Aktivointikeskustelussa on huomioitava, että aktiivisuutta ei kaikissa yhteyksissä ymmärretä ainoastaan työelämään osallisuuden kautta vaan alentuneesti toimintakykyisten kohdalla aktiivisuus pitäisi nähdä laajempaan toiminallisuuden lisääntymisenä, kuten oman arjenhallinnan ylläpitona (Julkunen 2013, 39). Kaikista vaikeimmin työllistyvien henkilöiden kohdalla pitäisikin painottaa inhimillisen pääoman kehittämisen mukaista aktivointilinjaa (luku 2.3). Heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien kanssa toteutetun aktivoinnin vaikuttavuutena pitäisi siten hyväksyä positiiviset muutoksen esimerkiksi asiakkaan kokonaisyhyvinvoinnissa ilman vaatimusta yksioikoisesta työllistymistavoitteesta. (Strömberg-Jakka 2012, 167.) Eräänä vastanäkökulmana aktivointitoimenpiteiden ehdottomuudelle pitkäaikaistyöttömien kanssa työskentelyssä on peräänkuulutettu kuntoutusnäkökulman vahvistamista. Kasvottoman aktivoinnin sijasta sosiaalitoimen sosiaalityöntekijät kaipaisivat selkeämpiä ja paremmin käytössä olevia mahdollisuuksia ohjata kyseenalaisen toimintakyvyn asiakkaita turhauttavien työllistämistoimenpiteiden sijasta lääkinnälliseen, sosiaaliseen tai ammatilliseen kuntoutukseen (Tuusa 2005, 56–57; Keskitalo 2012). Erityisesti pitkäaikaistyöttömyydessä pääasiallisena ongelmana ei ole ainoastaan työn saaminen tai työllistyminen, vaan pitkäaikaistyöttömyyteen kytkeytyy esimerkiksi suurempi somaattisten ja

psykkisten sairauksien ongelmien riski (Eriksson & Engström & Starrin & Janson 2008, 569; Koistinen 2014, 233). Aktivointitoimenpiteitä on tulkittu vääränlaisina toimenpiteitä madaltuneesti työkykyisille pitkäaikaistyöttömille, jotka tarvitsisivat moniammatillisempaa työkyvyn arviota sekä monipuolisempia, henkilökohtaisten tavoitteiden mukaisen työllistymisen mahdollistavia palveluita. (Eriksson & Engström & Starrin & Janson 2008, 574–575; Jakobsson & Ekholm & Bergroth & Schüldt Ekholm 2010, 72–74.)

4 SOSIAALITYÖN VAIKUTTAJUUDEN ARVIOINTI

Aktivoinnin vaikuttavuudesta voidaan käydä monenlaisia keskusteluja ja aktivointia voidaan perustella niin järjestelmä- kuin yksilölähtöisesti. Vaikuttavuuteen liittyy lähtökohtaisena oletuksena, että joku on vaikuttanut johonkin; joku on siis muuttanut suuntaan tai toiseen suhteessa määriteltyihin tavoitteisiin. Tehdyn työn realisoinnissa ja vaikuttavuuden osoittamisessa oleelliseksi kysymykseksi muodostuu se, miten tapahtunutta muutosta mitataan ja arvioidaan.

4.1 Sosiaalityön arviointitutkimuksen peruslähtökohdat

Nykyisen julkishallinnon vaikuttavuus- ja tuloksellisuushakuisuuden vastinparina ovat pyrkimykset kehittää keinoja osoittaa ja mitata, että toiminnalla on todella ollut jotain vaikutuksia. Tämän vuoksi erilaisten arviointikäytäntöjen ja –menetelmien kehittäminen on vakiintunut osaksi julkishallinnon kehittämistä ja itsetarkkailua, jotta pystyttäisiin hankkimaan mahdollisimman faktapohjaista ja läpinäkyvää tietoa toimintojen vaikuttavuudesta. (Alastalo & Åkerman 2011, 22–23.) Arvioinnissa tapahtuu siten johonkin ilmiöön liittyvien ongelmien tunnistamista, vaihtoehtojen hakemista ja kehittämistä parempaan suuntaan (Laitinen 2008, 11). Arvioinnin motivaationa on, että emme välttämättä tiedä, mikä mahdollisista toimintastrategioista on paras ja tarvitsemme tietoa päättääksemme etenemisen suunnasta (Rostila & Mäntysaari 1997, 1).

Arviointikäytäntöjen leviäminen hyvinvointivaltiolliseen toimintaan perustuu lainsäädännöstä juontuvaan velvoittavuuteen. Lainsäädännössä ja muussa poliittisessa ohjauksessa asetetaan vaatimuksia virastoille, laitoksille, kunnille ja muille yhteiskunnallisesti tilivelvollisille toimijoille oman toimintansa säännöllisestä arvioinnista ja tätä tarkoitusta varten on perustettu

useita institutionaalisia ohjelmia ja toimintayksiköitä. (Rajavaara 2007, 12–13.) Sosiaalipalveluihin liittyvää arviointia voidaan tehdä esimerkiksi palveluihin sijoitetuista resursseista, palveluiden laadusta ja riittävydestä sekä olennaisesti niiden tuotoksista ja seuraamuksista. Hyvinvointipalveluita mukaan lukien sosiaalipalveluita ja sosiaalityötä koskevat odotukset toiminnan vaikuttavuuden ja tuloksellisuuden arvioinnista eivät ole kuitenkaan uusia toimenpiteitä, vaan arvioinnin merkitys korostuu sellaisina aikoina, kun yhteiskunnallinen toimintaympäristö muuttuu. Tästä johtuen esimerkiksi 1990-luvun vaihteen taloudellinen lama koetteli suuresti julkisen sektorin toimintaa. (Jokiranta 1993, 287–288.)

Sosiaalityö ei ole säästynyt arvioitavuuden odotuksilta, mutta sosiaalityölle asetettavia arvioinnin odotuksia on usein kritisoitu, koska ulkoa asetettavista syistä tehtävän arvioinnin soveltamisen on sanottu sopivan huonosti sellaisenaan käytettäväksi sosiaalityössä (Frost 2002, 46). Sosiaalipalveluiden ja etenkin sosiaalityön arvioinnin suhteen on siksi merkityksellistä erottaa, tehdäänkö arviointia ulkoisten vai sisäisten motiivien perusteella. Ulkopuolelta asettuvia arviointivaatimuksia on luonnehdittu useimmiten negatiiviseen sävyyn, sillä sosiaalityön ulkoinen arviointi nähdään usein managerialistiseksi hallinnollisen kontrollin välineeksi ja sosiaalityö asemoidaan tällaisessa tilanteessa puolustuskannalla olevaksi (Cheetham & Fuller & McIvor & Petch 1992, 3; Kivipelto 2008, 19). Jos esimerkiksi sosiaalipalveluita arvioidaan puhtaasti kustannustehokkuuden näkökulmasta, arviointi suoritetaan sosiaalityön kannalta epäedullisilla välineillä, kuten taloudellista hyötyä laskemalla ja suoritteita mittaamalla (kts. Sinkkonen 2008). Arviointimenetelmien soveltamisessa sosiaalityöhön pitäisi kiinnittää huomiota erityisesti käytettyihin menetelmiin, saadun tiedon soveltamistavoissa käytäntöön sekä asiakkaiden osallisuuteen arvioinnin tekemisessä (Frost 2002, 48). Jos tämän lisäksi arvioinnissa otetaan huomioon sosiaalialan sisältä tulevat tarpeet ja perustelut, päästään sosiaalityön kannalta eettisesti kestävämpiin tuloksiin. Tällaisia sisäisiä motiiveja arvioinnin perusteiksi ovat esimerkiksi tarve arvioida oikeudenmukaisuuden toteutumista asiakkaiden saamista palveluissa tai tarve kehittää kriittisempiä sosiaalityön käytäntöjä. (Kivipelto 2008, 21.) Sosiaalipalveluiden arviointi voi siten olla tärkeä työn sisäisen kehittämisen tapa, eikä sitä tarvitse ajatella ulkoapäin asetettavana kontrollina, kuten se managerialismin kritiikissä usein nähdään. (Kettunen 2012, 146.) Sosiaalityössä on peräänkuulutettu kriittisempää otetta arviointiin, jotta sosiaalityön omilla ehdoilla tapahtuvaa arviointia pystyttäisiin kehittämään laajemmaksi ja merkittävämmäksi vastavoimaksi ulkoisille arvioinnin motiiveille (Kivipelto 2006).

Arvioinnin motiivien eksplikoiminen on olennaista, sillä arvioinnissa on pohjimmiltaan kyse asioiden ja ilmiöiden arvottamisesta: onko jokin asia hyvä vai huono, toimiva vai toimimaton.

Arviointi on kuitenkin hyvin pirstoutunut käsite ja erilaisiin tapoihin ymmärtää arviointi liittyy myös erilaisia tapoja toteuttaa arviointia. (Laitinen 2008, 31.) Tämän vuoksi on syytä tehdä ero arkipäiväisten ja esimerkiksi yksittäisissä organisaatioissa tapahtuvien tilannekohtaisten arviointikäytäntöjen sekä järjestelmällisemmän ja tieteelliseen tietoon pyrkivän arviointitutkimuksen välille. Arviointitutkimuksen eli arviointia koskien kehittyneen varsinaisen tieteellisen tutkimusalan tavoitteena on tutkia ja eritellä systemaattisesti ja objektiivisesti eri yhteiskunnallisten toimintojen vaikutuksia tieteellisiä malleja, teorioita ja menetelmiä käyttäen ja empiriseen tietoon perustuen. Arviointitutkimuksen ytimessä on tieto, sen tuottaminen ja tähän liittyvä tiedontuotannon prosessi. Arviointitutkimuksen pyrkimyksenä on arvottaa tieteellisesti kestäväällä tavalla toiminnan tuloksia ja vaikuttavuutta sekä rakentaa mittareita ja malleja sen tutkimiselle, ovatko toiminnan vaikutukset olleet haluttuja ja toimivia. Arviointitutkimuksen tiedonintressi on siten tiedostetun välineellinen. (Kuusela 2004, 97–99; Ala-Kauhaluoma 2007, 47.)

Arvioinnin tekemisen ja arviointitutkimuksen määrittelemisen objektiivisen tiedon tavoitteluksi jonkin toiminnan vaikuttavuudesta ei ole kuitenkaan ongelmattonta, sillä arviointi perustuu arvon antamiselle – ja arvot ovat suhteellinen asia. Arviointi itsessään ei ole neutraalia toimintaa, sillä arvioinnin tekeminen on aina intentionaalista ja arviointiasetelmien rakentamista ohjaavat arviointien tekijöiden motiivit ja näkemykset arvioitavasta ilmiöstä. Arviointi ja arviointitutkimus ovat näistä peruslähtökohdista johtuen eettisesti latautunutta toimintaa ja asettaa selontekovelvollisuuden vaatimuksia erityisesti arvioinnin toteuttajalle. Petri Virtanen on todennut, että ”vasta moraalisten näkökohtien huomioiminen tekee arvioinnista arviointia”. Tämän vuoksi arviointitutkimukseen liittyy olennaisesti vallan aspekti: arvioinnin tekijä käyttää valtaa kyseessä olevan ilmiön käsitteellistämässä ja arvottamisessa. (Virtanen 2007, 46–52, 81.)

Arviointitutkimus on siten luonteeltaan hyvin poliittista, sillä arviointitutkimuksen toteuttamiseen liittyy neuvotteluja ja kiistoja arviointitutkimuksen perusteiden määrittelemisestä kuten siitä, millaiseen tietoon perustuen arviointia tehdään. (Taylor & Balloch 2005, 1-2). Michael Q. Patton (2002) varoittaa, että arviointitutkimuksen toteuttamiseen liittyviä valintoja ei tule tehdä ainoastaan valitsemalla jokin menetelmä huomioimatta valintoihin liittyviä poliittisia, filosofisia tai moraalisia sitoumuksia (Patton 2002, 176–177). Arviointikäytäntöjen kriitikot ovat esittäneet, että arviointitutkimusta ja siihen liittyviä käytäntöjä ei saa pelkistää ainoastaan tekemiseksi, suorittamiseksi ja prosessoinniksi, johon liittyy datan keräämistä ja sen arvottamista. Liialliseen kaavamaisuuteen tukeutumisen on sanottu valjastavan arvioinnin

tekemisen managerialistiseksi hallinnan välineeksi. Oikeudenmukaisen arvioinnin toteuttamiseksi prosessiin liittyvät sosiaaliset ja arvositoumukset on tehtävä näkyviksi ja arviointitutkimuksen suorittaminen on nähtävä neuvoteltavaksi asiaksi. (Taylor & Balloch 2005, 3-4; Guba & Lincoln 7, 31–32, 38.) Arviointiin liittyvät neuvottelunalaiset tekijät eivät kuitenkaan suoraan vaikuta arvioinnin hyödyllisyyteen, kunhan arvioinnin toteuttaja osoittaa ymmärrystä arvioitavan kohteen kompleksisuudesta sekä tutkimuksellista joustoa ja laaja-alaisuutta (Virtanen 2007, 100; Laitinen 2008, 52).

4.2 Arviointitutkimuksen paradigmat ja erilaiset tietosuhteet

Arviointitutkimuksen perusteemoja on siis kysymys tiedosta sekä siitä, minkälaiseen tietoon perustuen arviointia tehdään. Arviointitutkimuksen perusteiden neuvoteltavuus tulee näkyväksi keskusteluissa tämän tiedon luonteesta. Erilaiset tietoteoreettiset ja metodologiset perustelut ottavat kantaa siihen, mikä on meitä ympäröivän todellisuuden luonne, millainen on tietämisen kohde ja minkälaista tietoa todellisuudesta on mahdollista saavuttaa. (Kuusela 2004, 103–104.) Erilaiset tietoteoreettiset eli epistemologiset paradigmat puolustelevat eri tavoilla sitä, miten asioista, ilmiöistä ja prosesseista voidaan saada parhaalla mahdollisella tavalla tietoa ja onko ylipäänsä mahdollista tietoa (Evans & Hardy 2010, 18). Kysymys tiedon luonteesta koskee myös tiedon tuottamisen jälkeistä suhtautumistapaa saavutettuun tietoon: onko saatu tieto sellaista, että sen varaan voidaan perusteellisesti luottaa esimerkiksi päätöksenteossa vai jättääkö saavutettu tieto jättää tulkinnan varaa siten, että sen soveltamiseen liittyy epävarmuuksia? (Shaw 1999, 43.) Sosiaalityön arvioinnin perusteeksi on esitetty kääntäen, että tuskin kiistetään, että sosiaalityössä halutaan saavuttaa parhaita mahdollisia hyötyjä asiakkaan tilanteen kannalta. (Evans & Hardy 2010, 40). Sosiaalityön pitää siis perustua systemaattisesti kerättyyn ja analysoituun tietoon ”minusta tuntuu” –tiedon sijaan (Kemppainen ja Ojaniemi 2012, 43).

Tietoteoreettisiin keskusteluihin liittyy kuitenkin kysymys siitä, mikä on riittävää ja hyväksyttävää tietoa ja sellaista tietoa, että sitä voidaan pitää tarpeeksi testattuna ja kiistattomana evidenssinä asiakkaan tilannetta koskevista muutoksista (Gray & Plath & Webb 2009, 4). Perustavanlaatuisin metodologinen erottelu tiedon luonteesta liittyy kvalitatiivisen eli laadullisen ja kvantitatiivisen eli määrällisen tiedon eroihin. Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tiedon eroavaisuuksia on kuvattu vastakkainasettelulla siten, että kvantitatiivinen nähdään deduktiivisena eli yleisestä yksittäiseen etenevänä kun taas kvalitatiivisessa tiedontuotannossa suunta on induktiivinen, yksityisestä yleistykseen (Shaw 1999, 44–45; Laitinen 2008, 61).

Kvantitatiivisen arviointitutkimuksen (quantitative evaluation) eduksi kvalitatiiviseen nähden on esitetty sen yleistettävämpi luonne siihen nähden, että sen tulokset jättävät vähemmän puhtaasti subjektiivisen tulkinnan varaan (Niemi 2014, 312). Laadullisen tutkimuksen menetelmillä tehtävän arviointitutkimuksen (qualitative evaluation) on sanottu vuorostaan sopivan tuottamaan tietoa erityisesti yksilöllisissä tilanteissa eroja esimerkiksi yksilöiden ja kuvaamaan ilmiöissä koettuja eroja (Patton 2002, 161). Tiedon hyödynnettävyyden näkökulmasta kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tiedonmuodostuksen tapojen laittaminen ”paremmuusjärjestykseen” ei ole tarkoituksenmukaista, sillä tutkimuksen kontekstista riippuen kvalitatiivinen tutkimus voi tuottaa käyttökelpoisempaa tietoa kuin kvantitatiivinen. (Niemi 2014, 312–313.) Esimerkiksi vaikuttavuuden arvioinnissa kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen saattavat toimia toisiaan täydentäen, kun arviointitutkimuksen tavoitteena on toimenpiteen tai intervention vaikuttavuuden, tarpeellisuuden tai tulosten arviointi ja tutkimuksen perusteella halutaan tehdä selkeitä päätöksiä toimenpiteen ylläpitämisestä. Tällöin kvalitatiivinen tieto tuo syvyyttä ja nyansseja kvantitatiiviseen dataan ja laajentaa näkökulmia tutkittavaan ilmiöön. (Patton 2002, 218–219.)

Erojen tekemisessä kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen tietokäsitysten välille on kyse niiden erilaisesta ontologisesta asemoitumisesta todellisuuteen, sen luonteeseen ja kysymykseen siitä, millainen ympäröivä todellisuutemme on (Clarke & Dawson 1999, 37–41; Laitinen 2008, 61). Tietoteorian eli epistemologian ja ontologian eli ’olevaisuusopin’ suhdetta on kuvattu lineaariseksi siten, että ontologiset periaatteet luovat pohjaa epistemologisille käsityksille tietämisestä. Ennen kuin voimme siis puhua tietämisestä ja sen rajoista, on määriteltävä miten todellisuus, josta haluamme tietoa saavuttaa, on rakentunut. Keskustelu tietämisen ja tiedon saavuttamisen mahdollisuuksista arviointitutkimuksessa on edennyt kvali-kvanti –jaottelusta erilaisiin yksityiskohtaisempiin filosofis-teoreettisiin ihmiskuviin tukeutuviin ontologisiin määritelmiin sosiaalisesta todellisuudesta ja sen rakentumisesta. Näiden erilaisten ontologisten paradigmojen erittely ei ole täysin yksiselitteistä, sillä ne saattavat olla osittain päällekkäisiä. Olennaisimmiksi arviointitutkimuksen tietosuhteita määrittäviksi paradigmoiksi voidaan nostaa kuitenkin erityisesti kolme pääsuuntausta: positivismi, konstruktivismi ja realismi. (Kuusela 2004, 107; Koivisto 2006, 53; Evans & Hardy 2010, 18–19).

Positivistinen ontologia perustuu luonnontieteistä lainatulle ajatukselle siitä, että on olemassa todellisuus, joka on selkeästi olemassa riippumatta sitä tarkkailevien ihmisten näkemyksistä ja tulkinnoista ja tässä todellisuudessa on löydettävissä myös sosiaalisia ilmiöitä koskevia lainalaisuuksia. Positivistisen paradigman mukaisessa tietokäsityksessä tieto ja sen tuotannon

prosessi nähdään hyvin suoraviivaisena siten, että tutkijoiden on mahdollista saavuttaa objektiivista ja tulkinnanvaraisuuden hävittävää tietoa. (Evans & Hardy 2010, 20–21.) Positivistinen ajattelu luontuu luonnontieteellisestä ajattelusta ja näkee sosiaalisen maailman samoin tavoin konkreettisenä ja tieteelliselle tutkimukselle altistettavana. Tiedontuotannon menetelmät positivismiin mukaan perustuvat tämän ajatuksen mukaisesti toistettavuudelle, testatuille menetelmille ja empiiristen, mahdollisimman kiistattomien todisteiden hankkimiselle. (Gray & Plath & Webb 2009, 25, 35.) Näiden sitoumusten vuoksi positivistisessa tiedontuotannossa suositaan kvantitatiivisia menetelmiä (Kuusela 2004, 112).

Positivistiselle tietokäsitykselle selkeästi vastakkaista näkemystä tiedosta ja todellisuudesta edustaa konstruktionistinen ontologia (eng. myös interpretivism). Konstruktionistinen paradigma näkee ihmisen ja todellisuuden vuorovaikutuksessa ja todellisuudesta tehtävissä tulkinnoissa rakentuvana järjestelmänä. (Payne 2005, 55, 58.) Todellisuus ei ole konstruktionismin mukaan yksinkertaistettavissa positivistisiksi säännönmukaisuuksiksi, joita pystytään tutkimaan ja tarkastelemaan ilman kontekstin huomioimista. Tieto ei ole jotain sellaista, joka odottaa löytämistään vaan sitä luodaan yhdessä tulkinnallisissa prosesseissa. Konstruktionismi ei siten hylkää subjektiivisuutta vaan näkee sen keinona saavuttaa tietoa kompleksisista ilmiöistä. (Evans & Hardy 2010, 26–27.) Konstruktionistisen paradigman käsitys todellisuudesta on relativistinen. Tunnustamalla erilaisten tulkintojen tekemisen mahdollisuuden ja tämän merkityksellisyyden tiedon tuottamisen kannalta, tunnustetaan samalla, että tiedontuotannon prosessi on suhteellista ja tilanteista riippuvaa. Yhteen valittuun menetelmään tai merkityksellistämisen tapaan sitoutumisessa on vaarana jättää huomioimatta asioita, jotka eivät liity valittuun tapaan katsoa maailmaa. Konstruktivistisen näkemyksen mukaan ei ole olemassa siten yhtä ainoaa totuutta asioista, vaan kuranntia tietoa saadaan suhteuttamalla toisiinsa eri näkemyksiä tarkasteltavasta asiasta. (Guba & Lincoln 1989, 84, 90–94.) Konstruktivistisesti rakentuvassa arvioinnissa jonkin tarkastelutavan toimivuus määritellään sen mukaan, miten menetelmä sopii olemassa oleviin sosiaalisiin rakenteisiin (Koivisto 2006, 54).

Konstruktivistinen ajattelu on saanut kuitenkin osakseen kritiikkiä juuri liialliseen relativismiin taipumisesta. Liiallisen relativistisuuden korostamisen on sanottu vievän pohjaa pyrkimyksiltä saavuttaa ylipäänsä tietoa maailmasta ja sosiaalisista ilmiöistä, jos ohjaavana tiedontuotannon paradigmana on, että totuuden sijasta voimme saavuttaa vain tulkintoja todellisuudesta. Ontologiseksi ratkaisuksi konstruktivismiin sisältämän relativismiin ja positivismiin näyttöperustaisuuden vaatimuksiin on esitetty realismia ja erityisesti kriittistä realismia. Kriittisessä realismissa lähtökohtana on käsitys todellisuudesta, josta voidaan tehdä empiirisiä

havaintoja. Kuitenkin pelkkään empirismiin tukeutuvaa tiedettä pidetään riittämättömänä, vaan on tunnustettava myös havaintojen ulkopuolella oleva maailma. On olemassa siis asioita ja ilmiöitä, joita emme voi empiirisesti havaita, mutta nämä ovat reaalisesti olemassa riippumatta niistä havaintoja tekevästä toimijoista. Kriittinen realismi lieventää relativistista maailmankuvaa tämän mukaan siten, että ilmiöt eivät ole ainoastaan konstruktivistisesti merkityksenannossa rakentuvia, vaan todellisia ilmiöitä, joista voidaan saada tietoa. Kuitenkin sosiaalinen todellisuus on kerrostunutta ja tässä kerrostuneisuudessa on otettava huomioon ihmisten toimintaan vaikuttavana tekijänä asioista ja ilmiöistä tehtävät tulkinnat, joita hyvin todennäköisesti on olemassa useita. (Pekkarinen & Tapola-Haapala 2009, 183–192; Payne 2005, 60.)

Sosiaalisen todellisuuden jäsentämisessä kerrostuneisuuden kautta merkityksellistä on, että erilaisia rakenteita pidetään vuorovaikutteisina. Ei ole siten olemassa erillistä elämismaailmaa ja systeemistä maailmaa, vaan systeemiset maailmat luovat kontekstia elämismaailman mikrotasolla tapahtuvalle vuorovaikutukselle. (Mäntysaari 2006, 151–153.) Kriittinen realismi on nähty sillanrakentajana positivismiin ja konstruktivismiin välillä siinä, että se tunnustaa todellisuuden ja tiedon kontekstisidonnaisuuden, mutta lähtökohtaisena oletuksena on, että on kuitenkin olemassa reaalin maailma, josta havaintoja voidaan tehdä. Kriittisen realismin ydinajatus on kriittisen orientaationsa mukaan myös sen tunnustaminen, että olemassa olevasta maailmasta ei voida koskaan kuitenkaan saada tyhjentävää ja kaiken kattavaa kuvausta tai arviointia. Tässä voidaan pyrkiä ainoastaan parhaaseen mahdolliseen eri teorioiden avulla. (Evans & Hardy 2010, 31.)

4.3 Vaikuttavuuden arvioinnin tutkimus sosiaalityössä

Puhuttaessa sosiaalityöhön kohdistuvasta arvioinnista on syytä tehdä käsitteellistä eroa arvioinnin ja vaikuttavuuden arvioinnin välille. Sosiaalipalveluita koskien ei nimittäin tehdä ainoastaan vaikutusten ja vaikuttavuuden arviointia eivätkä arviointitutkimus ja vaikuttavuuden arviointi ole toistensa synonyymejä. Arviointitutkimuksella laajasti ymmärrettyä tarkoitetaan ylipäänsä sosiaalipolitiikan järjestelmien toimivuuden analyysiä (Jokiranta 1993, 293). Kuitenkin, koska sosiaalityö yleisesti on tavoitteellista toimintaa ja sen interventioilla tavoitellaan asiakkaan tilanteen muuttumista, sosiaalityön arviointitutkimuksessa vaikuttavuuden arvioinnilla on erityinen asema. Sosiaalityön kontekstissa arviointitutkimus määrittyy usein vaikuttavuuden arviointina, sillä arviointitutkimuksella pyritään tekemään selkoa siitä, mitkä ovat prosessin lopputulokset ja onko toimenpiteillä ollut vaikutusta ihmisten elämään. (Patton 2002, 151; Kettunen 2012, 147.) Arviointitutkimuksella voi olla kuitenkin

myös muita motiiveja, kuten esimerkiksi käytäntöjen kehittäminen tai itsessään tiedon tuottaminen ymmärryksen syventämiseksi jostakin ilmiöstä (Shaw 1999, 6).

Sosiaalityön vaikuttavuutta ja sen arviointia koskevan kirjallisuuden perusteella olen tiivistänyt olennaiset kysymykset sosiaalityön vaikuttavuuden arviointia koskien seuraavasti:

- kyllä-ei –kysymykset: onko interventiolla ollut vaikuttavuutta ja onko tämä ollut toivottua?
- miksi-/kausaalisuuskysymykset: mikä on vaikuttanut ja mihin?
- miten –kysymykset: miten vaikuttavuus osoitetaan?

Petteri Paasion (2003) mukaan kysymys intervention vaikuttavuudesta lopputuloksen näkökulmasta (outcomes) on sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin peruskysymys (Paasio 2003, 25). Tähän kysymykseen vastaamiseksi on eriteltävä, mitkä ovat olleet tarkastelun alla olevan sosiaalityön prosessin tavoitteet ja miten hyvin ne on saavutettu (Cheetham & Fuller & McIvor & Petch 1992, 48). Lähtökohtaisesti sosiaalipalveluiden tehtävänä on auttaa ihmisiä marginaalisissa tilanteissa ja antaa tukea silloin, kun muut yhteiskunnalliset tukiverkot eivät siihen kykene. On esitetty, että sosiaalipalveluiden vaikuttavuuden arvioinnilla voidaan tarkastella sitä, miten tässä tehtävässä onnistutaan (Niemi 2014, 315). Vaikuttavuuden osoittaminen tavoitteiden toteutumisenä asettaa vaikuttavuuden arvioinnille ehdoksi, että käytäntöihin on kehitetty menetelmiä asiakkaiden tilanteiden seuraamista varten ja että asiakastyöskentelyssä voidaan ylipäänsä asettaa tavoitteita (Rostila & Mäntysaari 1997, 4-5).

Kokonaan toinen kysymys Paasion mielestä kuitenkin on vaikuttavuuden arvioinnin kannalta, ovatko havaitut vaikutukset olleet nimenomaisen intervention syytä (impacts) Jos toimenpiteen tai intervention vaikuttavuus määritellään muutokseksi asiakkaan tilanteessa, tämä ei vielä ota kantaa siihen, mikä on aiheuttanut muutoksen asiakkaan tilanteessa. (Paasio, mt.) Tämä argumentti liittyy esittämäni ”miksi”-kysymykseen eli kysymykseen syy-seuraus –suhteista vaikuttavuuden arvioinnissa. Vaikuttavuuden osoittamiseen ei nähdä riittäväksi ennen-jälkeen – tarkastelut asiakkaan tilanteessa, vaan vaikuttavuuden arvioinnissa pitäisi kyetä pääsemään kiinni niihin mekanismeihin, jotka tuottavat muutosta asiakkaan tilanteessa (Kemppainen & Ojaniemi 2012, 44, 52). Kausaalisuussuhteiden tarkasteluun on kehittynyt erityisesti realistiseen tietokäsitykseen perustuvia arviointimenetelmiä niin kansainvälisessä kuin kotimaisessa arviointitutkimuksessa (esim. Pawson & Tilley 1997; Lindqvist 2005). Kriittisen realismin paradigman on todettu antavan välineitä kausaalisuuden tutkimiseen vaikuttavuuden arvioinnissa, sillä kriittisen realismin tietokäsityksen mukaan kontekstissa vaikuttavien mekanismien

vuorovaikutuksen analyysin kautta voidaan tehdä näkyväksi prosessissa syntyviä seurauksia ja vaikutuksia. Kuitenkin kriittinen realismi on varuillaan näiden tietyssä kontekstissa havaittujen vaikutussuhteiden yleistämisestä ja painottaa kyseisessä kontekstissa vaikuttavien olosuhteiden luoman alttiuden analysointia osana vaikuttavuuden arviointia (Mäntysaari 2006, 155; Kettunen 2012, 147). Realistinen arviointitutkimus näkee kuitenkin pystyvänsä saavuttamaan paremmin arviointimenetelmien toistettavuutta ja yleistettävyyttä juuri siksi, että sillä vastataan kysymykseen, miksi jokin vaikutti ja missä olosuhteissa (Lindqvist 2005, 14–15).

Kysymys oikeanlaisesta tiedosta vaikuttavuuden osoittamiseksi on ajankohtainen erityisesti näyttöperustaisuuden eli evidence-based-practice –suositusten suosimisen vuoksi, sillä sosiaalityön vaikuttavuudesta käytävien keskustelujen on sanottu jäsentyvän yhä useammin näyttöperustaisuuden ympärille: sosiaalityötä kohtaan on esitetty painokkaita vaatimuksia näyttöön perustuvien käytäntöjen kehittämisestä (evidence-based practice) (Niemi 2014, 301). Näyttöperustaisuuden tietokäsitys nojaa positivistiseen ontologiaan siten, että sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnissa painotetaan mitattavia tuloksia hyväksyttäväksi evidenssiksi sosiaalityön ”tuloksista” (Plath 2013, 235). Sosiaalityölle osoitettuja näyttöperustaisuuden odotuksia on kritisoitu laajasti, sillä sosiaalityön on ajateltu taipuvan huonosti esimerkiksi erilaisiin mitattaviin suureisiin perustuviin arviointikriteereihin sosiaalityön ainutlaatuisuuden ja tapauskohtaisuuden vuoksi (Pohjola 2012b, 22; Kempainen & Ojaniemi 2012, 45). Näyttöperustaisuudelle on nähty kuitenkin myös mahdollisuuksia sosiaalityössä, sillä se perustuu juuri mainitun sosiaalityön kompleksisuuden kannalta houkuttelevalle tietokäsitykselle: mitä jos sosiaalityössä kyettäisiinkin todistamaan näyttöperustaisesti sen hyötyjä? Vaikka luonnollisesti sosiaalityöhön on eettisesti kyseenalaista soveltaa esimerkiksi satunnaistettuja kokeellisia tutkimusasetelmia, on esitetty, että näyttöperustaisten arviointimenetelmien kehittämistä sosiaalityön omilla ehdoilla olisi syytä tutkia. (Gray & Plath & Webb 2009, 11, 53–54.)

Vaikuttavuuden arvioinnin tarkastelu kyllä-ei -, kausaalisuus- ja tietokäsityskysymysten kautta kiinnittää huomiota pääasiallisesti prosessin suorittamiseen, prosessin lopputuloksiin ja arvioinnin välineellisiin funktioihin. Sosiaalityön kriittisen arviointisuuntauksen periaatteiden mukaan vaikuttavuuden arvioinnissa erityisesti sosiaalityön ominaispiirteiden kannalta on syytä kysyä kuitenkin myös sitä, *miten* on toimittu ja minkälaista vaikuttavuutta on tavoiteltu. Esimerkiksi asiakkaita osallistavalla arvioinnilla voi olla emansipatorisia vaikutuksia asiakkaiden voimaantuessa ottamaan osaa heitä koskeviin asioihin. Kriittisen arviointisuuntauksen tarkoituksena on vahvistaa sosiaalityön arvopohjan mukaisia sisäsyntyisiä

vaikuttavuuden arvioinnin tapoja ja perusteita sekä kyseenalaistaa niin arvioinnin ulkoisia motiiveja kuin sisäisten motiivien konventionaalisuutta eli asiantuntijalähtöisyyttä. Kriittinen arviointi ei tarjoa arviointiin suoraan omia, sovellettavia menetelmiään, vaan se tarjoaa arvioinnin toteuttamiselle ideologisen viitekehyksen. (Kivipelto 2006, 47, 53; Kivipelto 2008, 36–37.)

Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnilla on edellä esitetyn mukaan olemassa useita eri tilannekohtaisia funktioita (tavoitteiden saavuttaminen, kausaalisuuden osoittaminen), tiedontuotannollisia ulottuvuuksia (eri tietokäsitykset saavutettavissa olevasta ja tavoiteltavasta tiedosta) ja asemointeja (sisäinen/ulkoinen). Mitä suuremmissa määrin vaikuttavuuden arvioinnissa on siten tehtävä selkoa prosessin tilannekohtaisista sitoumuksista ja painotuksista, sillä ne vaikuttavat suoraan prosessin suorittamiseen ja tavoitteisiin. Tästä johtuen nostan kyllä-ei -, kausaalisuus- ja tietokäsityskysymysten rinnalle vaikuttavuuden arvioinnin tarkastelussa kysymyksen arvioinnin perusteluista ja tarkoituksenmukaisuudesta:

- kyllä-ei –kysymykset: onko interventiolla ollut vaikuttavuutta ja onko tämä ollut toivottua?
- miksi-/kausaalisuuskysymykset: mikä on vaikuttanut ja mihin?
- miten –kysymykset: miten vaikuttavuus osoitetaan?
- **arvioinnin perustelut: miksi arviointia tehdään ja mikä on arvioinnin tavoite?**

Kysymys vaikuttavuuden arvioinnin prosessin tilannekohtaisista painotuksista palauttaa keskustelun huomioon, että arviointi on lähtökohdiltaan poliittisesti, filosofisesti ja moraalisesti neuvottelunvarainen prosessi.

4.4 Vaikuttavuuden arviointi sosiaalityössä ja työvoimapolitiikassa

Sosiaalityön vaikuttavuuden arviointi on ilmeisen tarpeellista niin ulkoisten kuin sisäisten motiivien vuoksi, mutta sosiaalityön vaikuttavuuden arviointia on luonnehdittu usein vaikeaksi, hankalaksi ja jopa mahdottomaksi. Edellä esiin tuodulla vaikuttavuuteen ja sen arviointiin liittyvällä käsitteellisellä monimuotoisuudella on ollut osaltaan vaikutusta tähän. (Paasio 2003, 23–24.) Tutkimuskokemusten perusteella nostettu esiin myös muita kriittisiä kohtia, jotka vaikuttavat sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin toteuttamiseen. Ongelmaksi on nähty esimerkiksi se, että asiakastyötä tekevät ammattilaiset eivät välttämättä koe arviointia mielekkääksi tehtäväksi, koska sen merkitystä käytännön työn kannalta ei ole nähty. Tähän motivoituneisuuteen on vaikuttanut heikentävästi se, että arvioinnin hyötyjen on koettu tulevan

hitaasti esiin. Sosiaalityön vaikuttavuuden arviointi on nähty hankalaksi myös tietokäytäntöjen kehittymättömyyden vuoksi, sillä systemaattiseen tiedonkeruuseen tai tiedon analysointiin kokemuksista ja havainnoista luotettavaksi tutkimustiedoksi on vähänlaisesti välineitä. (Korteniemi & Kotiranta & Kivipelto 2012, 97–100.)

Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnista ei ole muodostunut kansainvälisessä tai kotimaisessa tutkimuksessa yhtenäistä tutkimussuuntausta vaan vaikuttavuusarviointien tekeminen on näyttäytynyt sirpaleisena. Kuitenkin sosiaalityön vaikuttavuuden arviointia kohtaan on ollut mielenkiintoa ja tutkimusta on olemassa 1980-luvun lopulta lähtien. Suomessa edelläkävijöitä sosiaalityön vaikuttavuuden arviointimenetelmien kehittämisessä ovat olleet entisen Stakesin alainen (nyk. THL) sosiaalihuollon menetelmien arviointia koskenut FinSoc –projekti (1997–1999), Lapin yliopisto sekä sosiaalialan osaamiskeskukset. (Kivipelto & Kotiranta 2014, 172–174, 177; kts. Lindqvist 2005.) Merkittäviä tekijöitä 2000-luvulla sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin kehittämisessä on ollut myös Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. Vaikuttavuuden arvioinnin menetelmiä on määrätietoisesti ryhdytty kehittämään muun muassa aikuissosiaalityöhön, toimeentulotukityöhön ja kuntouttavaan sosiaalityöhön (mm. Kivipelto & Blomgren & Karjalainen & Saikkonen 2013). Tällä hetkellä sosiaalityön vaikuttavuutta koskevan tiedon tuotannossa merkittävä asema on systematisoidusti tuotettavan tiedon painottamisella (esim. Pohjola 2012b).

Huomioiden sen, että työllistämisen tukeminen ja aktivoinnin odotukset liitetään olennaiseksi osaksi sosiaalityön käytäntöjä, tätä tutkimusta varten tehdyssä kirjallisuuden ja tutkimustiedon kartoituksessa ei tullut kuitenkaan esiin systemaattista arviointitutkimusta aktivoinnin vaikuttavuuteen liittyen. Uraaurtavinta työtä työllisyysvaikutusten arvioinnin saralla Suomessa on tehnyt Mika Ala-Kauhaluoma, joka on tutkinut erityisesti kuntouttavan työtoiminnan vaikuttavuutta (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004; Ala-Kauhaluoma 2007). Erilliskatsauksia työvoimapolitiikan toimenpiteiden vaikutuksiin liittyen löytyy myös erityisesti Työ- ja elinkeinoministeriön tekemänä. Näissä katsauksissa huomio on ollut hyvin yksityiskohtaisessa ja mekaanisessa tarkastelussa esimerkiksi Työvoiman palvelukeskuksen toiminnan, työttömyysetuuksien sanktioinnin ja työmarkkinatuen rahoitusperusteiden muutoksen vaikutuksista. (Alho 2014; Riipinen & Järvinen & Valtakari 2014; Busk 2015.) Yhteiskunnallisesta merkityksestään huolimatta työvoimapolitiikan toimenpiteiden ja toimeenpanon seurannassa ei ole syntynyt erityisen vahvaa sidosta julkishallinnon ja yliopistojen välille, vaan työvoimapolitiittinen tutkimus on ollut esiin tuodusti selvityksenomaista. Työvoimapolitiikan ja aktivointitoimenpiteiden vaikuttavuudesta tarvittaisiin selkeämmin

teoriaa ja empiriaa yhdistävää tutkimusta, jotta kyettäisiin tarkastelemaan paremmin, onko harjoitetulla työvoimapolitiikalla ollut tavoiteltuja vaikutuksia yksilön työmarkkina-aseman, yleisen työllisyyden sekä poliittisten tavoitteiden saavuttamisen kannalta. Yksittäiset tekniset tarkastelut eivät riitä tuottamaan näistä teemoista riittävää tietoa työvoimapolitiikan täytäntöönpanon vaikutuksista, vaan kattavan arviointitutkimuksen tekemiseksi tarvitaan kokonaisnäkemystä yhteiskunnan ja sen instituutioiden toiminnasta sekä näiden vaikutuksesta yksilön käyttäytymiseen. (Koistinen 2014, 378–383.)

Aktivoinnin vaikuttavuutta koskevan arviointitiedon puuttuminen näyttäytyy kyseenalaiselta myös sen vuoksi, että tutkimuksissa ja kirjoituksissa aktivoinnin vaikutuksista ja mielekkyydestä tuodaan esiin hyvin ristiriitaisia tuloksia. Esimerkiksi Mika Ala-Kauhaluoma on todennut kuntouttavasta työtoiminnasta, että lain tavoitteet saavutetaan käytännössä vain osittain. (Ala-Kauhaluoma 2007, 82–84.) Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa on esitetty myös kritiikkiä siitä, onko laajaa hyväksyntää saavuttaneilla aktivointipoliittisilla toimenpiteillä tosiasiallisesti merkittäviä vaikutuksia vai pitäisikö aktivointitoimenpiteiden toteutusta ja toteuttavuutta arvioida kriittisemmin. Lisätutkimusta tarvittaisiin aktivointitoimenpiteiden arvioimiseksi niin yksittäisten ohjelmien, poliittisten toimeksiantojen sekä käytännön aktivointityötä tekevien työntekijöiden suhteen. (Lind & Hornemann Moller, 2006; van Berkel & van der Aa 2012). Yhteenvedona voidaan todeta, että systemaattista ja laajaa tutkimusta aktivoinnin ja aktivointitoimenpiteiden vaikuttavuudesta tarvitaan, jotta saadaan tietoa aktivoinnin toimeenpanon organisoinnista, prosessista, yksilöllisten ja poliittisten tavoitteiden saavuttamisesta sekä ylipäänsä aktivoinnin perusteista ja mielekkyydestä.

5 TUTKIMUSASETELMA JA METODOLOGISET PERUSTELUT

Tässä luvussa esittelen tarkemmin tutkimusongelmani, tutkimusasetelmani ja miten olen tutkimukseni toteuttanut. Lisäksi esittelen perusteluita tutkimukseni metodologisille valinnoille ja kuvaan tarkemmin sitä, minkälaiseen tutkimukselliseen orientaatioon tutkimukseni toteuttaminen nojaa.

5.1 Tutkimusongelma ja –kysymykset

Tutkimukseni tavoitteena on ottaa osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun pitkäaikaistyöttömien aktivoinnin toteuttamisesta ja tarkoituksenmukaisuudesta sekä tuoda tutkimuksellani esiin kehittämistarpeita pitkäaikaistyöttömien palvelujärjestelmän organisoinnissa etenkin

aktivoinnin toimeenpanon kannalta. Kiinnostuin työvoimapolitiikan teemoista erityisesti ollessani vaihto-opiskelijana Saksassa, jolloin eräällä sosiaalipolitiikan kansainvälisen maisteriohjelman kurssilla käsiteltiin eurooppalaisia käytäntöjä aktiivisessa työvoimapolitiikassa. Edustin kurssilla hyvin erilaista näkökulmaa sosiaalityön opiskelijana. Sosiaalityön käytännön asiakastyön kannalta kurssin keskustelut näyttäytyivät mielestäni hyvin teoreettisilta ja kaukaisilta ajatellen, että sosiaalipolitiikka ja sosiaalityö ovat liittyvät kuitenkin erottamattomasti toisiinsa. Kiinnostuinkin siitä, miten Suomen viitekehyksessä toteutetaan aktiivista työvoimapolitiikkaa ja minkälaiset yhteyksiä sosiaalityön käytännöillä on yleensä työvoimapolitiikan toimeenpanon kanssa.

Onnekaasti piakkoin vaihto-opintojeni jälkeen minulle tarjoutui mahdollisuus tehdä yhteistyötä juuri työllisyyskysymyksissä erään keskisuuren suomalaisen paikkakunnan kanssa, joka halusi kartoittaa aikuissosiaalityön palveluissaan tapahtuvaa pitkäaikaistyöttömien tukemista työllistymisen poluille. Kunta halusi tutkittavan erilaisten sosiaalityön menetelmien vaikuttavuutta pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden työllistymisen tukemisessa ja mitkä asiat auttavat asiakasta työllistymisessä. Olen tehnyt pro gradu –tutkielmani toimeksiantona tälle kunnalle ja kunta on tarjonnut puitteet tutkimukseni toteuttamiselle.

Olen saanut muokata tarkan tutkimuskysymyksen ja rakentaa tutkimuksen teoreettisen viitekehysten oman mielenkiintoni mukaan. Tutkimukseni teoreettisen viitekehysten rakentamisella olen halunnut painottaa sitä, että pitkäaikaistyöttömien aktivointiin ja kysymykseen sen vaikuttavuudesta kytkeytyy monia erilaisia painotuksia, perusteluja ja arvositoumuksia ja aktivoinnin tavoitteiden määrittäminen on neuvottelunvarainen asia. Aktivointikäytäntöjen toimeenpanoon kohdistuva vaikuttavuuden arviointi ei ole myöskään ongelmaton, sillä arviointi perustuu asioiden arvottamiselle. Tutkimusongelmani perustuu kysymykseen siitä, kuinka kestäväällä pohjalla aktivoinnin vaikuttavuuden arviointi voi olla, jos arvioitavan asian eli aktivoinnin peruslähtökohdista voidaan olla eri mieltä. Tutkimusongelmani voi siten tiivistää *analyysiksi aktivoinnin vaikuttavuuden arvioitavuudesta* (evaluability assessment). Arvioitavuusanalyysiä voidaan pitää arviointitutkimuksen esiasteena, sillä sen kautta pyritään tarkastelemaan jotakin ilmiötä sen kannalta, voidaanko sitä arvioida. (Patton 2002, 164.) Tutkimukseni ei ole siten puhdasoppinen arviointitutkimus aktivoinnin toteuttamisesta vaan arviointitutkimuksen teoria toimii tutkimukseni viitekehysenä aktivoinnin toimeenpanon ja käytäntöjen kriittiselle tarkastelulle.

Tutkimusongelmani määrittelyn myötä käsitän aktivoinnin, aktivoinnin vaikuttavuuden ja aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnin teemoiksi, jotka pitää purkaa osiin ja tarkastella eri toimijoiden näkökulmasta, jotta voimme tutkia aktivoinnin toteuttamiseen liittyviä ristiriitoja. Tutkimuksessani olen kiinnostunut erityisesti asiakkaiden näkökulmasta ja siitä, mitä he kertovat pitkäaikaistyöttöminä aikuissosiaalityön asiakkaina kokemastaan aktivoinnista ja aktivoinnin vaikuttavuudesta. Lähtökohtaisena oletuksena tutkimuksessani on se, että aktivoinnin ”kohteilla” eli asiakkailta ja aktivointia toteuttavalla järjestelmällä on erilaisia näkemyksiä aktivoinnista, sen toteuttamisesta ja sen tavoitteista. Tämän oletukseni vuoksi olen määritellyt tutkimukselleni kaksi erillistä tutkimuskysymystä, joiden avulla etsin vastausta tutkimusongelmaani. Yhtäältä kartoitan tutkimuksessani aktivointia asiakastasolla pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kohdalla ja tarkastelen aktivoinnin vaikuttavuutta aikuissosiaalityössä asiakkaiden omakohtaisten kokemusten perusteella. Tämän jälkeen liitän asiakkaiden tuottaman tiedon keskusteluun aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnista ja tarkastelen, mitä miltä aktivoinnin toimeenpanon käytännöt, perustelut ja arvioitavuus näyttäytyvät suhteessa asiakkailta saatuun tietoon aktivoinnista. Tällaisella kysymyksenasettelulla pystyn analysoimaan paremmin aktivointia ja aktivoinnin vaikuttavuutta kokonaisilmiönä, sillä sosiaalityön vaikuttavuuden tarkastelun ytimessä on tieto (Rajavaara 2011, 207). Sosiaalityön vaikuttavuuden tutkimiseksi ei siten sinänsä riitä vain käytäntöjen tutkiminen, vaan keskiössä pitää olla käytännöistä saatava tieto ja tämän tiedon analyysi (Pohjola 2012b, 20).

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millaista asiakkaiden kuvaamana on sellainen aikuissosiaalityössä tapahtuva pitkäaikaistyöttömien aktivointi, joka on vaikuttavaa asiakkaan työllistymisen kannalta?
2. Millaisia tiedontuotannollisia haasteita asiakashaastatteluiden perusteella aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnissa ilmenee ja mitä merkitystä näillä tekijöillä on aktivoinnin toimeenpanon kannalta?

Ensimmäisen kysymyksen kannalta käsittelen aktivointia yksinkertaisesti toimintana, jolla pyritään aktivoimaan pitkäaikaistyöttömiä asiakkaita työllistymisen tielle aikuissosiaalityössä. Tämän kysymyksen kohdalla tarkastelen ensisijaisesti *aktivoinnin vaikuttavuuden käsitettä*: miten asiakkaat kuvaavat, että heidän kohdallaan tai yleensä aktivointi on ollut vaikuttavaa tai voisi olla vaikuttavaa? Tämä analyysi kohdistuu siten vaikuttavuusmääritelmien tasolla

erityisesti asiakastyön tason vaikuttavuuteen. Toisen kysymyksen kohdalla suhtaudun aktivointiin huomattavasti kriittisemmin ja etenen vaikuttavuuden analysoinnista arvioinnin teorian kautta ylipäänsä *aktivoinnin toimeenpanon* tarkasteluun ja mitä aktivoinnilla lähtökohtaisesti tarkoitetaan. Toinen tutkimuskysymykseneni fokusoituu aktivoinnin vaikuttavuuden tarkasteluun palvelu- ja järjestelmätasolla.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella erityisesti kunnallisessa aikuissosiaalityössä tapahtuvaa aktivointia. Työttömien palvelujärjestelmä muodostuu useista toimijoista ja rajapinnoista ja asiakkaiden aktivointi on osana ainakin jossain määrin kaikkien työvoimapolitiikassa vaikuttavien palvelutoimijoiden toiminnassa. Olen kiinnostunut siitä, millaisena tämä aktivointi näyttää erityisesti aikuissosiaalityössä, joka ei ole työttömien palvelukokonaisuudessa ensisijainen peruspalvelu mutta jonka rooli kuitenkin korostuu työttömien asiakkaiden kohtaajana ja auttajana etenkin toimeentuloturvan piiriin hakeutumisen myötä (Blomgren & Kivipelto 2012; Taina & Kotiranta 2014). Tutkimusasetelman rakentamisessa on ollut ajatuksena, että aikuissosiaalityössä asioivien pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kokemusten kautta pystytään saamaan arvokasta tietoa aktivoinnin toimeenpanon kokonaisuudesta. Kyseiset asiakkaat ovat niin työvoimahallinnon kuin sosiaalipalveluiden asiakkaita ja pystyvät kertomaan omien kokemustensa perusteella, miltä palvelujärjestelmän kokonaistoiminta näyttää esimerkiksi juuri aktivoinnin toteuttamisen näkökulmasta.

Tutkimukseni kohteena ovat olleet yli 25-vuotiaat aikuiset ja olen rajannut tarkastelun ulkopuolelle nuorisoikäisiin ja nuoriin aikuisiin kohdistuvan aktivoinnin. Aktivointikeskustelussa nuorisoiikäisillä ja aikuisilla/ikäntyneemmällä pitkäaikaistyöttömällä jäsenetään olevan selkeästi erilaisia esteitä työllistymisen tiellä. Siinä missä nuorisoiikäisten työttömien toimenpiteiden fokuksessa on nuorten tavoittaminen ja motivointi aktivoitumiseen syrjäytymisen ehkäisemiseksi ja katkaisemiseksi varhaisessa vaiheessa, ikääntyneiden toimenpiteiden tavoitteena on löytää ratkaisuja pitkäaikaistyöttömyyden myötä heikentyneeseen työmarkkinakelpoisuuteen. (Koistinen & Asplund 2014.) Olen tehnyt tämän rajauksen tutkimuksessa siksi, koska haluan tuoda näkyviin erityisesti aikuisten ja ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien erityisiä haasteita. Aikuisten pitkäaikaistyöttömien tukemisessa on kyse mitä suurimmissa määrin oikeudesta ihmisarvoiseen elämään. Tutkimukseni pyrkii kartoittamaan, miten aktivointitoimenpiteet pystyvät tällä hetkellä vastaamaan ikääntyneiden pitkäaikaistyöttömien palveluntarpeisiin.

5.2 Haastattelut ja aineisto

Tutkimusongelmaani liittyviin käsitteisiin vaikuttavuudesta ja arvioinnista liitetään odotuksia objektiivisuudesta, mitattavuudesta ja yleistettävyydestä. Kattavaakin tilastollista tietoa keräämällä ja kvantitatiivisesti vaikuttavuutta arvioimalla saatetaan kuitenkin hukata mahdollisuuksia tuoda esiin merkittäviä nyansseja tutkittavan ilmiön ominaisuuksista. Kvalitatiivisella tutkimusotteella ja erityisesti kvalitatiivisen haastatteluaineiston keräämisellä voidaan päästä näiden numeroiden ja yleistysten ”taakse”. (Patton 2002, 151–152.) Jo tutkimukseni suunnitteluvaiheessa tiesin, että haluan tutkia aiheitani asiakkaita haastatteleamalla, sillä haastattelulla on mahdollista antaa ihmisten kertoa itse omilla sanoillaan omista kokemuksistaan. Olen kerännyt tutkimukseni empiirisen aineiston haastatteleamalla keskisuuren suomalaisen kunnan kunnallisen sosiaalitoimiston aikuissosiaalityön pitkäaikaistyöttömiä asiakkaita. Haastateltavat ovat valikoituneet tutkimukseeni kyseessä olleen sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijöiden kautta. Annoin sosiaalityöntekijöille kriteerit, joiden mukaan he haarukoivat omasta asiakaskunnastaan potentiaalisia haastateltavia. Haastateltavieni kriteereinä on ollut seuraavat tekijät:

- asiakkaan työttömyys on pitkittynyt (työttömyys ainakin 1-2 vuotta)
- asiakkaan kohdalla aikuissosiaalityön asiakkuudessa käytetään/on käytetty jonkinlaisia työllisyyteen aktivoivia menetelmiä tai ohjausta: aktivointi voi olla päättynyttä tai parhaillaan käynnissä työllistymiseen
- työntekijä tunnistaa käyttäneensä aktivointimenetelmiä asiakkaan kohdalla

Koostin haastateltavien hankkimista varten saatekirjeen, joita sosiaalityöntekijät lähettivät sellaisille asiakkailleen, jotka täyttivät yllä olevat kriteerit. Asiakkaita kysyttiin osallistumaan tutkimukseen myös asiakaskäynneillä ja puhelimitse. Suoria kieltäytymisiä tuli sosiaalityöntekijöille kasvokkain ja puhelimitse useita, mutta tarkkaa lukua kieltäytyneistä ei ole. Kieltäytymisen perusteina oli kiinnostuksen puute ja se, että asiakkaat eivät uskoneet heillä olevan mitään tärkeää sanottavaa asiasta. Olin asettanut tavoitteekseni noin 10 haastattelun tekemisen, ja jos joku haastateltava ei saapunut paikalle, tulijalle soitettiin jälkikäteen, häneltä kysyttiin hänen halukkuuttaan tulla uudestaan haastatteluun tai tilalle pyrittiin saamaan kokonaan uusi haastateltava jonain muuna päivänä. Haastatteluiden keräämiseen vaikutti myös saturaation tarkkailu: kun totesin, että haastatteluissa alkaa löytyä riittävää säännönmukaisuutta ja ”kyllästymispistettä”, en etsinyt enää uusia haastateltavia (Vilka 2005, 127). Varatuille haastatteluajoille jätti tulematta viisi asiakasta suostumuksen antamisesta huolimatta. Asiakkaat

saivat haastatteluun osallistumisesta korvauksena harkinnanvaraisesti matkakulut toimeentulotukena, mutta muuta korvausta he eivät saaneet haastatteluun osallistumisesta.

Haastateltavieni sukupuolijakauma oli melko tasainen. Ikäjakaumassa painottuivat keski-ikäiset, koska olin rajannut tutkimukseni ulkopuolelle nuorisoikäiset ja nuoret aikuiset. Haastateltavikseni valikoitui neljä naista (ikävälillä 32–53 vuotta) ja viisi miestä (ikävälillä 46–54 vuotta). Haastateltavien koulutustausta vaihteli kansakoulun käyneistä akateemisesti koulutettuihin.

Haastattelut toteutettiin joulukuun 2014 ja maaliskuun 2015 välisenä aikana. Kaiken kaikkiaan haastatteluita toteutettiin 9 kappaletta, jotka olivat kestoltaan puolesta tunnista tuntiin. Haastattelut taltioitiin digitaalinauhurilla. Haastateltavien anonymiteettia vahvistettiin siten, että taustatiedoksi kerättyä tietoa iästä ja perhetilanteesta ei nauhoitettu. Litteroitua materiaalia kertyi 154 sivua (1,15 riviväli, fontti 12). Litterointi on tehty sanasanaisesti mahdollisimman tarkkaan asiakkaiden tuottamaa puhetta noudattaen huomioiden siten myös täytesanat, toistot ja murteidenkäytön tai haastattelijalle epäselviksi jääneet kohdat. Koska tarkoitukseni ei ole ollut tarkka keskustelunanalyysi, litterointiin ei ole merkitty säännönmukaisesti puheen pikkutarkkoja nyansseja. Litteroituun tekstiin on merkitty erikseen, jos puhe on ollut huomattavan painokasta, hiljentyvää hiljaista tai viipyilevää, puheeseen on tullut tauko tai jos puheessa oli normaalista poikkeava tauko. (Hirsjärvi & Hurme 2009, 139–140.)

Haastatteluiden lähtökohtana oli puolistruktoitu teemahaastattelurunko, johon oli poimittu tutkimusaiheen kannalta olennaisia teema-alueita (Vilka 2005, 101). Teemat haastatteluun olin valinnut tutkielmani teoreettisen viitekehyksen perusteella, jolloin kysymykset ohjautuvat ennalta tiedettyihin tai ongelmanmäärittelyn kannalta olennaisiin asioihin (Tuomi & Sarajärvi 2013, 75). Kysymysrunkoni jakautui kolmeen osaan: aikuissosiaalityön asiakkuuden syyt, asiakkaan näkemykset aktivointimenetelmistä ja aktivoinnin myötä tapahtuneen muutoksen arviointi (LIITE 2). Kysyin haastateltavilta lisäksi iän ja asumismuodon (yksin, perheen kanssa, muu) yleiskuvan saamiseksi.

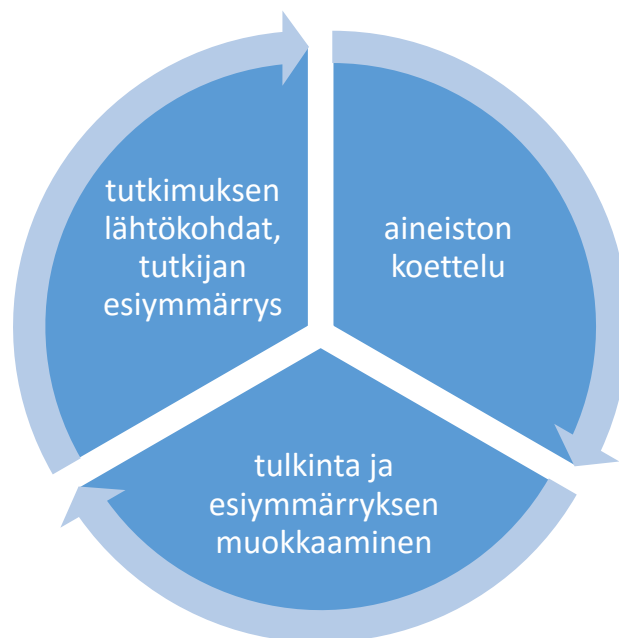
5.3 Fenomenologia tutkimuksen tieteenfilosofisena viitekehyksenä

Haastatteluideni sisältö haastoi tarkkailemaan tutkimuksen alustavia teoreettisia ja metodologisia perusteita, sillä välillä haastatteluissa tuntui siltä, että haastattelija ja haastateltava puhuivat eri kieltä. Konkreettisesti tämä näkyi siinä, että jouduin ”suomentamaan” haastateltaville esimerkiksi sellaisia sanoja kuten asiakkuus, asiakkuuden alkaminen ja

aktivointimenetelmät. Tarkoitukseni oli jo ennakkoon kiinnittää kysymysten asettelussani ja haastattelun toteuttamisessa erityistä huomiota siihen, että käytän asiakkaiden kannalta ymmärrettävää kieltä ja haastateltavat tietävät, mistä asioista puhumme, jotta saisin haastatteluissa lähtökohtaisesti sellaista materiaalia, jolla voin vastata tutkimuskysymykseeni (Vilka 2005, 105). Haastatteluissa kuitenkin huomasin, että jouduin muokkaamaan kysymyksiäni heti ensimmäisestä haastattelusta lähtien, sillä kysymyksenasetteluni oli hyvin järjestelmälähtöistä. Asiakkaille oli merkityksellistä muuttaa esimerkiksi kysymys asiakkuuden alkamisesta aikuissosiaalityössä muotoon ”Mistä lähtien olet asioinut tässä talossa sosiaalityöntekijän luona?”. Tein muistiinpanoja kysymyksistä, joita jouduin muokkaamaan ja yritin hyödyntää saatua tietoa seuraavissa haastatteluissa.

Tutkimukseni tarkoituksena oli aluksi keskittyä tarkastelemaan rajatun minulle annettua aihetta eli aktivointitoimenpiteiden vaikuttavuutta asiakastapausten perusteella. Odotin kuulevani asiakkaiden kertomana, mitkä toimenpiteet ovat auttaneet, mitkä eivät ole toimineet ja mitä aktivointi on yleensä ottaen pitänyt heidän kohdallaan sisällään. Haastattelujen jälkeen kuitenkin tunsin, että haastateltavani eivät tuntuneet vastaavan kysymyksiini siten kuin ajattelin heidän vastaavan. Osasin odottaa, että aktivointi on todennäköisesti aihe, joka herättää voimakkaita tunteita tai ajatuksia, ja näin olikin. Yllätyin kuitenkin siitä, että haastatteluissa korostui voimakkaasti asiakkaiden tuottama vastapuhe aktivoinnin kohteena olemisesta: asiakkaat eivät jäsentäneet itseään aktivoinnin kohteeksi ja ylipäänsä asiakkaiden käsitykset aktivoinnin toteuttamisesta olivat hyvin kirjavia. Voimakkaisiin ulkoapäin asetettaviin kategorisointeihin voi liittyä reagointia kategorisointia kohtaan, vastapuhetta, jolla kategorisoinnin kohteena oleva tuottaa ulospääsyä kategoriasta ja vaihtoehtoisia selitystapoja omalle tilanteelleen. Oman aktiivisuuden korostaminen on esimerkki erityisesti työttömyyden kategoriaan liittyvästä vastapuheesta. (Karjalainen & Lahti 2005, 283.) En voinut tutkimuseettisesti sivuuttaa näitä havaintoja asiakkaiden vastapuheesta vaan koin, että vastaukset velvoittivat minua tarkastelemaan uudestaan käsityksiäni tutkimuksen lähtökohdista. Alkuun valitsemani kysymystenasettelu- ja lähestymistapani tutkimusongelmaan osoittautuivat siis olivat toimimattomiksi sellaisenaan ja nämä havainnot johtivat muokkaamaan tutkimuksen suhtautumistapaa tutkimusongelmaan. Käänsinkin reaktioni haastateltavien vastausten ”sopimattomuudesta” ja muusta reagoinnista kysymykseksi siitä, miksi haastateltavat vastaavat kysymyksiini siten kuin vastasivat ja olisiko syy vastausten sopimattomuuteen jossakin tutkimusasetelmallisessa näkökulmassa kuten siinä, miten olin tematisoinut aihettani. (Varto

1992, 69.) Tutkimusongelmani muokkautumista voi kuvata hyvin hermeneuttisen kehän mukaan.

Kuvio 1: Hermeneuttinen kehä (muk. Laine 2010, 37).

Hermeneuttisella kehällä tarkoitetaan tutkimuksellista dialogia aineiston kanssa, jossa tutkimusaineisto ”opettaa” tutkijaa ja johtaa muokkaamaan tutkijan esiymmärrystä tutkimusaiheesta ja katsomaan aihettaan uusin silmin, Aineistoa ei hermeneuttisen kehän mukaan ymmärretä pelkästään saavutetuksi tietovarannoksi vaan sen kanssa pystytään ja pitää asettua vuoropuheluun, jolloin voidaan ymmärtää laajemmin esiymmärryksen varassa rakennettua tutkimusasetelmaa. (Laine 2010, 36–37.) Hermeneuttisen ymmärtämisen tarkoituksena on irtaantua aineistoa ”totalisoivasta” asenteesta ja tunnustaa se, että tutkijaa on väistämättä ohjannut hänen oma esiymmärryksensä aiheesta, jonka perusteella hän on tematisoinut ja teoreettisesti järjestänyt tutkittavaa ilmiötä. Tämä esiymmärrys ei ole kuitenkaan muuttumaton vaan tutkimusaineisto ohjaa sen muokkaamiseen. (Varto 1992, 58, 67.)

En siis hermeneuttisen kehän mukaisesti toimien voinut sivuuttaa haastateltavien asiakkaiden tuottamaa kokempohjaista tietoa aktivoinnista, vaikka ensituntumalta tämä tieto tuntuikin olevan odotusteni vastaista. Tutkimusaiheeni muokkautuminen tällä tavalla hermeneuttisen kehän mukaan ohjasi minua valitsemaan fenomenologian tutkimukseni tieteenfilosofiseksi lähestymistavaksi. Fenomenologia on ihmisten kokemusten tutkimiseen perustuva

tutkimussuuntaus, jonka keskiössä on tarkastella ihmisten tapoja ymmärtää, kokea ja jäsentää ympäröivää elämismaailmaansa ja sen ilmiöitä. Fenomenologian mukaan ihmisen suhde maailmaan on intentionaalinen: maailmamme ei ole meille neutraali vaan välittyy meille eri asioille annettuina merkityksenä. Nämä merkitykset rakentavat käsityksiämme todellisuudesta ja ohjaavat sitä, miten muodostamme kokemuksia elämästä, ihmisistä, asioista ja ilmiöistä. Fenomenologinen lähestymistapa korostaa ihmisten suhdetta omaan todellisuuteensa: ihmistä ja hänen kokemuksiaan ei voida ymmärtää ilman tämän suhteen ymmärtämistä. (Perttula 2008, 116; Laine 2010, 29). Ihmisen ja hänen elämismaailmansa tarkastelu yhdessä on tarpeellista kokemusten kokonaisvaltaisen käsittämisen kautta, sillä kokemuksessa on kysymys toisiaan täydentävistä prosesseista, merkityksellistämisestä ja ymmärtämisestä. Merkityksellistämässä ihminen kokee elämismaailmaansa, antaa asioille merkityksiä, mutta ymmärtämisen kautta merkityksestä tulee tajunnallinen asia. Kokemuksen rakenteeseen kuuluvat nämä molemmat. Juha Perttula on ilmaissut, että ”kokemus on ymmärtävä ja merkityksellistyyvä suhde tajuavan ihmisen ja elämäntilanteen välillä”. (Perttula 2008, 119.)

Ihmisten kokemusten tutkimisessa perustana on kokemusten yksilöllisyys. Tämän vuoksi merkitysten ja kokemusten tutkimisen haasteena on lukijasta lähtöisin olevan lukutavan välttäminen ja tarkastelua on pyrittävä tekemään muistuttaen itseään siitä, että kyseessä on ”toisen” elämismaailma. (Varto 1992, 59.) Tätä fenomenologisen tarkastelun lähtökohtaa sanotaan reduktioksi eli sulkeistamiseksi (Judén-Tupakka 2008, 62). Reduktiossa pyritään vapautumaan tutkijan oman itseymmärryksen ohjauksesta ja antamaan tilaa ”toiseudelle”, tutkittaville merkityssuhteille. Fenomenologisessa tutkimuksessa tutkijan onkin tasapainoteltava tutkimusaihetta määrittävien esioletusten hylkäämisen ja riittävän kontekstoinnin välillä, sillä fenomenologisen tutkimuksen on myös nojattava kuitenkin tarpeellisissa määrin teoreettisille lähtökohdille. (Laine 2010, 34–35.) Kokemusten yksilöllisyyden tunnustamisen ohella fenomenologia nojaa kuitenkin vahvasti myös yhteisöllisyyden käsitteeseen sikäli, että ihminen on perustaltaan osa yhteisöä ja siten jakaa myös yhteisöön liittyvien merkitysten perinnettä. Merkitykset, joiden kautta jäsenämme elämismaailmaamme, eivät ole meissä itsessämme synnynnäisesti vaan merkitysten perustana on ehdollistuminen yhteisömme tavalle merkityksellistää asioita. Yksilön kokemusten tutkiminen antaa mahdollisuuksia siten myös ilmiöiden yleisen luonteen tarkastelulle. Merkityksellistämisen yhteisölliset lähtökohdat vahvistavat myös fenomenologisen analyysin lähtökohdaksi ihmisen ja hänen elämismaailmansa suhteen tarkastelua. (Patton 2002, 106; Laine 2010, 30.)

Fenomenologia varsinaisena filosofisena suuntauksena perustuu saksalaisen filosofi Edmund Husserlin (1859–1938) teorioihin ihmisen elämismaailman kautta saavutettavaan tietoon todellisuuden luonteesta (Patton 2002, 104; Judén-Tupakka 2008, 62–63). Tämän tutkimuksen fenomenologiset sitoumukset on tehty tietoisesti ja tarkoituksella yksinkertaistetuiksi esimerkiksi husserlilaiseen fenomenologiseen teoriaan nähden. Tähän on vaikuttanut jo se, että fenomenologia tarjoutui tutkimuksen tulkintakehykseksi ikään kuin aineistosta käsin sen sijaan, että se olisi ollut jo tutkimusta aloitettaessa määritelty viitekehys. Esimerkiksi tutkimushaastatteluita ei ole toteutettu fenomenologisen ihanteen mukaisesti avoimilla haastatteluilla vaan puolistrukturoiduilla temahaastatteluilla, joiden Timo Laine on todennut sopivan huonosti kokemusten tutkimiseen (Laine 2010, 37). Tutkimushaastatteluiden muokkautuminen ennalta valmisteltuun haastattelurunkoon nähden antoi kuitenkin tilaa ja mahdollisuuksia fenomenologisen analyysin toteuttamiselle. Etukäteen valmistellusta haastattelurungosta huolimatta haastattelut etenivät melko yksilöllisesti. Useassa haastatteluissa keskustelu lähti ohjautumaan asiakkaan tuottaman puheen perusteella ja kysymysrunko jäi pitkälti ohjaavaksi muistilistaksi siitä, mitä haastattelussa oli ainakin tarkoitus kysyä. Joissakin haastatteluissa jouduin ohjaamaan keskustelua useasti takaisin haastattelurunkoon kun taas joitakin haastatteluita kykenin luotsaamaan melko ongelmattomasti rungon mukaisesti. Haastattelut vaativat siten tarkkaavaisuutta ja tasapainon etsimistä asiakkaiden spontaanin puheen kunnioittamisen ja sen välillä, että halusin saada kysymyksiini vastauksia. (Hirsjärvi & Hurme 2009, 102–103.) Fenomenologian peruslähtökohdan eli sulkeistamisen kautta tapahtuvassa oivaltavassa havaitsemisessa on kyse ennen kaikkea tutkimusasenteesta ja siitä, että tutkimuksessa pyritään keskittämään huomio ilmiöstä paljastuviin olennaisuuksiin luopumalla omista spontaaneista jäsentämistavoista (Lehtomaa 2008, 164–166). Sulkeistamisessa pyritään näkemään ilmiö sellaisena kuin se esiymmärryksestä huolimatta näyttäytyy (Patton 2002, 484–484). Tutkimuksen fenomenologisuus perustuu etenkin fenomenologiselle tutkimusasenteelle, sen myötä tapahtuneelle tutkimusprosessin muokkautumiselle, esiymmärryksen kyseenalaistamiselle sekä myöhemmässä vaiheessa myös fenomenologisen teorian välineitä hyödyntävälle aineiston analyysille.

5.4 Tutkimusasetelman diskursiiviset taustaoletukset ja pragmaattinen orientaatio

Fenomenologisen lähestymistapani perusteella tutkimusasetelmani keskiöön nousevat haastattelemanasi asiakkaat ja heidän kokemuksensa sekä heidän kokemuksiinsa perustuva tieto aktivoinnin käytäntöihin liittyen. Sosiaalityössä niin käytännön työn, tutkimuksen kuin johtamisen kannalta ei ole yhdentekevää, minkälaista ja kenen tietoa käytetään. Perinteinen tapa jäsentää sosiaalityön tietoa on tehdä ero vertikaaliseen asiantuntija-asemointiin liittyvän asiantuntijatiedon sekä niin sanotun toisen tiedon välille. Toinen tieto on yleiskäsite asiakkaiden hallussa pitämälle tiedolle, joka liittyy marginaalisuuden paikkoihin ja erityisesti subjektiasemiin palvelujärjestelmässä. (Juhila 2006, 86–87, 104–106, 137–138.) Sosiaalityön tiedon paikantuminen on tutkimuksellisesti tärkeä kysymys, sillä ne prosessit, joiden kautta yhteiskunnallista tietoa tuotetaan ja prosessoidaan, eivät ole neutraaleja ja kaikella tiedolla ei ole näissä prosesseissa automaattisesti samanlaista asemaa. Yhteiskunnallisen tiedontuotannon prosessi voidaan nähdä osaksi hallinnan käytäntöjä ja näihin käytäntöihin vaikuttavat erilaiset poliittiset tavoitteet ja intressit. Näistä eri lähtökohdista johtuen on kiinnitettävä huomiota siihen, että kaikki tieto ei nouse yhteiskunnallisesti merkitykselliseksi siten, että se kiinnittyisi osaksi toimintaa ja alkaisi muokata esimerkiksi tapoja ymmärtää yhteiskunnallisia ongelmanasetteluita. (Alastalo & Åkerman 2011, 24–27.) Kun tiedontuotannon prosessia ei ajatellakaan objektiiviseksi, se asettaa vaatimuksia tiedontuotannon prosessiin liittyvien valintojen julkilausumiselle. Sosiaalityötä koskevan tiedontuotannon prosessissa tämä tarkoittaa sitä, että on tehtävä näkyväksi niitä valintoja, joihin tiedon tuottaminen perustuu, sillä valinnat vaikuttavat siihen, millaista tietoa tuotetaan. Esimerkiksi vaikuttavuutta koskevan tiedon tuotannon prosessissa ei voida tyytyä siihen, että pystytään osoittamaan tehokkaita menetelmiä vaikuttavuuden mittaamiseen tai arviointiin. On käytävä keskustelua esimerkiksi siitä, minkälaiselle ihmiskäsitykselle nämä tutkimustulokset perustuvat ja minkälaista ihmiskäsitystä tutkimustuloksissa uusinnetaan tai pyritään muuttamaan. (Kivipelto & Saikkonen 2013, 314.)

Marja Alastalon ja Maria Åkermanin mukaan tietokäytännöt ovat sellaisia hallinnollisia ja poliittisia prosesseja, joiden tavoitteena on tuottaa tietoa päätöksenteon ja poliittisen tavoitteenasettelun tueksi (Alastalo & Åkerman 2011, 27). Tämän tutkimuksen tiedontuotannollinen fokus on aktivointiin liittyvien tietokäytäntöjen kriittisessä tarkastelussa. Näen, että aktivointia koskevissa tietokäytännöissä asiakkailla pitäisi olla erityinen asema aktivoinnin käytäntöjen toimivuutta koskevan tiedon tuottamisessa. Asiakkaan osallistaminen tiedon tuottamiseen aktivointia koskien on välttämätöntä, koska aktivoinnissa on kyse

ristiriitaisesta järjestelmän käytännöstä, jossa lähtökohtana on sellainen asiakkaan toiminta, jonka järjestelmä näkee puuttumisen aiheeksi. Aktivointiin liittyvässä tietämisessä on kyse marginaalissa olemisesta, ja marginaalisuuden paikkoihin liitetäänkin usein stereotyyppisiä määreitä. Marginaaleihin kiinnittyvän tiedon tutkimisessa tavoitellaan toisen tiedon tuottamista ja tällöin on kiinnitettävä huomiota siihen, että tiedontuotannossa ei vahvisteta näitä marginaalisuuteen liitettyjä stereotyyppioita vaan pyritään kyseenalaistamaan alistavia ja leimaavia rakenteita. (Törrönen 2005, 16–17.) Kun tavoitteena on marginaalisen tiedon saavuttaminen, tämä on ollut huomioitava myös haastatteluissa, joissa on lähtökohtaisesti läsnä vallan elementti. Haastattelutilanteen valta-asetelma tulee näkyväksi, kun tutkija ja haastattelija määrittelee haastattelussa käytetyt käsitteet omien käsitystensä ohjaamana. Tällöin haastateltavan on pyrittävä erityisesti saavuttamaan tutkittavien elämismailman käsitteet. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 18.)

Olen nostanut tutkimukseni keskiöön asiakkaiden kokemustiedon aktivoinnin käytäntöihin liittyen ja tämän tiedon luonteen ja roolin analysoinnin osana aktivointia koskevia tietokäytäntöjä. Asiakasnäkökulman korostaminen ja asiakkaiden marginaalisen aseman kyseenalaistaminen perustuu tutkimukseni taustaoletukselle siitä, että sosiaalityön tiedontuotanto rakentuu diskursiivisille prosesseille. Tässä tutkimuksessa jäsenän diskursiivisuuden käsitykseksi siitä, että yhteiskunnalliset tietokäytännöt perustuvat neuvottelulle ja tässä neuvottelussa on olemassa erilaisia diskursseja eli tunnettuja ja jaettuja tapoja käsittää ja merkityksellistää asioita ja ilmiöitä. Nämä diskurssit ohjaavat tiedontuotannon prosessissa tehtäviä valintoja, jonka vuoksi tiedontuotannon kokonaisuuden kannalta on merkityksellistä, minkälainen diskurssi nousee käytävissä neuvotteluissa määrittelyvallaltaan merkityksellisimmäksi. (kts. Taylor & Balloch 2005; Juhila 2006, 229.) Poliittisissa prosesseissa käydään neuvotteluja esimerkiksi siitä, millainen tieto kelpaa evidenssiksi. Diskursiivisuuteen sisältyy myös oletus siitä, että kaikki toimijat eivät kuitenkaan ole samanarvoisessa asemassa tässä neuvotteluprosessissa. Näissä neuvotteluissa enemmän määrittelyvaltaa saavat voimakkaammat ryhmät ja esimerkiksi sosiaalityön arviointitietoa koskien asiakkaiden on sanottu olevan usein sivuutettu ryhmä. (Plath 2013, 236.)

Näkemykseni diskursiivisesta sosiaalisesta todellisuudesta on läheinen foucault'laiselle diskurssin määrittelylle. Ranskalaisen sosiologi Michel Foucault'n (1926–1984) mukaan valta ja tieto ovat toisiinsa kytkeytyneitä käsitteitä. Yhteiskunnalliseen toimintaan vaikuttavat erilaiset diskursiiviset käytännöt, jotka ohjaavat puhumaan tietyllä tavalla. Nämä diskursiiviset käytännöt, joita toteutetaan kielellisen vuorovaikutuksen tasolla, heijastavat yhteiskunnallisten

toimijoiden valta-asetelmia esimerkiksi luomalla subjektiasemia. Diskursiivisia käytäntöjä ei todenneta kuitenkaan ainoastaan kielen tasolla, vaan tiettyjen muotojen mukaisesti organisoidut instituutiotkin ovat osa diskursseja. (Helén 1994, 270–278; Alastalo & Åkerman 2011, 30–32; Alasuutari 2011, 185–188.) Foucault’lainen tietoteoria nostaa marginaaleja esiin erityisinä tietämisen paikkoina, sillä yhteiskunnan vallitsevat käytännöt ja erot näihin käytäntöihin tulevat erityisen näkyväksi marginaaleissa. Marginaalit luovat kontrastia niihin menettelytapoihin, joilla kulloinkin yritetään luoda ja ylläpitää normaaliuden mielikuvaa. (Törrönen 2005, 18.)

Tutkimukseni epistemologinen orientaatio on siten lähtökohtaisesti konstruktivistinen. Tunnustan, että sosiaalisesta todellisuudesta ja sen ilmiöistä voidaan luoda erilaisten merkitystenantojen kautta erilaisia kokemuksia (fenomenologiset sitoumukset). Tämän lisäksi oletan, että todellisuudesta voidaan luoda erilaisia näkemyksiä eri toimija-asemistä riippuen ja konstruktivistisessa tiedontuotannon prosessissa voidaan käydä keskustelua ja neuvottelua sosiaalista todellisuutta koskevasta tiedosta (diskursiivisuuden periaate). Tunnustan kuitenkin konstruktivistisen epistemologian rajoitteet, sillä konstruktivisuuden korostamisen on sanottu vähentävän tiedon yleistettävyyttä ja tekevän tiedosta liian suhteellista ja tilannesidonnaista. (Guba & Lincoln 1989, 156; Evans & Hardy 2010, 27.) Tästä johtuen en ole halunnut tehdä tutkimukseni osalta ehdottomia ontologisia sitoumuksia, sillä tutkimukseni tarkoitus on lähestyä aktivointia avoimesti kysyen, millaisesta ilmiöstä aktivoinnista on pohjimmiltaan kyse ja onko se ilmiönä sellainen, että siitä voidaan yksiselitteisesti tietää jotain. Tutkimukseni ontologinen orientaatio on siten avoin ja sovitteleva eli pragmaattinen: hyväksyn, että sosiaalista todellisuutta voidaan perustella ja tulkita eri lähestymistapojen kautta ja voin kyseenalaistaa myös omia teoreettisia sitoumuksiani. Jos jokin tekemäni valinta osoittautuu toimimattomaksi, voin kuitenkin ymmärtää ja tehdä näkyväksi, miksi se osoittautui toimimattomaksi. (Kuusela 2004, 109–110; Hardy & Evans 2010, 32–33.)

5.5 Tutkimuksen tiedonintressit, eettisyys ja luotettavuus

Yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella on pelkän tiedon tuottamisen sijasta muitakin päämääriä eli tiedonintressejä. Tutkimuksellani on yhtäältä välineellinen tiedonintressi, sillä tarkoituksenani on tuottaa sellaista tietoa aikuissosiaalityössä toteutetusta aktivoinnista, että sen avulla voidaan mahdollisesti kehittää olemassa olevia käytäntöjä. Tämän tiedonintressin ohella tutkimuksellani on kriittis-emansipatorisia tavoitteita, sillä haluan kyseenalaistaa aktivoinnin käytäntöjä ja toimeenpanon tapoja ja niihin liittyvää tietoa. Tällaiset tavoitteet määrittelevät

tutkimukseni yleisnäkökulman kriittiseksi. Kriittinen näkökulma on ohjannut tutkimusasetelmani määrittämistä sekä tulee ohjaamaan analyysini toteuttamista. (Ronkainen & Pehkonen & Lindblom-Ylänne & Paavilainen 2011, 23–24, 75.) Tutkimukseni voidaan nähdä noudattavan kriittisen sosiaalityön tutkimuksen perinnettä, sillä pyrkimyksenäni on vahvistaa erityisesti asiakkaan näkökulmaa suhteessa järjestelmälähtöisiin määrittelytapoihin sosiaalityön tavoitteista ja asiakkaan asemasta (Payne 2005, 37, 227). Arviointitutkimuksen viitekehyksessä painotan myös kriittistä näkemystä arviointitiedon tuottamisesta: asiakkaiden kokemuksiin perustuvalle tiedolle on annettava käytäntöjen arvioinnissa sen ansaitsema asema asiantuntijoiden tietämistä ja etuoikeutettua tiedontuotannollista roolia korostavien käytäntöjen sijaan (Frost 2002, 52). Nämä kaksitahoiset tiedolliset tavoitteet ovat ohjanneet analyysini toteuttamista ja analyysimenetelmäni valinta, sillä analyysilläni tavoittelen vastauksia niin välineellisten kuin kriittis-emansipatoristen tiedonintressieni suhteen.

Tutkimukseni eettisyyttä on tarpeen tarkastella paitsi tutkimuksellisten valintojen ja tiedonintressien kuin myös aiheen kannalta, sillä jo tutkimuksen aiheen valinta on eettinen kysymys. Tutkimuseettisessä pohdinnassa on tehtävä näkyväksi se, miksi tutkimukseen ryhdytään ja kenen ehdoilla tutkimus toteutetaan. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 129.) Tutkimukseni aihe on annettu minulle ulkopuoliselta taholta, minkä vuoksi minun on pitänyt ottaa tutkimuksen toteuttamisessa huomioon tämän ulkopuolisen tahon esittämä toive heille hyödyllisen tiedon tuottamisesta. Tutkimukseni julkilausuttuna tavoitteena on siis vastata tutkimuskysymyksiini siten, että tuotetulla tiedolla on jotain annettavaa aiheen antaman tahon käytäntöjen kehittämiseksi. Kuitenkin tutkimuksen edetessä olen kokenut eettisten velvollisuuksien kasvaneen etenkin haastateltaviani kohtaan, sillä pitkäaikaistyöttömyys ja etenkin heidän kategorisoiminen ryhmänä, johon on kohdistettava jonkinlaista aktivointia, on osoittautunut eettisesti ja moraalisesti hyvin latautuneeksi tutkimusaiheeksi. Tämä on tuotu esiin myös muissa pitkäaikaistyöttömyyttä koskevissa tutkimuksissa (mm. Karjalainen & Lahti 2005; Välimaa 2011). Tämän eettisen ulottuvuuden vuoksi asiakasnäkökulmasta ja äänen antamisesta haastateltavilleni on tullut vahvasti tutkimuksellisia valintojani ja tiedonintressejä ohjannut tekijä. Tämä näkökulma on kuitenkin yhteensopiva alkuperäisen toimeksiantoni kanssa, jossa lähtökohdaksi aiheen tarkastelulle toivottiin nimenomaan asiakastapauksia.

Tutkimuksellisissa valinnoissani eli tieteenfilosofisen viitekehysten ja epistemologisen ja ontologisen lähestymistavan valinnassa olen pyrkinyt eettisesti kestävään tutkimustoimintaan erityisesti noudattamalla parhaani mukaan tutkimuksellista johdonmukaisuutta, eli että tutkimukselliset valinnat tukevat toisiaan (Tuomi & Sarajärvi 2013, 127). Näiden valintojen

perustelemisella ja valintoihin johtaneiden ajatusprosessien julkilausumisella tässä luvussa olen tavoitellut tutkimuksen luotettavuuden ja objektiivisuuden lisäämistä. Laadullisen tutkimuksen objektiivisuus on kiisteltyä, sillä laadullinen tutkimus on määrällistä riippuvaisempaa subjektiivista valinnoista ja arvolatautuneiden käsitteiden vaikutuksesta. Kuitenkin laadullisen tutkimuksen objektiivisuutta voidaan vankistaa perustelemalla tehtyjä valintoja ja myös tunnustamalla valintoihin sisältyvä rajallisuus. (Ronkainen & Pehkonen & Lindblom-Yläne & Paavilainen 2011, 11–12.) Valintojen perustelevuus vahvistaa myös tutkimuksen luotettavuutta eli reliabiliteettia, jos ja kun tutkimuksen luotettavuus ymmärretään tutkimuksen tulosten tarkkuutena ja sellaisten valintojen tekemisellä, että niitä toistettaessa tutkimuksen asetelma on toistettavissa (Vilkkä 2005, 161; Laitinen 2008, 67). Sosiaalitieteiden laadullisessa tutkimuksessa tutkimusasetelmat ovat harvoin täydellisesti toistettavissa, koska jokaiseen tutkimusasetelmaan vaikuttavat kulloisetkin tilannetekijät. Valintojen perustelemisella voidaan kuitenkin tehdä näitä tekijöitä näkyvämmäksi ja vähentää näihin tilannetekijöihin liittyviä epäselvyyksiä tai epäilyksiä puolueellisuudesta. (Hardy & Evans 2010, 78–79.)

Tutkimukseni toteuttamisessa erääksi haasteeksi nousi tutkimusaiheeseen liittyvien käsitteiden määrittäminen ja etenkin näihin käsitteisiin liittyvä epäselvyys. Kuten olen aikaisemmissa kappaleissa tuonut esiin, käsite-epäselvyyden havaitseminen ohjasi muokkaamaan hermeneuttisesti tutkimusasetelmaani, sillä en voinut tutkimuseettisesti sivuuttaa tätä validiteettiongelmaa eli sitä, ”mittaako” tutkimukseni todella sitä mitä on tarkoitettu (Vilkkä 2005, 161). Validiteettia lisätäkseeni muokkasin tutkimusasetelmaa perustumaan enemmän teoreettisten käsitteiden sisällölliselle tarkastelulle kuin käsitteiden käyttämiselle ennalta määriteltyjen sisältöjen perusteella. En ole siis tulkinnut aineistoa teoreettisten käsitteiden ohjaamana vaan aineiston analyysi perustuu vahvalle aineistolähtöisyydelle ja sille, että aineiston avulla voidaan luoda teoreettiseen viitekehykseen liittyville käsitteille sisältöjä. Tämän valinnan myötä olen pystynyt vahvistamaan myös tutkimusaineiston fenomenologista analyysii ja etenemistä haastateltujen asiakkaiden tiedosta yleisempään tietoon. Tavoitteeni ei ole kuitenkaan tehdä yleistyksiä tai pyrkiä luomaan selkeää teoriaa aktiivoinnin vaikuttavuudesta, sillä yleistämisen tavoite on fenomenologiselle tutkimusotteelle lähtökohtaisesti vieras. Tutkimukseni tavoitteena on nostaa esiin aktiivoinnin toteuttamisesta yleisesti tekijöitä, jotka tämän tutkimuksen nojalla näyttävät ongelmallisina tai toimivina aktiivoinnin toteuttamisen kannalta siten, että analyysin myötä löydetty tulokset toimivat ”erityisinä esimerkkeinä” tutkittavasta aiheesta. (Lehtomaa 2008, 186.)

6 ANALYYSIN TOTEUTTAMINEN

Tässä luvussa kuvaan, miten olen analysoinut keräämäni haastatteluaineiston ja etsinyt vastausta tutkimuskysymyksiini. Esittelen tarkemmin valitsemani analyysimenetelmän sekä kuvaan yleisellä tasolla analyysin etenemisen. Tutkimuksellani on selkeästi kahdentasoisia, toisiaan täydentäviä tiedonintressejä. Tämän asetelman vuoksi analyysini rakentuu myös vaiheittaiseksi ja vaiheittain eteneväksi. Tutkimuksen tavoitteena on irrottautua aktivointia koskevasta teoreettisesta keskustelusta ja saavuttaa yksilökohtaista tietoa konkreettisten käytäntöjen toteutumisesta antamalla haastateltavien kokemuksille tilaa. Tarkoituksena on myös pyrkiä tarkastelemaan aktivoinnin ilmiötä kriittisesti ja tavoitella yleisempää tietoa aktivoinnin toimeenpanon mielekkyydestä järjestelmätasolla.

6.1 Analyysimenetelmänä dialoginen tematisointi

Fenomenologinen lähestymistapa ei varsinaisesti määrittele tutkimuksen toteuttamiselle selkeitä metodisia välineitä (Vilkkä 2005, 136). Fenomenologiaa käytetäänkin usein antamaan tieteenfilosofisia perusteluita kvalitatiivisen tutkimusotteen valinnalle ja ihmisten kokemusten arvottamiselle. Fenomenologiaa voidaan kuitenkin käyttää hyväksi myös analyysin konkreettisessa toteuttamisessa, jolloin ihmisten kokemusten tutkiminen nostetaan analyysin lähtökohdaksi tieteenfilosofisen ja periaatteellisen arvottamisen ohella. (Patton 2002, 107.) Fenomenologisen analyysin teorioita yhdistää analyysin eteneminen askelittain yksilökohtaisesta tiedosta yleiseen tietoon. Yksilökohtaisen tiedon jäsentäminen tapahtuu merkityskokonaisuuksien hahmottamisella ja yksilön ja kokemusten välisen suhteen kuvaamisella. Näiden merkityskokonaisuuksien jäsentämisessä olennaista on huomioida ihmisen ja elämämaailman suhde eli merkityksellistämisen yhteisölliset lähtökohdat: miten elämämaailma vaikuttaa merkitysten antamiseen. Näiden yksilötasoisten merkityskokonaisuuksien hahmottamisen jälkeen niiden avulla pyritään tavoittamaan ilmiötä koskettavaa yleistä tietoa. Fenomenologisen orientaation mukaan toteutetussa analyysissä pyritään rakentamaan yksilökohtaista tietoa ja kuvausta kokemuksista. Tämä tieto on kuitenkin osa koetun maailman kokonaisuutta, jota rakentaa yleinen tieto. Fenomenologisen analyysin tavoitteena on siten luoda myös yhteyksiä yksilöllisesti kuvattujen merkitysten ja tutkittavan ilmiön yleisen tiedon välillä. Tätä ei tosin toteuteta hakemalla aineistosta keskiverto- tai tyypillisiä tapauksia yleiseen tietoon nähden, vaan kuvaamalla ilmiön kannalta olennaisia merkityksiä suhteessa yleiseen tietoon. Yksilöllisen ja yleisen tiedon yhteyksien luomisen

tavoitteena on luoda synteesiä yksilökohtaisia ja yleisiä merkitysverkostoja halkovista kokonaisuuksista, yrittää ymmärtää ilmiötä syvällisemmin, arvioida merkityskokonaisuuksien välisiä suhteita ja tuoda erillään tarkastellut merkityskokonaisuudet yhteen samaan kuvaan (Judén-Tupakka 2008; Lehtomaa 2008; Laine 2010, 43–44.)

Fenomenologisen analyysin synteessissä on tärkeää tulkita saavutettuja tuloksia muun tutkimustiedon kannalta ja asettaa tutkimus dialogiin muun tiedon ja teorian välille (Lehtomaa 2008, 191). Analyysin dialogisen tarkastelun perustana on ajatus siitä, että yksilöllisten kokemusten kautta on mahdollista saada käsitystä ilmiöstä laajemmassa kontekstissaan, sillä fenomenologian teorian mukaisesti yksilölliset kokemukset perustuvat yhteisöllisille merkityksenannoille. Erityisestä tiedosta yleiseen tietoon etenevän fenomenologisen analyysikehikon perusteella olen valinnut aineistoni analyysitavaksi dialogisen tematisoinnin. Dialogisessa tematisoinnissa on kyse kvalitatiivisesta analyysitavasta, jossa tutkimuskohteeseen liittyvä teoreettinen ajattelu, kontekstuaalinen tieto sekä tutkijan oma ymmärrys asetetaan vuoropuheluun keskenään empiirisen aineiston kanssa. Dialogisen tematisoinnin yhteydessä kontekstuaalisella tiedolla viitataan tietoon, joka liittyy tutkittavan ilmiön symbolisiin ja konkreettisiin ympäristöihin ja joka rajaa ja perustelee tutkimuksen näkökulmaa. Kontekstuaalinen tieto voidaan eritellä yleiseen, ilmiön historiallisiin ja rakenteellisiin suhteita koskevaan tietoon sekä erityiseen, aikaan ja paikkaan liittyvään olosuhdekohtaiseen tietoon. Teoreettinen ajattelu taas viittaa siihen, millaisena tutkittava ilmiö halutaan nähdä. Dialogisen tematisoinnin prosessissa kontekstuaalisen tiedon ja teoreettisen ajattelun tiedostaminen vaikuttaa merkittävästi tutkimuksen toteuttamiseen jo ennen varsinaista analyysivaihetta, sillä kontekstuaalinen tieto ja teoria ohjaavat rajaamaan tutkimuskysymystä tarvittavaan suuntaan. (Koski 2011, 127–128, 130.)

Tutkimusprosessini etenemisellä ja etenkin tutkimuksen esiyymmärryksen muokkaantumisella hermeneuttisen kehän mukaisesti on siten useita yhtymäkohtia dialogisen tematisoinnin prosessin kanssa, joka painottaa teorian ja kontekstuaalisen tiedon kanssa käytävää vuoropuhelua läpi tutkimusprosessin. Tutkimusaiheeni kannalta on ollut merkityksellistä huomioida erityisen ja yleisen kontekstin väliset jännitteet, jotka syntyvät aikuissosiaalityössä toteutetun aktiivisuuden roolin epäselvyydestä (erityinen konteksti) suhteessa aktiivisuuden toimeenpanon kokonaisuuteen (yleinen konteksti). Tämän suhteen merkitys ohjasi nostamaan tutkimusasetelmassani näkyväksi juuri aktiivointitoimien näkymättömyyttä aikuissosiaalityön menetelmällisyydessä. Tutkimusaihetta koskevan teoreettisen ajattelun perusteella aktiivisuuden toimeenpanoon liittyy useita neuvottelunvaraisia kysymyksiä esimerkiksi aktiivisuuden

tavoitteista ja siitä, millä perusteilla aktivoinnin voidaan todeta olevan vaikuttavaa vai ei. Tämän perusteella tutkimukseni ja analyysini fokus ei ole sen tarkastelussa, miksi aktivointi-interventio vaikuttaa tai mitkä ovat olleet ne konkreettiset syy-seuraussuhteet siinä, onko ihmisiä saatu toimimaan aktivoinnin tuloksena. Tavoitteeni on toiminnallisen arvion sijaan tiedollinen tarkastelu asiakkaiden kokemuksista aktivoinnin sisällöistä sekä aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnin edellytyksistä. Analyysimenetelmän dialogisuus vie analyysiäni puhtaan idiografisesta eli ainutlaatuisuutta ja tapauskohtaisuutta korostavasta tarkastelusta eteenpäin. Analyysin myötä pyrkimyksenä on tuottaa uusia näkökulmia yhteiskunnallisesti merkittävästä aktivoinnin aiheesta eikä niinkään vahvistaa olemassa olevien teoreettisten mallien tai lähestymistapojen toimivuutta. (Peltola 2008, 112–113.)

6.2 Toteutetun analyysin kuvaus

Kvalitatiivisen perinteen mukainen analyysi lähtee havaintojen tekemisestä ja pelkistämisestä. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa analyysin tekemiseksi aineistoa pitää tarkastella eksplisiittisesti määritellystä näkökulmasta, joka toimii analyysissa havaintojen tekemisen johtolankoina. Tämä näkökulma eli teoreettinen viitekehys tarjoaa käsitteistön ja siitä koostuvan teorian, jonka perusteella aineistosta tunnistetaan tutkimuskysymyksen kannalta olennainen aines eli tehdään havaintoja. (Alasuutari 2011, 38–46, 78.) Fenomenologisen analyysin lähtökohtana on kuitenkin esiymmärryksen kriittinen reflektio ja sulkeistaminen, jossa pyritään irtautumaan aiheeseen liittyvän teorian ohjauksesta aineiston analyysissä. Asiakkaiden kokemusten perusteella ja hermeneuttisen kehän myötä muokkaantunut esiymmärrykseni aktivoinnin sisällöistä on myös tutkimukseni ensimmäinen tutkimustulos. Tutkimuksen lähtökohdat ja esiymmärrys perustuivat oletukselle siitä, että aktivointi on jotakin käsitteellisesti ja sisällöllisesti jaetusti ymmärrettyä asiakkaiden ja järjestelmän välillä. Aineistoni kertoo selkeästi, että tämä ei pääsääntöisesti pidä kuitenkaan paikkansa vaan aktivoinnin toteuttamiseen ja kohdentamiseen liittyi paljon epäselvyyttä. Esittelen ennen varsinaisen analyysin tuloksia aineistoesimerkkien tätä hermeneuttista esiymmärryksen muuttumista.

Aineiston varsinaisessa analyysissä olen edennyt laadullisen analyysin perusprosessin mukaisesti aineiston luokittelun ja analyysin kautta tulkintaan (Hirsjärvi & Hurme 2011, 136). Analyysini ensimmäinen osa ankkuroituu varsinaiseen aineiston tematisointiin eli kysymykseen siitä miten haastateltavat tuottavat vastauksia ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni työllistymisen kannalta vaikuttavasta aktivoinnista aikuissosiaalityössä. Analyysini

jälkimmäisessä vaiheessa eli dialogisessa analysoinnissa tarkastelen asiakkaiden kokemuksia suhteessa aktivointia ja vaikuttavuutta koskevaan teoriaan ja pyrin asiakkaiden kokemusten myötä aktivoinnin ilmiön ja sen vaikuttavuuden arvioitavuuden kriittiseen tarkasteluun etenkin tiedontuotannollisen prosessin näkökulmasta. Dialogiseen tematisointiin perustuvassa analyysissä teoreettinen ajattelu nostetaan siten viitekehystä merkityksellisemmäksi, aktiiviseksi osaksi varsinaista analyysin tekemistä. Teoreettinen ajattelu luo dialogisessa tematisoinnissa sen tilan, joka luodaan tutkittavan ilmiön ajattelemista varten. (Koski 2011, 128–129.) Tämän tutkimuksen tavoitteena on arviointitutkimuksen teorian luomassa teoreettisessa kehityksessä analysoida paitsi aktivoinnin toteutumista käytännön tasolla aikuissosiaalityössä myös luoda uusia näkökulmia aktivoinnin toimeenpanon järjestelmätason haasteisiin.

Dialogisen tematisoinnin ensimmäisen analyysivaiheen, kategorisoinnin, punaisena lankana on kysymys aktivoinnin vaikuttavuudesta ja mielekkyydestä yksilötasolla. Ensimmäisen analyysivaiheen perustuu teoreettisen ajattelun ja tutkimuskysymyksen kannalta merkityksellisten lausumien ja ulostulojen etsimiseen aineistosta. Tarkoitus on tehdä raakaluokittelua aineistosta, löytää aineistosta sellaisia kohtia, joissa haastateltavat tiivistävät jotenkin suhdettaan tutkimusaiheeseen ja antaa näille tiivistyksille kuvaavia kategorioita (Koski 2011, 136–138.) Aineiston kategorisointivaiheen toteuttaminen muistuttaa läheisesti teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, jossa analyysiyksikköjen valinta kumpuaa selvästi aineistosta. Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä aikaisempi tieto ja teoria ohjaavat periaatteellisesti analyysin tekemistä, mutta teorian käyttäminen on luonteeltaan ideoita antavaa eikä niinkään teoriaa testaavaa. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 96–97.)

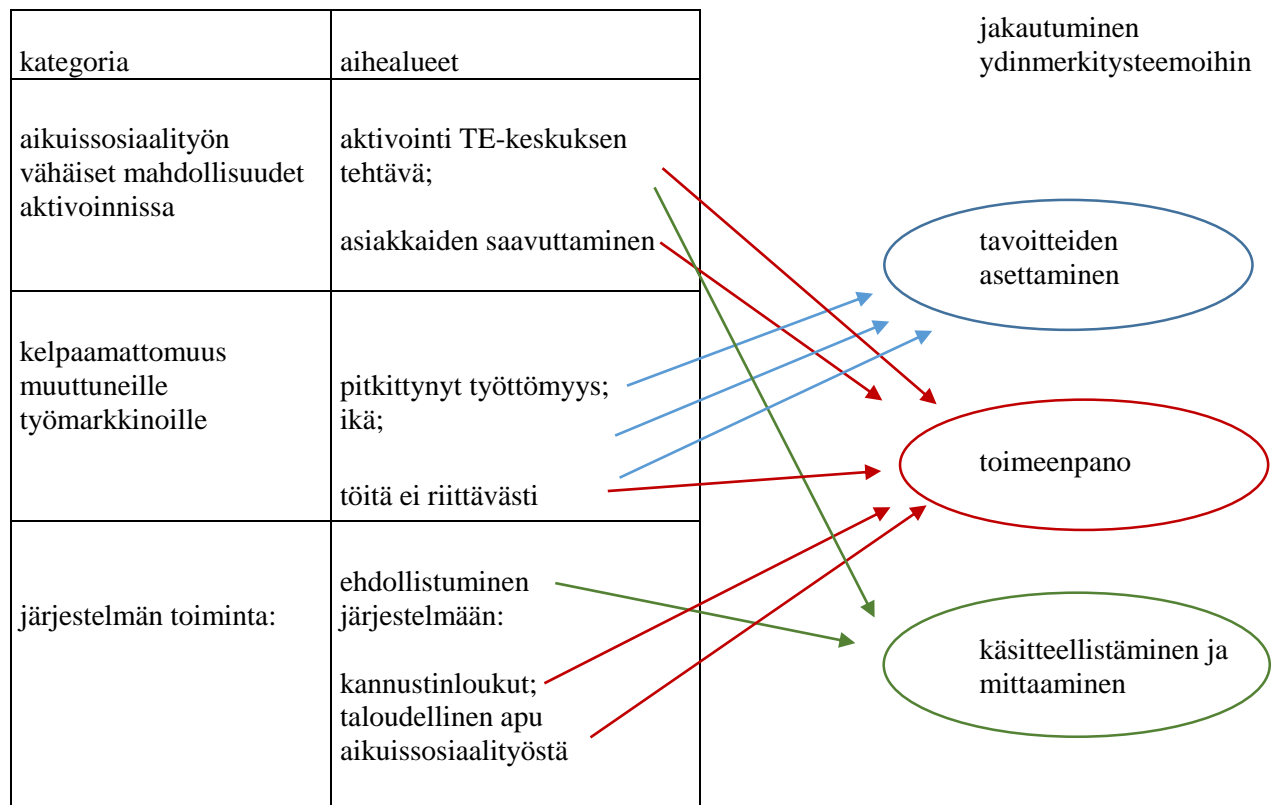
Aineiston muodostuminen sellaiseksi, että aktivoinnista puhutaan haastattelutilanteissa käsitteellisesti epäselvästi, ohjasi muokkaamaan kategorisoinnin perustana olevien aineistokohtien tunnistamisen yläkäsitteestä melko laajan. Aineistostani oli siis löydettävissä vähänlaisesti suoraan vastauksia kysymykseen ”miten sinua on aktivoitu”. Haastateltavat tuottivat myös selkeästi enemmän näkemyksiä työllistymistä ja aktivointia haittaavista asioista kuin aktivoinnin vaikuttavuutta edistävästä tekijöistä. Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen liittyvässä aineiston kategorisoinnissa on otettu siten huomioon sellaiset kohdat tai asiat, joissa haastateltavat puhuvat työllistymiseen liittyvistä asioista hyvin yleisellä tasolla. Myös fenomenologinen lähestymistapa edellyttää mahdollisimman ”puhtaaseen” analyysiin pyrkimistä eli että aineistoa ei rajata liikaa teoriaan perustuen (Tuomi & Sarajärvi 2013, 97). Teoreettinen ajattelu on ohjannut kategorisointia sisällöllisiä määritelmiä enemmän tunnistamaan aineistossa sellaisia kohtia, joissa haastateltavat tuottavat itse sisältöä

työllistymiselle, aikuissosiaalityöstä saatavan tuen merkitykselle, aktivoinnille tai sen vaikuttavuudelle. Merkityksellisiä ovat olleet myös kohdat, joista pystytään luomaan yhteyksiä aktivoinnin toteutumiseen etenkin aikuissosiaalityön toimintaympäristössä eli joissa asiakkaat puhuvat esimerkiksi muista toimijoista palvelujärjestelmässä. Kaiken kaikkiaan aineistosta on koostettu kolme aktivoinnin vaikuttavuutta selittävää kategoriaa. Kukin kategoria koostuu kahdesta tai kolmesta aihekokonaisuudesta, jotka on pystytty yhdistämään yhteisen kategorian alle.

Aktivoinnin vaikuttavuutta kuvaavien kategorioiden tunnistamisessa olen käyttänyt aineistossa hyväkseni sellaisia asioita, joita haastateltavat tuovat esiin kokeneensa itse, olisivat toivoneet saaneensa tai kokeneensa tai mainitsevat myös sellaisia näkemyksiä, joilla asiakkaan mielestä mukaan olisi voitu edistää joko hänen tai muiden pitkäaikaistyöttömien työllistymistä. Aktivointiin ja sen vaikuttavuuteen liittyvien kokemusten tunnistamisessa olen tukeutunut Juha Perttulan (2008) jaotteluun fenomenologisen ymmärtämisen kokemuslaaduista. Perttula esittää, että kokemusten tutkimisessa voidaan erottaa tunteeseen, intuitioon, tietoon ja uskoon perustuvia merkityksellistämisen tapoja. Nämä erilaiset kokemustyypit herkistävät tarkastelemaan kokemusten erilaisia ilmenemismuotoja ja sitä, minkälaisilla eri tavoilla kokemus voi yksilölle syntyä. Tämä jaottelu ohjaa tunnistamaan fenomenologisessa kokemusten analyysissä merkityksellistämisen tapoja monipuolisemmalla tavalla. (Perttula 2008, 123–133.) Perttulan nelikenttä ohjaa analyysissä pohtimaan myös kokemusten ja käsitysten välistä eroa. Kokemusten ja käsitysten suhde on laadullisen tutkimuksen kannalta ongelmallinen kysymys, sillä näillä ei välttämättä ole yhteyttä toistensa kanssa. Käsitykset viittaavat yleisiin tai tyypillisiin yhteisöllisiin ajattelutapoihin kun taas kokemusten eri laaduista huolimatta kokemuksiin liittyy jonkinasteinen omakohtaisuus. (Vilka 2005, 97–98.) Yhteisöllisen käsitysten vaikutuksen pohtiminen on kuitenkin fenomenologisessa analyysissä tärkeää kokemuksiin liittyvien merkityksenantojen yhteisöllisten perustojen tekemisessä näkyväksi (Laine 2010).

Analyysin fenomenologisessa kategorisoinnissa aineistoa luokitellaan siis siten, että pystytään vastaamaan kysymyksiin siitä, mitä ovat kokemukset, mitä asioita merkityksellistetään ja millaisena kokemus välittyy (suhteessa Perttulan kokemustyyppi- jaotteluun). Kategorisoinnin jälkeen analyysissä on toteutettu varsinainen dialoginen tematisointi, jossa tutkimusaineisto asetetaan vuoropuheluun teoreettisen ajattelun ja kontekstuaalisen tiedon kanssa. Tässä analyysin vaiheessa tavoitteena on järjestelmätason vaikuttavuuden tarkastelu etenkin arviointiteoreettisesta näkökulmasta ja sen pohdinta, millaiselta aktivoinnin vaikuttavuuden arvioitavuus näyttäytyy aineiston valossa. Tematisoinnissa pyritään jäsentämään kategorioiden

kautta kuvattujen kokemusten ja merkityksenantojen keskinäisiä suhteita kaikille kategorioille yhteisten ydinmerkitysten kautta. Löydetyt kategoriat eivät toimi kuitenkaan suorina analyysiteemoina vaan kategorioiden yhteyksiä kuvaavien teemojen luominen tapahtuu dialogissa teorian kanssa. Dialogisen analyysin teemoja rakentuu kategorioiden perusteella niin ikään kolme, mutta kategoriat asettuvat teemoihin limittäin. (Kuvio 2.)

Kuvio 2: Analyysikategorioiden ja –teemojen taulukointi.

Toteutetun tematisoinnin kannalta merkityksellisten ydinmerkitysten tunnistamisessa on tukeuduttu erityisesti aktivoinnin, vaikuttavuusarvioinnin ja tiedontuotannon prosesseita kuvaavien teoretisointien tarjoamiin käsitteisiin ja ilmiöihin ja asiakkaiden kokemusten tulkintaan suhteessa niihin. Fenomenologiaan tukeutuvassa analyysissä on kuitenkin vältettävä empiiristen tulosten tulkintaa suoraan teorian valossa tai dialogisen tematisoinnin toteuttamista jonkin jäsenyneen teorianmallin valossa, vaikkakin teorian kanssa tapahtuvassa dialogissa etsitään paitsi havaintoja selittäviä ja tulkitsevia teorioita myös havaintoja kehittyvästä teoriasta. Toteutetun analyysin dialogisen tematisoinnin tavoitteena on luoda kokonaisymmärrystä aktivoinnin ilmiöstä muistaen, että toteutetun tutkimuksen fokus palautuu aina asiakkaiden kokemuksiin ja heidän tietoonsa – tai kuten Merja Lehtomaa (2008, 190) kuvaa, että

”fenomenologisessa tutkimuksessa tutkittava ilmiö tarkoittaa tutkittavaa elämäntilannetta ihmisten kokemana”. (Lehtomaa 2008, 190–191; Koski 2011, 138.)

Analyysini toteuttamisessa kriittisimpiä kohtia on teorian kannattelu dialogisena keskustelukumppanina osana analyysia. Toinen erityistä huomiota vaativa asia on tutkimusasetelman metodologisten lähtökohtien ja tavoitteiden huomioiminen analyysissä, sillä lähtökohtaisesti erilaiset metodologiset ajattelutavat johtavat erilaisiin analyysituloksiin (Koski 2011, 131). Fenomenologinen viitekehysesni velvoittaa minua huomioimaan todellisuuden konstruktiiivisesti rakentuvana. Esimerkiksi diskurssianalyysiin verrattuna haastateltavilla on tutkimuksessani kuitenkin selkeämmin ’informanttimaisempi’ asema kiinnittäessäni huomiota asiakkaiden kokemusten sisällölliseen antiin aktivoinnin rakenteiden kuvaajana (vrt. Suoninen 1999, 18). Tältä kannalta suhtautumiseni todellisuuteen näyttää realistisena, sillä ajattelen asiakkaiden tiedon kuvaavan todellisuudessa vallitsevia erilaisia rakenteellisia mekanismeja, joihin ihmiset voivat ottaa erilaisia suhteita (Koski 2011, 130). Dialogisessa tematisoinnissa tavoitteenani on kuitenkin pyrkiä tarkastelemaan aktivoinnin ilmiötä aikaisemmin esitellyn ontologisen pragmatismen ohjaamana, sillä mainitun realistisen suhtautumisen ohella näen aktivointia koskevan tiedontuotannon prosessin rakentuvan diskursiivisesti ja olevan vallankäytön sävyttämä. Haluan pragmaattisella analyysilläni asiakkaiden kokemuksista suhteessa arviointiteoreettiseen tietoon pohtia sitä, ovatko aktivoinnin käytännöt sellaisia, että niitä voidaan eettisesti tai mielekkäästi arvioida. Näin löydän vastauksen tutkimusongelmaani aktivoinnin vaikuttavuuden arvioitavuudesta. Tutkimukseni johtopäätöksinä tulen esittämään asioita, jotka aktivoinnin toimeenpanossa ja toteuttamisessa on otettava huomioon, jotta työllistymiseen aktivointi voisi olla vaikuttavaa yksilö- ja järjestelmätasolla – vai onko aktivointi ollenkaan ontologisesti sellainen asia, että sen perusteluista on löydettävissä konsensusta. Analyysini kohteena eivät ole siten pelkästään asiakkaiden tuottamat merkitykset tai puhutavat aktivointiin liittyen vaan asiakkaiden kokemukset aktivoinnin käytännön toteuttamisesta ja sisällöistä suhteessa yhteiskunnalliseen kontekstiin aiheesta.

7 AKTIVOINTI TYÖLLISTYMISEN TUKEMISENA AIKUISSOSIAALITYÖN ASIAKKAIDEN KUVAAMANA

Tutkimukseni tavoitteena on tuottaa tietoa aikuissosiaalityössä tehtävän aktiivoinnin vaikuttavuudesta eli siitä, pystytäänkö aikuissosiaalityössä tukemaan pitkäaikaistyöttömiä asiakkaita työllistymisessä. Tutkimuksen tulokseksi voidaan nostaa ennen varsinaista aineistoanalyysiä havainto tutkimuksen esiyymmärryksen muuttumisesta aktiivoinnin käsitteellistämiseen liittyen. Esiyymmärryksen muuttumista haastatteluiden perusteella käsitellen luvun aluksi. Tämän jälkeen kuvaan vastauksia dialogisen tematisoinnin mukaisen analyysin ensimmäisessä vaiheen tutkimuskysymykseen aktiivoinnin asiakastason vaikuttavuudesta: Millaista työllistymiseen tukeva aktiivointi aikuissosiaalityössä on ollut asiakkaiden kertomana? Onko työskentelyllä saatu muutosta aikaan? Jos on, niin miten ja jos ei, niin miksi?

7.1 Epäselvyys aktiivoinnista ja sen kohteena olemisesta

Tutkimushaastatteluiden lähtökohtana oli käsitys siitä, että haastateltavat asiakkaat ovat olleet aktiivoinnin kohteena tai jotenkin muuten osallisia aktiivointitoimenpiteissä. Tämä oli ollut myös oleellisin peruste ja kriteeri haastateltavien kutsumiselle haastatteluihin. Tämän kriteerin täyttymisen määrittivät sosiaalitoimen sosiaalityöntekijät, jotka ohjasivat ja motivoivat haastateltaviksi asiakaskunnastaan sopiviksi näkemiään, kriteerit täyttäviä henkilöitä. Haastatteluni antoivat alusta alkaen voimakkaita viitteitä siitä, että aktiivointiin ja kokemuksiin siitä liittyy huomattavasti hajontaa ja epäselvyyttä. Heti ensimmäinen haastateltavani esimerkiksi kuvasi, että hänellä on tällä hetkellä työpaikka ja hän on työsuhteessa. Haastateltava ei puheessaan tuottanut, että työpaikka olisi järjestelmälähtöisesti tai tuetusti hankittu eikä hän ajatellut, että häntä oli pitänyt aktivoida työhön menemiseen. Haastateltavien keskuudessa oli ylipäänsä selkeää epäselvyyttä, mitä aktiivoinnilla käsitteellisesti tai sisällöllisesti tarkoitetaan:

H: Mitä sulle tulee mieleen sanasta aktiivointi?

A: ... (tauko 4s)

H: Aktiivointitoimenpiteet

A: ... no, mulle tulee mieleen siitä, varmaan että... tätä kautta otettais yhteyttä eri työnantajiin, tai, tai... tällöstä

(mies 47v)

Suoraan aktiivoinnista kysyttäessä kyseinen asiakas ei osannut selkeästi sanoa, mitä hänelle tulee ensimmäisenä mieleen aktiivointitoimeenpiteistä. Kuitenkin myöhemmin haastattelussaan hän

tuotti keppi- ja porkkana –toiminnasta puhuttaessa, että ”ainakaan pakottaminen, se ei ole kuitenkaan hyvä juttu”. Asiakkaalla oli siis jonkinlainen käsitys siitä, mitä aktivoinnin ei ainakaan pitäisi olla, vaikka hän ei osannutkaan jäsentää suoraan mitä se on tai on ollut hänen kohdallaan. Muidenkin asiakkaiden kohdalla todentui se, että aktivointi tunnetaan ehkä palveluihin liittyvänä käsitteenä ja sanana, mutta varsinaisia sisältöjä aktivoinnille oli vaikea tuottaa:

H: Joo... Mitä ylipäänsä sulle tulee mieleen sanasta aktivointi?

A: Aktivointia (naurua)

H: Minkälaisia asioita sulle tulee siitä niinkun mieleen

A: No sellanen... hmph, en mä osaa selittää... kylä mä tiedän mitä se niinku tarkoittaa

H: Onks se niinku semmosia positiivisia tai negatiivisia vai semmosia siltä väliltä

A: No siltä väliltä

H: Mitä sun mielestä sillä yritetään tavoitella

A: No ilmeisesti saada jonkinlaista tulosta aikaiseksi

H: Muistaksää että missään vaiheessa esimerkiks siellä työkkärissä tai TYPissä tai vaikkapa täällä niin työntekijät olis käyttänyt sitä aktivointi-sanaa, tai

A: no työkkärissä nyt on ainakin pitäny tehdä aktivointisuunnitelma, nii

(nainen 48v)

Tämän kaltaisten havaintojen perusteella on todettava, että silloin kun asiakkaille itselleen annetaan mahdollisuus tuottaa aktivoinnille havaitsemiaan sisältöjä, sisältöihin liittyy asiakkaan näkökulmasta vaikeasti käsitteellistettävää toimintaa. Kyseinen asiakas oli esimerkiksi ainoa, joka toi haastattelussa esiin muistavansa, että hänelle on tehty aktivointisuunnitelma.

Sen lisäksi, että haastateltavien keskuudessa oli erilaisia käsityksiä aktivoinnin sisällöistä, suurin osa haastateltavista ei tunnistanut näkemystä itsestään aktivoinnin kohteena tai että he tarvitsisivat jonkinlaista aktivointia:

H: Joo, onks esimerkiks kukaan, nyt vaikka sosiaalityöntekijä vai siellä työkkärissä, niin muistaksää että olis käyttäny tämmöstä sanaa ku aktivointi tai aktivointitoimenpiteet

A: en muista

H: Koeksää ollees nyt missään vaiheessa tän työttömyyden aikana et sä olisit ollut jotenki aktivoinnin kohteena, et sua olis yritetty saada aktivoitua johonki

A: en koe, tai paitsi se mitä ny työkkäri on antanu niitä vinkkejä mikä mulle vois sopia

(nainen 42v)

Yhdeksästä haastateltavasta kaiken kaikkiaan yhdellä oli selkeä näkemys siitä, minkä takia hän on osallistunut esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan:

A: ja, niinkö, tällä hetkellä oon kuntouttavassa työssä nytteki, just se, että siinä, säilyis se semmonen, tuntuma siihen työelämään... on se rutiini, ne työtehtävät mitä on, niin, se on kyllä tosi hyvä ja se antaa niinkö, vaikei se, mitenkään taloudellisesti oo hääviä mutta, se on sinne mielelle ja hyvinvoinnille niin, sitäki suurempi juttu

(nainen 32v)

Nämä havainnot korostivat aktivointiin liittyvää käsitteellistä epäselvyyttä ja pakottivat minua tutkijana tarkastelemaan aktivointia koskevien ennakkolisten käsitysteni ja esiymmärrykseni taakse. Fenomenologisessa ymmärtämisessä on tunnistettava, että ”todellisuus on olemassa ihmisten ajatusten ja tekojen tuottamissa merkityksissä” (Judén-Tupakka 2008, 64). Tätä noudatellen kokemusten tutkimisessa on hyväksyttävä se, minkälaisina ihmisten tuottamat merkitykset näyttäytyisivät, vaikka merkitykset eivät sopisikaan esiymmärrykseen, sillä vaikka ihminen ei osaisikaan selvästi eritellä mikä hänen kokemuksensa on, elämys on silti hänelle todellinen (Perttula 2008, 116). Ennako-odotusten vastaisten merkityksellistämisen tapojen tunnustaminen johtaa esiymmärryksen kyseenalaistamiseen. Tutkimuksen esiymmärryksen muodostumiseen on vaikuttanut sosiaalityön asiakasprosesseihin liittyvä lähtökohtainen ajatus työskentelyn tavoitteiden luomisesta yhteistyössä asiakkaan kanssa: onnistuneen asiakasprosessin edellytyksenä on dialogisesti asiakkaan kanssa suunniteltu prosessin eteneminen ja pyrkiminen tavoitteisiin (Särkelä 2001, 82–88). Tämän dialogisesti rakentuvan ja asiakasta työskentelyn suunnitteluun osallistavan näkökulman mukaan asiakkaiden tulisi tietää edes jollakin tasolla, onko hänen kohdallaan työskennelty tietoisesti työllistymisen tukemiseksi ja onko hänen kohdallaan toteutettu aktivointitoimenpiteitä. Esiymmärrykseni perustui tämän perusteella käsitykseen, että asiakkaat tiedostaisivat olevansa selkeämmin aktivoinnin kohteena tai että mitä aktivoinnilla on tarkoitettu käytännön tasolla heidän kohdallaan. Asiakkailta oli kuitenkin erilaisia näkemyksiä etenkin aktivoinnin toteuttamisesta käytännössä ja aktivoinnin merkityksellisyydestä heidän kohdallaan. Aktivoinnin käsitteellistämiseen liittyvän esiymmärryksen muuttumisen seurauksena päädytään ensimmäiseen tutkimustulokseeni: aktivointi ei ole käsitteellisesti jaettua asiakkaan ja järjestelmän välillä.

Asiakkaiden kokemuksista tulkittava käsitteellinen epäselvyys on myös merkittävä havainto tutkimuksen metodologisen suhtautumisen kannalta. Esiymmärryksen muuttumisen perusteella aineiston analyysi selkeästi konstruktiivisen ontologian mukaan olisi pulmallista. Olisi

tutkimuseettisesti kyseenalaista painottaa analyysiä aktivoinnin merkitysten tulkintaan, jos ensimmäisen tutkimuksellisen havainnon perusteella haastateltavilla ei ole ollut yhteistä jaettua tietoa siitä, mikä on konkreettisesti se asia, jonka merkityksiä olisi tutkittu. Esimerkiksi diskurssianalyttisessä lähestymisessä aineistossa etsitään merkkejä siitä, miten tutkittavaa ilmiötä ja rakenteita luodaan toiminnassa ja sosiaalisissa prosesseissa. Eero Suoninen (1999) esittää, että esimerkiksi kun pariskunta kertoo tehneensä parisuhteessaan tietynlaisen jaon kotitöiden tekemisestä, diskurssianalyysin näkökulma aiheeseen pyrkii analysoimaan niitä selontekoja, joilla käsitystä kotitöiden jakamisesta tietyllä tavalla rakennetaan – esimerkiksi uskonnollisesti tai kasvatuksellisesti. Esiymmärryksen muokkaantumisen perusteella aineiston analyysi on suoritettava vähemmän tulkinnanvaraisesti ottamalla fokuksiksi sen, miten haastateltavat ovat ylipäättensä kokeneet ja ymmärtäneet aktivoinnin aikuissosiaalityössä tai yleensä. Aktivointiin liittyvän käsitteellisen epäselvyyden perusteella olennaiseksi kysymykseksi nousee se, minkälaisena aktivointi yleensä on koettu, mitä sisältöjä sille on annettu, minkälaisena aktivoinnin tarpeellisuus nähdään ja miltä aktivoinnin vaikuttavuuden tavoittelu arvioitavuuden kannalta näyttäytyy asiakkaiden aktivointiin liittyvien kokemusten perusteella. Eli Suonisen esimerkkiin viitaten, aineiston analyysi keskittyy käsitteen ”kotityöt” sisällölliseen määrittämiseen enemmän kuin niiden selontekojen, puhetapojen tai muiden kielellisten keinojen analyysiin, jotka liittyvät kotitöistä puhumiseen. (Suoninen 1999, 17–23.) Näiden kytkösten tarkastelu auttaa kuitenkin ymmärtämään paremmin haastatteluvastausten näennäistä sopimattomuutta suhteessa aktivointia koskevaan teoreettiseen viitekehykseen avaamalla aktivointiin liittyvään käsitteellistämiseen uusia ajatusmalleja. Kun asiakkaiden kokemuksia tarkastellaan suhteessa erityiseen ja yleiseen kontekstuaaliseen tietoon ja kokemukset asetetaan dialogiin teoreettisen ajattelun kanssa, voidaan tutkittavasta aiheesta tehdä uudenlaisia havaintoja käsitteellistämisen tasolla. (Peltola 2008, 117.)

7.2 Aikuissosiaalityön vähäiset mahdollisuudet työllistymisen tukemisessa

Työttömyys ei ole oletusarvoinen syy aikuissosiaalityön asiakkuuteen, mutta työttömyyden ja työn saannin ongelmat määrittelevät voimakkaasti aikuissosiaalityön asiakaskuntaa. Valtakunnallisen aikuissosiaalityön kartoituksen mukaan työttömät ja pitkäaikaistyöttömät asiakkaat kuuluvat yleisimpiin aikuissosiaalityön asiakasryhmiin esimerkiksi päihdeongelmaisten ohella. (Blomgren & Kivipelto 2012, 32–33.) Haastateltavat asiakkaat olivat

taustoiltaan hyvin erilaisia ja haastatteluissa tuli näkyvästi esiin se, että pitkäaikaistyöttömät eivät ole lainkaan homogeeninen ryhmä vaan kaikilla pitkäaikaistyöttömillä oli oma tarinansa kerrottavana (Karjalainen & Lahti 2005, 281). Aikuissosiaalityön asiakkuuden syynä ei myöskään usein ole ainoastaan yksi selkeästi eriteltävä syy, vaan asiakkaiden problematiikka muodostuu useista eri tekijöistä (Blomgren & Kivipelto 2012, mt.). Haastateltujen asiakkaiden kertomuksia yhdistävänä asiana oli kuitenkin elämäntarinoiden jäsentäminen erilaisten kriisien kautta, jotka olivat tavalla tai toisella ohjanneet heitä hakeutumaan sosiaalipalveluiden piiriin. Asiakkaiden elämänhistoriaa olivat muokanneet perheeseen liittyvät muutokset kuten avioerot, omien lasten oireilu ja läheisten kuolemat tai omalle kohdalle sattuneet terveydelliset ongelmat. Usealla asiakkaalla oli historiaa myös päihde- ja mielenterveysongelmista. Asiakkaiden työ- ja työttömyyshistoriat olivat myös hyvin yksilöllisiä, mutta usealla edellä mainitut kriisit olivat olleet katkaisemassa työuria ja yleiskuva asiakkaiden taustoista työelämässä näyttäytyi hyvin rikkonaiselta. Yleensä ottaen haastateltujen asiakkaiden kertomuksissa näkyi vahvasti heidän pitkäaikaiset asiakkuutensa työvoimapalveluihin ja aikuissosiaalityöhön. Aikuissosiaalityön asiakkuuden kestosta kysyttäessä eräs asiakas kuvasi itseään ”kanta-asiakkaaksi” (nainen 48v).

Puhuttaessa aikuissosiaalityön asiakkuuden syistä, työllistymiseen tukemisesta ja siitä, kenen tehtävä palvelujärjestelmässä olisi työllistymisessä auttaa, asiakkaiden näkemys on selkeä: tehtävää ei jäsennetä aikuissosiaalityölle.

H: oisko sulla jotain ajatuksia siitä mitä sosiaalityöntekijöitten kannattais tehdä eri tavalla, nimenomaan työllistymisen tukemisessa-

A: no mutta mitä ne vois tehdä, siis, eihän se työllistyminen, siis näille kuulu, siis tää sosiaalipuoli on siinä mieles vähän väärä instanssi, jottaku, se on kyllä aika pitkälti työvoimatoimiston asia ja Kelan

(mies 52v)

Poikkeuksetta jokaisessa haastattelussa asiakkaat esittivät, että työllistymisen tukeminen ja aktivointi kuuluu ensisijaisesti TE-toimistolle ja työvoimahallinnolle ja aikuissosiaalityö on ”vähän väärä instanssi” tämän suhteen. Osa haastatelluista olivatkin yllättyneitä siitä, että halusin tutkia nimenomaan aikuissosiaalityössä tapahtuvaa työllistymiseen tukemista: useat asiakkaat avasivat haastattelutilanteen toteamalla, että ei heillä varmaan kauheasti asiaani ole sanottavaa, sillä asiakkaiden näkemyksestä ensisijainen auttajataho työllistymisen kysymyksissä oli työvoimatoimisto. Jokaisen haastateltavan mukaan ensisijainen syy aikuissosiaalityön palveluiden piiriin hakeutumiselle oli ollut jossakin muussa kuin työllistymiseen liittyvissä asioissa. Tämä syy kaikilla yhdeksällä haastateltavalla oli ollut taloudelliset syyt. Tämä on

ymmärrettävää, sillä aikuissosiaalityön ja toimeentulotukityön välille on muodostunut kiinteä suhde, vaikkakin aikuissosiaalityön kuvauksissa toimeentulotuki halutaan nähdä osana työskentelyä, ei pääasiallisena työskentelyn sisältönä (Taina & Kotiranta 2014, 189–190).

Asiakkaiden kertomukset aikuissosiaalityössä tapahtuvasta työskentelystä rakentuivat aineiston perusteella satunnaisista kontakteista, joihin syynä ovat lähes poikkeuksetta taloudellisen tuen tarpeet, sillä aikuissosiaalityö jäsenettiin viimesijaisen taloudellisen tuen takaajaksi. Haastateltavat puhuivat sosiaalitoimesta saatavasta tuesta harvoista kontakteista huolimatta positiivisesti ja asiakkaat kokivat työntekijät lähestyttäviksi, vaikka kukaan asiakkaista ei kuvannut sosiaalityöntekijänsä kanssa selkeän tavoitteellista työskentelyä. Toisaalta aineiston perusteella määrätietoisella työskentelyllä työllistymisen teemojen kanssa voisi olla enemmänkin mahdollisuuksia aikuissosiaalityössä, koska työskentelysuhde sosiaalityöntekijän kanssa näyttäytyi monen asiakkaan kohdalla ”alikäytetyltä” ja siltä, että työskentely voisi perustua jollekin muullekin kuin ainoastaan taloudelliselle tukemiselle. Eräs asiakas alkoi esimerkiksi pohtia haastattelun aikana sitä, voisiko aikuissosiaalityöstä saada muutakin apua kuin mitä hän oli tähän mennessä oivaltanut pyytää:

A: sosiaalitoimiston kautta niin, aika vähän mä oon ollu siinä, asetelmas että niinko tätä kautta- oon mä joskus tänne töihin pyytäny mutta (naurua), muttei sitte niinko tavallaan... en oo... mä en oo jotenki keskittäny sitä siihen, mä en oo varmaan oivaltanukaan että niin ois voinu olla että tota... oman sosiaalityöntekijän kanssa on olluki puhetta että, se pruukaa sanoaki että ku mä oon semmonen, sosiaalinen- itte haen että, se on vaan menny näillä eväillä tää juttu

(nainen 32v)

Aikuissosiaalityössä tehtävän työn hyödyntämättä jäämistä voi selittää myös usean asiakkaan tapa määritellä itsensä pääsääntöisesti henkilöiksi, jotka tietävät jo palveluista ja mitä niiltä heidän mielestään voi saada. Tällaisen identiteetin luomisessa asiakkaat kuvasivat olleensa itse aktiivisia avun hakemisessa ja samalla he määrittelivät selkeästi omaa avun tarvettaan – joka usein oli ollut juuri taloudellinen:

A: Mä muutin tänne ja mä tulin ihan tyhjän päälle. Et ihan sen takia ku mä otin tänne yhteyttä et kuinka tästä ruvetaan rakentaa tätä elämää.

H: Joo. Millasta se työskentely on ollu täällä, et mitä se on pitäny sisällään ku sä oot käyny täällä sosiaalityöntekijän luona.

A: Ööö mä oon käynyt työntekijän luona tasan 2 kertaa muistaakseni vai olenko käyny... kaks kertaa oon käyny kyllä. Ja... se on ollu hyvin semmosta... mmm

tilanne et että mitä kuuluu... tästä talosta mä saan nimenomaan sen tuen ja turvan mitä mä tarvin tältä sektorilta, et se on kyllä ihan selkeesti rajattu.

H: Kertosiksä että mikä se on se selkeesti rajattu se tuki mitä sä täält-

A: No se on, se on toimeentuloon liittyviä tukitoimia

H: No miten sun kanssa sitte on tätä sun työttömyyttä käsitelty täällä?

A: Ei täällä oikeen käsitelty millään tavalla, kyl se on ihan TE-keskuksen, ja... koko ajan omaehtosesti kuitenkin haen

(nainen 53v)

Asiakkaiden kertomana kuitenkin läheskään kaikki henkilöt, jotka tarvitsisivat apua arkensa jäsentämisessä ja työllistymisessä, ”semmoset ihmiset jotka ei niinku tiedä noista asioista” (mies 47v), eivät olekaan aikuissosiaalityön asiakkaina ja useat haastateltavat kantoivat huolta näistä henkilöistä. Pääsääntöisesti haastateltavat näkivät, että he eivät tähän joukkoon kuitenkaan kuuluneet vaan he osasivat määritellä selkeästi ”sen rajatun tuen”, jota tarvitsivat aikuissosiaalityöstä. Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden hakeutumisessa sosiaalityön palveluihin onkin havaittu kynnystä ja että kaikki työttömät asiakkaat eivät sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan hakeudu sosiaalitoimen asiakkaiksi (Välimaa 2011, 137–138). Aineistoni perusteella asiakkaat näkevät myös ongelmia siinä, miten saavutettaisiin tällaiset apua ja tukea tarvitsevat henkilöt, sillä ensimmäinen askel pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden tukemisen tiellä olisi saavuttaa heidät. Erään asiakkaan mukaan pitäisikin perustaa etsivän nuorisotyön kaltaisesti etsivää työtä sellaisten jo syrjäytyneiden pitkäaikaistyöttömien löytämiseksi, jotka tarvitsivat vankempaa tukea elämässä eteenpäin pääsemiseksi:

A: ei kukaan tota, sieltä kotoa siis... jotkut on niin jo, että ne ei enää uskalla ne on siellä niin, omassa kuoressansa, ni sieltä pitäis olla semmonen... kun on tämä etsivä nuorisotyö, niin kyllä se pitäis olla se etsivä vanhus- tai oikeen se etsivä pitkäaikaistyötöntyö että mentäis sinne ja, kysyttäis että hei, haluaisiksä kokeilla ihan sillain niinku just sillain että, ei sanota että sun pitää, mihinkä sä pystyt, että lähetään ihan siitä, pienin askelin, mutta ku ne on niin siellä, ne pelkää ei ne tiedä ja sitte kun, ne on unohdettu sinne ja sit ne ei uskalla ja, moni ei edes tiedä mistä mä alkaisin purkamaan.

(mies 54v)

Haastatteluiden perusteella aikuissosiaalityö voisi kehittää palvelujaan työllistymisen tukemisen näkökulmasta tavoittavamaksi siten, että tukea tarvitsevia henkilöitä saataisiin paremmin palvelujen piiriin. Merkittävä huomio aineiston perusteella kuitenkin on, että asiakkaat eivät siis jäsennä aikuissosiaalityötä tahoksi, jonka tehtävänä pitäisi olla työllisyysasioiden hoitaminen ja

työllistymisessä tukeminen. Tästä näkökulmasta aikuissosiaalityössä tehtävä aktivointi rajautuu suurimmaksi osaksi ohjaukseksi ja neuvonnaksi, ja senkin vaikuttavuus nähdään vähäiseksi tai vaikeaksi eritellä:

A: että näin tämmöstä lappua lyöty että kokeileppa tota ja tätä, -- ja jotaki, aina lisää pikkusen oppii ni, tällästä mut että ei, ei nyt sen kummempaa että olis sanottu että täällä olis niinku, -- et sä kokeilis sieltä

(mies 54v)

Asiakkaiden kokemukset työllistymisen tukemisen tehtävän epäselvyydestä aikuissosiaalityössä ja huomioida siitä, että aikuissosiaalityössä loppujen lopuksi työskennellään vähänlaisesti aiheen parissa, herättää kysymyksiä työvoima- ja sosiaalipalveluiden keskinäisestä työnjaosta. Asiakkaat eivät toisaalta tunnista, että tarvitsisivat aikuissosiaalityöntekijältä enempää apua kuin mitä olivat saaneet, mutta kyseenalaista on, miten asiakkaiden kanssa on varsinaisesti aikuissosiaalityön prosessia ja tavoitteita suunniteltu. Pääsääntöisesti asiakkaiden haastatteluiden perusteella aikuissosiaalityössä voitaisiin siten työskennellä myös intensiivisemmin ja tavoitteellisemmin työllistymisen tukemiseksi. Aikuissosiaalityön menetelmällisen ja sisällöllisen kehittämisen rinnalla on kuitenkin tarkasteltava työllistymistä tukevien palveluiden kokonaisuutta. Työvoimapolitiittisen palvelujärjestelmän kehittämisen tarve on tiedostettu myös ministeriötasolla, ja Työ- ja elinkeinoministeriön analyysien perusteella palvelujärjestelmän kehittämiskohteiksi on nostettu tärkeimpänä asiakaslähtöisyyden kehittäminen sekä yksinkertaisten hallintorakenteiden luominen, sillä palvelujärjestelmän kehittämisellä pitäisi pystyä luomaan ”vaikuttavuuden varmistavia kestäviä rakenteita” (Tonttila 2015, 71–72). Haastatteluiden perusteella olennaiseksi kehittämiskohteeksi nousevat etenkin rakenteelliset tekijät sekä työllistymisen tukemiseen tarkoitettujen palveluiden välinen keskinäinen työnjako, sillä asiakkaiden kokemusten perusteella TE-toimistosta saatava tuki näyttää harvoin riittävältä tai edes välttävältä:

A: mulla oli eilen muuten eka työkkäriaika kolmeen kuukauteen, mä kävin siellä, se oli ihan ilmotusluontoinen asia ja sanottiin että, seuraava aika tulee keväällä, tulee kirje postissa joskus, huhti- maaliskuulla, että johonki kevääseen menee sitte että, siin oli taas mun toimenpiteet

(mies 49v)

Työvoimapalveluiden rakenteeseen on vaikuttanut 2010-luvulla toteutettu työ- ja elinkeinohallinnon organisaatiomuutos, jonka myötä etenkin palveluverkkoa on muokattu. Uudistuksen vuoksi esimerkiksi TE-toimistojen palvelupisteitä on supistettu tai supistetaan lähes

kolmannes. Tämä on herättänyt kysymyksiä siitä, miten TE-toimistot pystyvät hoitamaan tehtävänsä työllistymisen tukemisessa, kun palveluissa lisätään esimerkiksi sähköistä asiointia. (Lahti & Lahikainen 2013.) Tämä on aiheellinen kysymys myös haastatteluiden perusteella, sillä vaikka asiakkaat näkevät TE-toimiston olevan suurimmassa roolissa työllistymisen tukemisessa, he eivät kokeneet saavansa TE-toimistostakaan juurikaan apua. Kaiken kaikkiaan aineiston perusteella työvoimapalveluihin ja työnjakoon palveluiden välillä liittyy ongelmia, jotka liittyvät etenkin palveluiden kokonaisuuden selkeyteen sekä palveluihin hakeutumiseen. Asiakkaiden keskuudessa oli selkeää hajontaa sen suhteen, onko työvoimapalveluiden kokonaisuus asiakkaiden mielestä selkeä. Erään haastateltavan mielestä ehdottomasti ei (mies 54v), toisen haastateltavan mukaan kyllä (mies 47v). Toisaalta eräs haastateltava, jonka mielestä työnhaun palvelut ovat selkeitä, ei ollut tietoinen esimerkiksi Työvoiman palvelukeskuksen toiminnasta (nainen 42v). Tarkoituksenmukaisen tuen saamisen kannalta asiakkaiden kannalta näyttäytyy ongelmalliselta perustilalta, jos asiakkaat ovat tottuneet ja tyytyneet TE-toimiston toimimattomuuteen ja siihen, että aikuissosiaalityön tehtäväksi nähdään lähinnä taloudellinen tukeminen.

7.3 Kelpaamattomuus muuttuneille työmarkkinoille

Haastateltujen asiakkaiden kokemuksia työllistymiseen liittyvistä hankaluuksista yhdistää vahvasti näkemys siitä, että asiakkaat eivät koe monella tapaa sopivansa nykyisille työmarkkinoille. Lähtökohdat työmarkkinoille hakeutumisessa muodostuvat asiakkaille heikoiksi jo pelkästään työmarkkinoiden heikosta tilanteesta: usean asiakkaan mukaan yhteiskunnallinen tilanne on vaikea, ja töitä ei ole kaikille halukkaille. Asiakkaat selkeästi kyseenalaistavat heihin kohdistetut työn haussa aktivoitumisen ja työllistymiseen tähtäämisen odotukset, jos ei yksinkertaisesti ole töitä, joita hakea.

A: ei täs auta odottaa ku että ajat paranee, se on niinkun kaikkien... se pitää niinku kaikkien tajuta että mitä enemmän työttömyys kasvaa, niin sitä huonompaan suuntaan menee... se on vähä tämmönen pessimistinen näkemys voi olla mutta tuota niin pitää kumminkin reaali, niinku toisaalta... kyl mä- työkkärilläkin on paljon parannettavaa kyllä varmasti mutta... se vaan että, eipä niillä niinku töitäkään oo tarjota, mutta kaikkeen muuhun ne kyllä keskittyy sitte senkin edestä

(mies 49v)

Asiakkaiden kokemus töiden vähäisyydestä ei ole ainoastaan heidän subjektiivinen näkemyksensä, vaan pitkäaikaistyöttömien työllistymisestä on todettu tulleen työmarkkinoiden

muuttumisen ja kilpailun lisääntymisen myötä 2010-luvulla erityisen hankalaa. Tämä perustuu paitsi muuttuneeseen työvoiman kysyntään myös työttömyyden pitkittymisestä aiheutuviin, työllistymistä heikentäviin lieveilmiöihin kuten työelämäkontaktien vähenemiseen. Näiden lieveilmiöiden kokonaisvaikutuksesta työllistymisen esteeksi nousee selkeästi muutkin tekijät kuin koventunut kilpailu työpaikoista, sillä pitkäaikaistyöttömien ongelmien kasaantuessa heidän mahdollisuutensa osallistua tähän kilpailuun vähenee. (Koistinen & Asplund 2014, 11–12.)

Haastateltavat tiedostivat itse selkeästi ja lähes kaikissa haastatteluissa sen, että mitä kauempaan työttömyys kestää ja ”odotetaan nollapisteessä” (nainen 32v) sitä hankalammaksi työmarkkinoille hakeutumisesta tulee. Asiakkaiden mukaan työelämään paluun pitkittyessä vaarana on, että asiakas ei ole enää samanarvoisessa asemassa muiden työnhakijoiden joukossa:

A: ja niinku tämä, tämä, jotta niinku nythän mun tilanne on sellaanen että mua ei oteta enää mihinkään töihin, tää- mun, työhistoria- tää työttömyyshistoria on nii pitkä jo, jotta kukaa, kukaan ei ota niinko senkään vuoksi töihin ko, (naurahdus), ne kuvittelee ettei tost oo enää työmieheksi, siis jottei se aamulla eres nouse, jos sen pitäis lähtiä johonki... työnantajalla on, tuota niin, tietynlaisia ennakkoluuloja, jottaku kaveri on noinkin kauan ollu työttömänä ja näin, niin ei tuosta enää työhmiseksi oo, se kato se, leimatahan, ennenkä edes kokeillaankaan

(mies 52v)

Usean asiakkaan puheessa toistui näkemys siitä, että pitkittynyt työttömyys ruokkii työttömyyden kehää, sillä pitkittynyt työttömyys itsessään luo ennakkokäsityksiä työnhakijan ominaisuuksista. Asiakkaat kyseenalaistivat myös oman koulutuksensa merkityksen, sillä asiakkaiden kokemuksen mukaan pitkittynyt työttömyys vie arvoa myös saavutetulta koulutukselta ja työnantajat eivät katso, että pitkään työttömänä olleilla olisi säilynyt ammattitaito osaamisesta (mies 52v). Toisaalta pettymyksen kokemuksia oli aiheuttanut eräälle asiakkaalle se, kun hän ei ollut uudelleen kouluttautumisensa jälkeen löytänyt töitä edes sellaiselta alalta, jonne ”piti koulun penkiltä tulla hakemaan töihin” (nainen 48v). Asiakkaat tiedostivat, että työelämästä etääntymisellä ja hylkäämisen kokemuksilla onkin vaikutusta omaan mentaliteettiin ja itsevarmuuteen, mikä johtaa töihin hakeutumisen kynnyksen nousemisen.

A: no totta kai se on esimerkiks niinku mun mies niin, se on hakenu töihin ja näin, niin niin, kun sitä ei-oota-, tai niinku et ei pääse ei pääse ei pääse niin, se niinku, se on niinku oikeestaan sillain et se ei enää uskalla hakeeka, ku se pelkää sitä...

kyllä se rupee sitte niinku, miten sillain niinku... ei ny ahdistamaan mut silleen, et ei uskalla hakee enää, pelkää sitä tai, no ei nyt pelkää mutta tiedäksä

H: kynnys nousee

A: Niin –

A: sitä mä pelkään niinku, siinä just omia lapsia että, et ku ei tulisi semmonen tiäksä välinpitämättömyys ja se saamattomuus, niinko ettei saa mitään aikaiseksi

(nainen 48v)

Miehensä työnhaun kynnyksen nousemista kuvannut naisasiakas kuvasi työelämän ja työmarkkinoiden muuttuneiden periaatteiden näkyvän selkeästi työnhakutilanteissa. Asiakkaan mukaan keski-ikäisille pitkäaikaistyöttömille tulee shokkina työmarkkinoilla lisääntynyt kilpailu, ”kun on tottunut niinku aina, että saa heti sen työpaikan mitä hakee” (nainen 48v). Toiselle asiakkaalle kova paikka oli ollut, kun hän oli hakenut ruokakaupasta tavaranpurkajan paikkaa eikä ollut tätä saanut, ja eräänä perusteluna hänelle oli sanottu koulutuksen puute (nainen 42v). Asiakasta ihmetytti suuresti, miten paljon koulutusta voidaan vaatia kyseiseen tehtävään, ja haastattelun aikana kokemuksesta kertoessaan asiakas totesi, että on tainnut sittenkin kokemuksesta katkeroitua vaikka ensin ajatteli toisin. Asiakkaat selkeästi jäsensivät, että heidän kelpaamattomuutensa työmarkkinoille perustuu suurilta osin juuri ikään ja sen mukana tuomiin haittatekijöihin.

A: mä oon 53 hei kuka palkkaa 53-vuotiaan --, ensinnäki kalleusluokitus, kun mulle pitää maksaa niin paljo isompaa liksaa ku jolleki alottelijalle, siinon monta tekijää ja, mä oon niinku kuluerä, että mä en oo tuottava sitten tekijä vaikka en varmasti jää äitiyslomalle, (naurua)

(nainen 53v)

Merkittävää haastateltavien kertomuksissa oli se, että monet oman kelpaamattomuutensa tiedostavista asiakkaista kantoivat huolta ensisijaisesti kuitenkin nuorista ja heidän tukemisestaan ja samalla nostivat nuorten työllistymisen selkeästi omaa työllistymistään tärkeämmäksi asiaksi.

A: mutku-, mä en itteeni niinkään enää, mut niinku noi nuoret, ne mua niinku huolettaa, et ku vaaditaan työkokemusta, tosiaan päästäkseen töihin ja sit ei oteta töihin, kuitenkin

H: mutta... mutta mutta kyllähän sullakin on merkitystä vielä

A: on niinku sillä lailla että, emmä niinku sitä, sillä lailla ny murehdi että, et mä sitä joka päivä märehdisin, et kyllä sitä välillä niinku, niinku voi että ku pää-, olis

niinku semmonen syy aamulla lähteä ja, tällstä et kyllä mä saan aikani kulumaan kotonaki päivisin ei siinä mitään

(nainen 48v)

Ristiriitaisinta asiakkaiden tavoissa jäsentää suhdettaan työmarkkinoihin oli se, että vaikka asiakkaat näkevät itsensä kelpaamattomiksi töihin, he näkevät että työn saaminen on edelleen valtaosin itsestä kiinni. Huomattavan usealla haastateltavalla oli selkeä suunnitelma töihin palaamisesta: eräs suunnitteli perustavansa oman yrityksen, toinen suunnitteli lähtevänsä etsimään freelancer-töitä media-alalta. Työllistymisen saavuttamisen konkretiasta kysyttäessä osalla asiakkaista kuitenkin suunnitelma näyttäytyi selkeän epärealistisena tai kyseenalaiselta, sillä vaikka asiakkaat määrittelivät omalle työllistymiselleen selkeitä haasteita, heillä ei ollut suunnitelmissa muuttaa toimintatapaansa.

H: Joo. Minkälaisia-, no nekin on ehkä tullu jo esiin että, minkälaisia tavoitteita sulla on tällä hetkellä sen sun tulevan työllistymisen suhteen

A: no jatkaa tällä samalla tavalla että, eipä siinä oikeen muuta oo

H: Mm, no minkälaisena sä näät ne sun mahdollisuudet

A: no kyllä ne rupee aika heikolta näyttämään että,

(nainen 48v)

Usean haastateltavan puheesta oli tunnistettavissa, että he selkeästi tiedostivat työllistymiseensä liittyviksi haasteiksi esimerkiksi etäännyksen työmarkkinoilta ja korkean iän, mutta asiakkaat halusivat ajatella työllistymisen olevan heille edelleen mahdollista. Nämä asiakkaat näyttävät siten omaksuneen aktivoinnin ideologiaan sisältyvän normaaliuden tavoittelun, johon liittyy vallitsevien sosiokulttuuristen tavoitteiden omaksuminen osaksi omaa toimintaa ja ajattelua – tässä tapauksessa tavoitteen paluusta työmarkkinoille (Hänninen 2014, 207). Sakari Hänninen on kuvannut tätä pitkäaikaistyöttömien normalisaatiota paradoksaaliseksi, ”työttömän työnhakijan mahdolliseksi mahdollisuudeksi”, sillä normalisaatiossa pitkäaikaistyöttömät sisäistävät tavoitteekseen asian, johon heidän on resursseillaan ja rajoitteillaan hyvin hankala päästä (mt.). Kuitenkin kaksi asiakasta oli selkeästi luovuttanut sen suhteen ainakin hetkellisesti, että he mahdollisesti olisivat palaamassa työmarkkinoille.

A: sellanen mielikuva mulle on tullu jotta, jotta mä en tiedä enää että ku ennen vanhaan oli A-luokan kansalaisia oli nämä vakioihmiset, ja B-kansalaisia, ni mä varmaan kuulun jo siihen C-kansalasiin

(mies 52v)

Kelpaamattomuuden kokemukset ja mahdollisten tavoittelun herättää kysymyksen siitä, mitkä ovat pitkäaikaistyöttömille työnhakijoille järkeviä tai realistisia työllistymisen mahdollisuuksia. Haastateltavien kokemuksista välittyi, että asiakkaat eivät olleet elämänsä aikana vältelleet töiden tekemistä. Varsinkin miesasiakkaat kuvasivat aikaisempia työkokemuksiaan hyvin ylpeästi ja seikkaperäisesti, ja jokaisen asiakkaan kertoessa työhistoriastaan oli nähtävissä heidän arvostavan ”suomalaista työn tekemisen moraalista”. Asiakkaiden työkokemuksissa painottuivat selkeästi matalapalkka-alan työt ja usealla asiakkaalla oli kokemusta esimerkiksi puhelinmyynnistä. Puhelinmyynti oli ollut usealle haastateltavalle viimeinen vaihtoehto työllistymisessä, ja useat olivat sitä kokeiltuaan todenneet kuitenkin, että työ ei ollut heitä varten. Eräs haastateltava esimerkiksi kertoi, että puhelinmyynti oli koetellut hänen moraaliaan, kun hänelle työ oli näyttäytynyt vanhusten huijaamisena ja riistämisenä. Työmarkkinoiden koventuneiden pelisääntöjen ja työn tarjonnan vähenemisen kontekstissa on merkittävää kysyä, sallitaanko pitkäaikaistyöttömille yhtäläiset mahdollisuudet tehdä valintoja työn tekemiseen liittyen. Vaikka työn tekemistä arvostetaan nyky-yhteiskunnassa itseisarvona, tekemiseen liittyy useita laadullisia kysymyksiä. Työn tekemistä voidaan analysoida esimerkiksi talouspoliittisten tavoitteiden saavuttamisen näkökulmasta eli sen tuottaman kansantaloudellisen hyödyn näkökulmasta mutta myös inhimillisen ulottuvuuden kannalta, jolloin merkityksellistä on työn tarjoama henkinen pääoma ja osaamisen uusiutumisen mahdollisuudet. (Julkunen 2011, 62, 73.) Eettisesti ja sosiaalisesti kestävien ratkaisujen löytäminen pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kohdalla ei onnistu ilman, että myös pitkäaikaistyöttömiin kohdistuisi työvoiman kysyntää, ja tämän toteutuminen on nykyisillä koventuneilla työmarkkinoilla heikentynyt (Koistinen & Asplund 2014, 14). Olennainen kysymys on, toteutuuko pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kohdalla yhtäläiset mahdollisuudet valita itselleen mielekkään työn tekeminen vai asettuuko yhteiskunnan osalta paineita ottaa vastaan mitä tahansa töitä, joilla kenties kysyntää riittää mutta jotka kenties koettelevat esimerkiksi asiakkaiden oikeustajua.

7.4 Järjestelmäloukut ja taloudellisen kannustavuuden puute

Huolimatta siitä, että asiakkaat näkevät työmarkkinoiden tilanteen ja oman kelpaamattomuutensa työllistymisen esteinä, työllistymistä ei nähdä haastateltavien joukossa täysin mahdollisena. Työllistyminen nähdään kuitenkin hyvin järjestelmään ja sen ehtoihin ja loukkuihin sidottuna. Asiakkaat toivat puheessaan esiin useita eri järjestelmän toimintaan liittyviä kokemuksia, joiden perusteella asiakkaat ovat selkeästi ehdollistuneet sosiaaliturva- ja

työvoimapaalvelujärjestelmään ja sen toimintatapoihin. Nämä kokemukset ovat opettaneet asiakkaita luovimaan järjestelmässä ja etenkin miettimään toimiaan taloudellisen kannustavuuden näkökulmasta.

Samalla kun asiakkaiden keskuudessa oli hajontaa työvoimapaalveluiden kokonaisuuden tuntemisesta, osa asiakkaista näyttivät aineiston perusteella selkeästi oppineen työvoimatoimiston tukikeinojen asiantuntijoiksi. Usealle asiakkaalle erityisesti palkkatuettu työ oli tuttu käsite ja tämä oli myös tulevaisuudessa tavoitteena. Asiakkaiden kokemusten mukaan palkkatuettuun työhön pääseminen oli kuitenkin kiinni järjestelmästä eikä yksilön omasta aktiivisuudesta. Erityisesti palkkatukityöhön liittyvä rahoituksen epävarmuus tuli usean asiakkaan kokemuksista esiin: järjestelmän toimintatavat määrittelevät miten ja milloin palkkatuettuun työhön pääsee.

A: aviomies muuten muun muassa niin, hän oli pitkään pitkäaikaistyötön niin nyt hän työllistyi 8 kuukaudeksi, ja se on nyt loppu ja odotellaan nyt kovasti, koska laki muuttu sillä tavalla että pitkäaikaistyöttömien pätkeä ei niinku ei voi, jatkaa ja näin niin hän oli just se väliinputooja et... koska laki on niin pirstaloitunut ja se on ku koko aika elää se tilanne ja ens vuoden alusta voi olla ihan eri säädökset ens vuoden alusta voi olla taas ihan eri rahat, - siis siellä oikein kyynelisin halattiin kun hän lähti viimeisenä päivänä töistä että kyllä me ootetaan et se raha löytyy vuoden alusta ja toivotaan parasta, et siihen me nyt sitten toivotaan, että se todellaki tapahtuis

(nainen 53v)

Miehensä palkkatukityöhön pääsemisen esteitä kuvailleen haastateltavan kertomuksesta ilmenee, että järjestelmän toiminta määrittelee toimenpiteiden piiriin pääsevien asiakkaiden elämästä aikatauluihin sidottua ja asettaa asiakkaat odottajan rooliin. Sama haastateltava toivoi järjestelmästä, että tätä asiaa mietittäisiin asiakkaiden kannalta ja laeista saataisiin ”turha piperrys pois”, jotta myös pitkäaikaistyöttömät asiakkaat voisivat saada elämäänsä pitkäjänteisyyttä ja mahdollisuuksia suunnitella elämäänsä. Odottavainen asenne näyttäytyi myös muiden haastateltavien kertomuksissa, sillä aineiston yhdeksästä haastateltavasta jokainen asiakas odotti jotakin. Eräs odotti kuntouttavan työtoiminnan loppumista, jotta hän pääsisi hakeutumaan tavalliseen työhön (mies 54v). Toinen odotti, että raha-asiat selkenisivät oman yrityksen perustamista varten (mies 46v). Eräs kuvaili nykytilannettaan myös palkkatukea odottavana, sillä nyt hän oli ollut ”sitte työttömänä sen vaadittavat 500 päivää” (mies 47v).

H: No miten sää niinku, kun kuitenkin ymmärsin että haluat töitä ja toivoisit työllistyväsi, niin ooksä ite aktiivisesti esimerkiksi hakenu töitä, jonkun nettisivujen kautta?

A: En, en, mä ootan sitä ens vuoden alkua, kun mulla on se palkkatukimahdollisuus.

(mies 47v)

Huomattavaa haastateltujen asiakkaiden kokemuksissa ja odotuksissa oli, että kahta asiakasta lukuun ottamatta odotukset määrittyivät toiveiksi työllistymisestä tai jonkinlaiseen toimenpiteeseen osallistumisesta. Kahden odotuksiltaan tästä profiilista poikkeavan asiakkaan odotukset olivat matalalla aikaisempien järjestelmälähtöisten kokemusten vuoksi. Kyseiset asiakkaat olivat saaneet omasta mielestään osakseen järjestelmän taholta sellaista kohtelua, että asiakkaat eivät luottaneet siihen, että järjestelmä pystyisi tunnistamaan heidän henkilökohtaiset tilanteensa ja mihin asioiden heidän kohdallaan pitäisi kiinnittää huomiota työllistymisen tukemisen sijasta: toinen asiakas koki, että hänen ulosottoloukkunsa on liian syvä ja vakava ja toinen asiakas näki eläkkeelle pääsyn ainoana järkevänä ratkaisuna vakavien terveysongelmiensa vuoksi. Aineiston perusteella voidaan todeta, että pitkäaikaistyöttömien elämäntilanteet muodostuvat järjestelmän sanelemana aikaan sidotuksi ja jonkin toisen tahon toimintaa tai ratkaisuja odottaviksi (myös Karjalainen & Lahti 2005, 281–282). Järjestelmän ratkaisujen odottaminen näyttäytyy ristiriitaiselta aktivoinnin tavoitteiden kannalta: jos ja kun aktivoinnin tavoitteena on kannustaa pitkäaikaistyöttömiä hakeutumaan esimerkiksi työllistymistä helpottavien toimenpiteiden piiriin, aktivoinnin tavoite vesittyy asiakkaiden joutuessa järjestelmän jonoon tuen piiriin hakeuduttuaan.

Järjestelmän vaikutus pitkäaikaistyöttömien käyttäytymiseen työnhaussa ja työmarkkinoille hakeutumisessa näkyy myös asiakkaiden kokemuksissa kannustinloukuista eli tilanteista, joissa työn vastaanottaminen ei ole taloudellisesti kannattavaa. Erityisesti asiakkaiden kokemuksissa painottuivat tuloloukut eli tilanteet, jossa verotuksen ja sosiaaliturvan yhteisvaikutuksesta työn vastaanottaminen ei lisäisi merkittävästi käteen jääviä tuloja. (Karjalainen & Moisio 2010, 112–113.) Palkkatukea odottava asiakas kuvasi taloudelliseen kannustavuuteen liittyvää järkeilyään seuraavasti miettiessään töihin menemisen järkeä siinä tilanteessa, että asiakkaan asunnon vuokra nousee:

A: lasketaanpa se sitten että kun jos mä lähtisin vuodenvaihteessa asuisin siinä asunnossa ja lähtisin palkkatuella työhön, ja jos se brutto on 1200 ja mä saisin käteen sitten jonkun... tuhannenko euroa vai mitä siitä nyt sitte tulee, no sitte lasketaan se että kun mä en saakaan sitte asumistukea enkä tuota niin täältä

[sosiaalitoimi] mitään, niin ollen mun pitää maksaa sitte koko se kuukauden vuokra itse, ni mä saan nippanappa sen työttömyyskorvauksen itelleni käteen siitä että mä teen 6 tuntii päiväs töitä, ei se hirveesti kannusta, elikkä periaatteessahan mun olis sama jos mä menisin tuota niin, kuntouttavaan työhön ja ottasin sen 9 euroa päivässä ni mä saisin sen 180 kuussa käteen se ei vaikuta taas asumistukiin eikä ilmeisesti kai tääläkään, mihinkään, niin niin, nää on vähän nämä tämmöset asiat, ja sitä kuulee tuolla kyllä tuolla, kadulla että niin... hyvä ettei järjestänsä kaikki työttömät sano samaan tyyliin et se se on vähän se että kun napsastaan heti sitte se pienikin, pienikin raha pois et, --

mutta niin, mutta ei saisi tietysti, rahallisesti kaikkee laskee mutta, kyllä se nyt vängällä tulee mieleen et jossei siitä mitää rahallista hyötyä oo

(mies 47v)

Asiakkaan kertomuksesta näkyy, kuinka hän on selkeästi tietoinen omaan tilanteeseensa vaikuttavista tekijöistä: kuinka paljon hänen tulonsa nousisivat palkkatuetun työn myötä, mitä hän hyötyisi rahallisesti, jos menisi kuntouttavaan työtoimintaan ja miten tulojen lisääntyminen vaikuttaisi muihin etuuksiin. Asiakas pohtii tämän kaiken järkeilyn jälkeen myös sitä, että kaikkea ei saisi mitata rahassa, mutta väkisinkin tilanne, jossa pitkäaikaistyöttömien pienistäkin rahoista ”napsaistaan heti se pienikin”, mietityttää. Tämänkaltainen realiteettien pohtiminen oli läsnä lähes poikkeuksetta kaikissa haastatteluissa asiakkaiden tuodessa esiin vahvaan kokemukseen perustuen, onko töihin meneminen tai työn vastaanottaminen kaikissa tapauksissa taloudellisesti lainkaan järkevää. Asiakkaiden mukaan erilaiset kannustin- ja tuloloukut eivät synny ensisijaisesti työttömyysetuuksien korkeasta tasosta ja siitä, että työttömyysetuuksilla eläminen olisi kadehdittavaa vaan yleisestä elin- ja palkkatasosta: työttömyyskorvauksilla eläminen ei ole ”hohdokasta elämää, ja niinko sellaaaset on saanu jo hyvähän aikaa sitte unohtaa, niinko kaikki ostelemiset ja hankkimiset” (mies 52v). Työn vastaanottamisen kannustavuus mietitytti asiakkaita siitäkin huolimatta, vaikka jokainen haastateltava tuotti työttömyyden vaikuttavan eniten omassa elämäntilanteessaan rahallisiin asioihin. Kannustavuuden puuttumisen kokemuksissa ei siten näkynyt asiakkaiden halu laiskotella tai olla tietoisesti tekemättä töitä vaan pohjalla oli vakava pohdinta oman elämäntilanteensa heikentymisen kannalta: ”en mä oo edesvastuuton että, et mä niinkun panisin itteni vielä huononpaan tilaan omien toimieni kautta, et kyl se pitää aina laskee” (mies 49v).

Asiakkaiden kokemusten perusteella työn vastaanottamiseen liittyviä taloudellisia kannusteita voitaisiin kuitenkin helpottaa järjestelmästä käsin, jos tilanteita pystyttäisiin katsomaan käytännönläheisemmin ja yksilöllisemmin. Asiakkaat toivat laajasti esiin, että työn vastaanottamisen kynnystä voitaisiin madaltaa antamalla taloudellista tukea työn

vastaanottamisesta ja töissä käymisestä aiheutuviin kuluihin. Erityisesti työmatkoihin liittyvä tukeminen nähtiin merkitykselliseksi etenkin työssäkäyntialueen suurentamisen vuoksi ja koska työtä pitäisi tarjottaessa ottaa vastaan oman asuinpaikkakunnan ulkopuolelta.

A: sitten pitäis ottaa huomioon se sellaanen että ku kaveri lähtee nollalinjalta, mitään säästöjä ei oo, ne rahat on mitä tuloo ne menee melkein sen tiän mitä ne tulooki, ni se pitää ymmärtää että jos ihminen ei pysty kulkemahan sen köyhyytensä takia

(mies 52v)

Myös työtoiminnassa ja töissä tarvittavien varusteiden hankinnassa tukemista esitettiin mahdollisuudeksi helpottaa työhön siirtymistä. Varusteiden hankkiminen tai töissä kulkemisesta aiheutuvat kulut eivät asiakkaiden kokemusten mukaan pitkäaikaistyöttömän talouden kannalta ole lainkaan pieniä kuluja, jos talous on perustunut pitkään ”nollalinjalle” eli kädestä suuhun elämiseen. Järjestelmän toiminta työllistymisen taloudellisten esteiden helpottamiseksi nähtiin kuitenkin jäykäksi ja vaikeaksi. Eräs asiakas ihmetteli, miksi esimerkiksi Työvoiman palvelukeskuksen sosiaalityöntekijällä ei ole mahdollisuutta myöntää taloudellista tukea työssä tarvittaviin varusteisiin vaan tätä varten asiakkaan pitää kulkea asiansa kanssa erikseen toimeentulotukea päättävälle työntekijälle aikuissosiaalityössä (mies 52v). Myös sosiaalityöntekijöiden liikkumavara harkinnanvaraisessa taloudellisessa tukemisessa nähtiin pieneksi, sillä ”nekin saa määräykset ja ohjeistukset ylemmältä taholta, että jos mä toivoisin sosiaalivirkailijoiden tekevän jotain paremmin, niin se on ihan toinen juttu, annetaanko niiden tehdä” (mies 49v). Tähän toivottiin muutosta juuri sen kannalta, jos normeista poikkeavan taloudellisen tuen myöntämisellä voitaisiin helpottaa työttömyyden katkaisemista.

Asiakkaiden kokemuksissa merkitykselliseksi taloudelliseksi ongelmaksi työllistymisen tiellä nousi usean asiakkaan kohdalla myös ulosottoon ja velkaantumiseen liittyvät ongelmat. Usealla asiakkaalla vanhat velkakierteet ja ulosottovelat kummittelivat nykyisen tilanteen taustalla, ja työn vastaanottamisen mielekkyyttä saneli ajatus siitä, että käteen jäävää palkkaa rokottaisi ulosmittaus. Asiakkaiden odottavat mielialat näkyivät myös velka-asioiden selviämisessä, sillä ennen velkajärjestelyiden päättymistä töiden vastaanottaminen ei olisi mielekästä:

A: niin et mulla on ollu se ajatus siitä että, mä kituutan siihen asti ku se velkajärjestely on päättyny, et sit ku mä pääsen työelämään niin sit siitä ei mee palkasta mihkää päin ja, ei tuu ylimääräistä paperitouhua eikä se ainakaan pitkity

(nainen 32v)

Ulosottoviranomaisten kanssa taistelemisella oli usean asiakkaan kohdalla kauankantoisia seurauksia, sillä taloudellisten esteiden luomisen ja niiden mukaan elämänsä suunnittelemisen lisäksi ulosottoviranomaisten toiminta oli aiheuttanut motivaation vähenemistä ja henkistä kyllästymistä. Eräs asiakas näki ulosottoviranomaisten epäloogisen toiminnan syynä työpaikkansa menettämiseen ja lopulliseen motivaation menetykseen työn hakemisessa. Asiakkaan auto oli ulosmitattu ja auton menettämisen vuoksi asiakas ei ollut pystynyt pitämään työpaikkaansa usean kymmenen kilometrin päässä. Asiakas ei pystynyt ymmärtämään viranomaisen toimintaa auton ulosmittaamisessa, sillä palkkatulojen päätyttyä ”siihen loppu kaikki ulosmittaaminenki” (mies 49v). Kyseinen asiakas oli toinen niistä haastateltavista, jotka eivät enää aktiivisesti suunnitelleet työmarkkinoille hakeutumista, koska kokemukset olivat ”katkaisseet hänen selkärankansa” yrittämisen suhteen. Tämä asiakas kertoi myös jättäytyneensä usean vuoden ajaksi elämään tarkoituksellisesti pelkän toimeentulotuen varassa, sillä hänen kokemuksensa mukaan sillä ei ollut rahallisesti suurta merkitystä, oliko hän perusturvan tai työttömyysturvan piirissä. Hänen toimintaansa ei siten vaikuttanut työttömyysetuuksien sanktioiminen, koska hän ei ollut tuen piirissä. Työttömyysetuuksiin liittyvät karenssit ovat osa järjestelmän aktivointipoliittisia ”porkkanoita” eli kannustimia saada asiakkaita hakeutumaan työmarkkinoille tai työvoimapolitiittisten toimenpiteiden piiriin työttömyystuen leikkaamisen uhalla (Moisio & Karjalainen 2010, 115). Karenssit olivat hyvin tuttuja myös muille kuin autonsa menettäneelle asiakkaille mutta karenssit eivät painottuneet asiakkaiden toimintaan työllistymisen kannalta merkityksellisenä asiana. Autonsa menettäneen asiakkaan oli loppujen lopuksi motivoinut toimimaan karenssin purkamiseksi ajatus ”taloudellisesti hieman parempaan tilanteeseen pääsemisestä”. Kun karenssin tarkoituksena olisi kannustaa yksilöä hakeutumaan työttömyysturvan varasta palkansaajaksi, pitkäaikaistyöttömien kokemusten perusteella heidän liikkumavaransa näyttäytyi painottuvan perusturvan eli toimeentulotuen ja työttömyysturvan välille: jos työttömyysetuuteen iski karenssi, olisi jäljellä vielä sosiaalitoimi ja sieltä saatava perusturva. Työttömyysetuuden sanktioimista ei nähty siten vaikuttavaksi tavaksi ohjata asiakasta työllistymään, jos työllistymisen esteenä nähtiin oman henkilökohtaisen kelpaamattomuuden ohella esimerkiksi massiiviset ulosottovelat, jotka ”häviävät vain odottamalla” (mies 49v).

Asiakkaiden järjestelmään liittyvien kokemusten perusteella aikuissosiaalityölle jäävä rooli työllistymisen tukemisessa näyttäytyy usealla tavalla pieneltä johtuen aikuissosiaalityön vähäisistä vaikuttamismahdollisuuksista esimerkiksi TE- toimiston toimintaan. Aikuissosiaalityön työllistymisen tukemisen keinot määrittäytyvätkin painokkaasti taloudellisena

tukemisena yksilöllisissä tilanteissa. Aikuissosiaalityö ja toimeentulotuki kuvastuvat myös viimesijaisina auttamisen tahoina esimerkiksi karenssitilanteessa. Autonsa menettäneen asiakkaan kohdalla ei ainakaan hänen oman käsityksensä mukaan ollut toteutettu toimeentulotuen perusosan vähentämistä asiakkaan aktivoimiseksi työnhaussa, vaikka tätä olisi kenties ollut mahdollista tehdä asiakkaan kieltäytyessä osallistumaan työvoimapolitiittiseen toimintaan (Strömberg-Jakka 2012, 159). Asiakkaiden kokemuksissa perusosan prosentuaalista vähentämistä ei muutenkaan tunnistettu tapahtuneen toimeentulotuen myöntämisessä, ja tästä kysyttäessä asiakkaat kyseenalaistivat toiminnan, sillä ”eihän sossu voi tyhjän päälle jättää” (mies 52v).

7.5 Yhteenvedo aktivoinnista työllistymisen tukemisena ja sen vaikuttavuuden mahdollisuuksista aikuissosiaalityössä

Analyysin ensimmäisen vaiheen tavoitteena on ollut etsiä vastausta tutkimuskysymykseen siitä, millaista on asiakkaiden kuvaamana sellainen aikuissosiaalityössä tapahtuva pitkäaikaistyöttömien aktivointi, joka on vaikuttavaa asiakkaan työllistymisen kannalta. Aineiston perusteella vaikuttavan aktivoinnin mahdollisuudet aikuissosiaalityössä näyttäytyvät melko vähäisiltä silloin, kun työllistymisen tukemisen vaikuttavuutta tarkastellaan asiakkaiden siirtymisenä tosiasiallisesti työmarkkinoille. Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kokemusten perusteella aikuissosiaalityöllä on vähänlaisesti käytössä tai käytettävissä sellaisia välineitä, joilla pystyttäisiin vaikuttamaan asiakkaiden työllistymiseen. Nämä kokemukset perustuvat erityisesti asiakkaiden näkemyksiin työvoima- ja sosiaalipalveluiden välisestä työnjaosta työllistymisen tukemisessa eli siitä, kenen tehtävä on ensisijaisesti auttaa työllistymisessä.

Asiakkaiden palvelu- ja järjestelmälähtöiset kokemukset määrittivät pääasiallisesti tiedon ja intuition kautta. Intuitiivisissa kokemuksissa kokemuksellisen tietämisen ei tarvitse perustua käsitteelliseen varmuuteen, mutta tärkeää on tiedostaa ja tunnistaa syntyvä kokemus. Tämän tiedostamisen kautta intuition perustuva kokemus määrittyy aina varmuuden kautta, oli varmuus sitten hentoa tai vahvaa. (Perttula 2008, 126.) Kaikki haastateltavat asiakkaat tuottivat intuitiivista kokemusta siitä, että työllistymisen tukeminen olisi ennen kaikkea TE-keskuksen tehtävä, vaikka läheskään kaikilla asiakkailla ei ollut positiivisia odotuksia ”työkkäristä” tai odotuksia ollenkaan siitä, että TE-toimistolla olisi heille jotain annettavaa. Puhetta aikuissosiaalityön, TE-keskuksen ja myös Työvoiman palvelukeskuksen keskinäisestä työnjaosta määritteli kuitenkin vahva ajatus siitä, että aikuissosiaalityö tulee palveluvalikoimassa

viimesijaisena. Asiakkaiden intuitiiviset kokemukset koskien aikuissosiaalityön tehtävää työllistymisen tukemisessa suhteessa TE-toimiston tehtävään olivat siis varmuudeltaan melko vahvoja, vaikkakin näiden kokemusten selittäminen sanallisesti oli ajoittain vaikeaa. Asiakkaat esimerkiksi kuvasivat aikuissosiaalityön tehtävää työllistymisen tukemisessa sen kautta, mitä he olivat ensisijaisesti hakeneet aikuissosiaalityöstä, ja tämä tuki ei ollut työllistymiseen haettua apua. Intuitiivisiin kokemuksiin kuuluukin vaikeus kuvata niitä sanallisesti (Perttula 2008, 127).

Intuitiivista, ”minusta tuntuu” -asteista varmuutta aikuissosiaalityön tehtävästä selkeyttivät asiakkaiden tietoon perustuvat omakohtaiset kokemukset siitä, minkälaista apua he olivat saaneet aikuissosiaalityöstä ja mitä taas TE-toimistosta ainakin periaatteessa heidän pitäisi saada. Tiedon ehdoksi usein asetetaan kyky operationalisoida tietämisen kohde eli että tietämisen kohteesta käytetään yhteisesti ymmärrettyjä käsitteitä (Perttula 2008, 128–129). Asiakkaiden tietoon perustuvat kokemukset esimerkiksi järjestelmäloukuista ja TE-toimiston tukimahdollisuuksista jäsentyivätkin intuitiota käsitteellisesti jaetummin asiakkaan elämämaailman ja palvelujärjestelmän välillä: asiakkaat tiesivät, mitä asioita järjestelmä voi tarjota mutta asiakkaat osasivat myös laskea toiminnan kannattavuuksia.

Asiakkaiden kokemuksiin työllistymisen tukemisen mahdollisuuksista liittyi kuitenkin myös ristiriitaisuuksia. Näitä ristiriitaisuuksia värittivät tunteen ja uskon kokemustyypit, joiden syntymiseen tiedolla, varmuudella ja omakohtaisuudessa ei ole yhtä lailla vaikutusta. Tunteisiin perustuvat kokemukset kuvaavat henkilön tajunnallista suhdetta koettavaan asiaan välittömimmällä tavalla eikä tunteiden syntymiseen tarvita rakentavaa ymmärrystä aiheesta. Uskoa ja tunnetta kuvaa kokemustyyppinä myös niiden alttius yhteisöllisille merkityksellistämisen tavoille: uskoon tai tunteeseen perustuvan kokemuksen syntyminen ei perustu välttämättä ainoastaan asiakkaan omakohtaisesti kokemiin asioihin vaan myös esimerkiksi yhteisöllisistä käsityksistä saatuihin vaikutteisiin. Uskoon ja tunteeseen perustuvat kokemukset ovat kokemuksen syntymisen tyyppisiä, joissa yhteisöllisestä tietämisestä ja käsittämisestä tulee yksilöllistä. (Perttula 2008, 124.) Tunneperäinen kokeminen näkyi vahvasti asiakkaiden kelpaamattomuuden kokemuksissa, jotka olivat syntyneet asiakkaiden kokiessa hylkäämistä tai syrjintää henkilökohtaisten ominaisuuksiensa vuoksi, kuten ikänsä vuoksi. Kelpaamattomuuden kokemus perustui usein tunteeseen mutta myös uskoon kelpaamattomuudesta, jota tunteiden kokeminen vahvisti (Perttula 2008, 130). Kelpaamattomuuteen liittyvissä kokemuksissa vaarana on aineiston perusteella negatiivisesti rakentuva kehäpäätely: pitkäaikaistyöttömät asiakkaat näkevät, että nykyisessä järjestelmässä työllistyminen on mahdollista, mutta kelpaamattomuuden kokeminen vahvistaa uskoa siihen,

että pitkäaikaistyöttömät eivät kelpaa niihin vähiin töihin, joita on tarjolla. Ristiriitaisuutta asiakkaiden ajatuksissa työllistymisen mahdollisuuksista loi usein kaiken negatiivisuuden ja huonojen kokemusten ohella esiin tuotu usko siitä, että asiat tulevat kuitenkin järjestymään tai että töiden saaminen on kuitenkin itsestään kiinni.

H: sanoit kuitenkin tossa alussa että kuka tämmösen 53-vuotiaan sitte palkkaa –

A: Noo se voi olla kyllä niin kyl se hyvin epätodennäköistä on mutta... se on... se jää nähtäväksi

H: Niin, ajatteleksää, tai miten sun, onks sulla usko loppunu jossain vaiheessa sen sun työllistymisen suhteen vai –

A: Ei, ei.

(nainen 53v)

Kyseinen haastateltava oli jo haastattelun aluksi todennut, että hän ei ikänsä vuoksi kelpaa enää työnantajille. Haastattelun siirtyessä aiheeseen tulevaisuuden suunnitelmista ja onko työllistyminen asiakkaan realistinen suunnitelma, asiakas alkoi vuolaasti kertoa suunnitelmistaan alkaa tekemään keikkatöitä alallaan. Kun tämä ristiriita tuotiin esiin, asiakas jäsensi kuitenkin edelleen, että hänellä ei ole usko loppumassa oman työllistymisensä suhteen. Uskoon perustuva kokemus ei perustukaan usein rationaalisuudelle vaan usko merkityksellistä huolettomampaa suhtautumista tulevaisuuteen (Perttula 2008, 130, 132).

Analyysin ensimmäisessä vaiheessa aktivointia on tarkasteltu hyvin rajatusti työllistymiseen tukemisena. Tässä aktivointia on tarkasteltu toimintana, jossa työttömän henkilön käyttäytymiseen on pyritty vaikuttamaan siten, että henkilö hakeutuisi jonkinlaisten työttömyyden tilasta aktivoivien toimenpiteiden piiriin ja lopulta takaisin työmarkkinoille (Karjalainen 2011, 236). Aineiston perusteella pystytään heikosti todentamaan aikuissosiaalityössä tapahtuvan aktivoinnin kausaalisuussuhteita, sillä asiakkaiden kokemusten mukaan aktivoinnin toteuttaminen on aikuissosiaalityössä melko tuloksetonta johtuen koetusta aikuissosiaalityön palvelujärjestelmällisestä roolista ja siitä, että asiakkaiden työllistymiseen vaikuttavat useat sellaiset asiat, joihin aikuissosiaalityö ei voi vaikuttaa. Tämän perusteella aikuissosiaalityössä toteutetun aktivoinnin varsinaiset vaikutukset halutun lopputuloksen näkökulmasta (impacts) eli työllistymisen näkökulmasta ovat heikot.

Haastateltavilla asiakkailta oli kokemusta monenlaisista muista aktivointitoimenpiteistä, erityisesti kuntouttavasta työtoiminnasta tai TE-toimiston kursseista tai työkokeiluista. Asiakkaat kertoivat omista kokemuksistaan, että heidän kohdallaan työllistymisessä oli

tapahtunut kuitenkin valitettavan vähän muutosta. Tutkimuksen lähtökohtien kannalta tämä on ymmärrettävää: jos asiakkaiden aktivoinnilla olisi ollut merkittävämpiä vaikutuksia, asiakkaat eivät luultavasti olisi aikuissosiaalityön työskentelyn piirissä. Valtaosa asiakkaista kuitenkin uskoi edelleen asioiden muuttumiseen, mutta asiakkaat eivät laittaneet toivoaan niinkään enää aikuissosiaalityön tai TE-toimiston varaan, vaan ajattelivat hakeutuvansa avoimille työmarkkinoille. Tämän kaltaisessa puheessa asiakkaat haastoivat myös näkemystä itsestään aktivoinnin kohteena olemisesta: he eivät tarvitse enää aktivointia työmarkkinoille hakeutumiseen, jos sellaiselle oli missään vaiheessa ollutkaan tarvetta. Asiakkaiden vahva kokemus aktivoinnin tuloksettomuudesta ja tarpeellisuudesta herättää kysymyksen siitä, onko työllistymiseen tukeminen ja aktivointi ollut läheskään aina asiakkaiden kohdalla *toimivaa, tarkoituksenmukaista tai oikein ajoitettua*. Erilaisista lähtökohdista ja elämäntilanteista huolimatta haastatellut asiakkaat jäsensivät poikkeuksetta omaa tilannettaan tai tavoitteitaan jonkinlaisen aktiivisuuden kautta. Jos asiakkaan suuntana ei ollut työllistyminen, niin sitä ei nähtykään tarpeelliseksi esimerkiksi oman terveydentilan vuoksi, ja tavoitteena oli löytää jotakin toimintaa omien voimavarojen rajoissa. Asiakkaiden kokemukset heihin kohdistetun aktivoinnin merkityksellisyydestä haastavatkin työvoimapolitiikan ja aktivoinnin toimeenpanon tarkoituksenmukaisuutta: kohtaavatko asiakkaiden tarpeet palveluiden toteutuksen kanssa?

8 AKTIVOINNIN VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINNIN LÄHTÖKOHTIEN TEMATISOINTI

Tutkimukseni kohteena on ollut erityisesti kunnallisessa aikuissosiaalityössä tapahtuva pitkäaikaistyöttömien aktivointi ja työllistymiseen tukeminen. Analyysin ensimmäisen vaiheen perusteella aktivoinnin toteuttamisessa nousee esiin useita ongelmia, joiden valossa aikuissosiaalityön mahdollisuudet aktivoinnissa näyttävät hankalilta. Aktivoinnin tarkastelu aikuissosiaalityön kontekstissa osoittaa kuitenkin tarvetta aktivoinnin perusteiden laajemmalle tarkastelulle, sillä aktivoinnin toimeenpanoon yleisesti ja aikuissosiaalityön käytännöissä vaikuttavat monet teoreettiset, järjestelmäperusteiset ja aktivoinnin merkityksellisyyttä koskevat ongelmat. Tässä luvussa jatkan aineiston analyysiä dialogisen tematisoinnin toiseen vaiheeseen, jossa analysoin aktivoinnin mahdollisuuksia jäsentäviä kategorioita niitä yhdistävien ydinmerkitysten kautta. Ydinmerkitysten analyysi tapahtuu vuoropuhelussa aktivointi- ja työvoimapolitiikkaa sekä aikuissosiaalityötä ja vaikuttavuuden arviointia koskevan tutkimus- ja teoriakirjallisuuden kanssa.

8.1 Asiakkaiden ja järjestelmän eriävät näkemykset aktivoinnin tavoitteista

Aktivointi-ideologian mukaisesti työttömyyden kanssa työskentely määrittyy aikuissosiaalityössä liittämistyönä, jolloin kulttuurisesti poikkeavaan aikuisuuteen nähtävä työttömyyden kierre nähdään asiana, joka on katkaistava asiakkaan yhteiskunnasta syrjäytymisen ehkäisemiseksi. (Juhila 2006, 57–58; Juhila 2008b, 93.) Tämän kaltaista uusliberalistista, työttömyyttä yksilöllisenä ongelmana painottavaa näkemystä on kuitenkin kritisoitu yksilöitä syyllistävänä ja objektivoina, sillä tähän objektivointiin on alettu yhdistää myös määritelmiä pitkäaikaistyöttömistä ”kaikkein vaikeimmin työllistettävistä” (Karjalainen 2011, 227). Pitkäaikaistyöttömien määrittelemisessä erityisen vaikeaksi ryhmäksi on vaarana moraalisten kannanottojen tuottaminen siitä, minkälaiseksi asiakkaat järjestelmän näkökulmasta nähdään: toiminnan ja aktivoinnin kohteiksi asiakkaiden toimijuuden korostamisen sijaan. (Juhila 2008a, 58–59.) Tutkimusta varten haastatellut asiakkaat kuitenkin kyseenalaistavat työttömyyden yksilölähtöistä problematisointia ja haastavat omilla elämäntarinoillaan ajatusta siitä, että työttömyys olisi heidän elämässään asia, jonka kautta heidän palveluiden tarpeitaan pitäisi ensisijaisesti arvioida. Asiakkaat tuottivat kertomuksissaan, että työllistyminen ei ole aina ollut se asia, johon aktivointi olisi ollut heidän voimavarojensa rajoissa mahdollista tai tarkoituksenmukaista: työllistyminen ei ole siis ollut asiakkaiden näkökulmasta heille itselleen työttömyyden aikana realistinen tavoite.

Kokemus muiden tavoitteiden mahdollisesta ensisijaisuudesta elämässä on yhteydessä asiakkaiden kokemukseen työmarkkinoille kelpaamattomuudesta, sillä kelpaamattomuuteen kytkeytyvät paitsi järjestelmästä saadut hylkäämisen kokemukset myös oman tilanteen ja sen rajoitteiden realistinen tiedostaminen. Muut tavoitteet kuten perheestä tai omasta terveydestä huolehtiminen olivat esimerkiksi menneet asiakkaiden järkeilyssä ohi työllistymisen tavoittelusta. Asiakkaat näkivät erilaisten elämäntapahtumien vaikuttaneen olennaisesti työllistymiseensä ja elämäntapahtumien myötä selontekoja omalle työttömyydelleen eli erilaisia selityksiä ja kuvauksia, joilla tekivät työttömyyden kokemuksia ymmärrettäväksi (Suoninen 1999, 20). Pääasiallisesti asiakkaat eivät suhtautuneet kokemuksiinsa kuitenkaan syyttävästi. Erään asiakkaan mukaan ”asiat on vaan menny näin” (nainen 53v).

Yhdeksästä asiakkaasta jokainen toi esiin elämäntapahtumia, joiden asiakkaat jäsensivät tavalla tai toisella vaikuttaneen omiin työllistymisen mahdollisuuksiin.

A: sanotaan näin että, kun tota niin raitistuinkin, niin tota, mä olin kyllä niin huonossa kunnossa silloin --, mulla meni siinä oikeestaan semmonen melkein toista vuotta ennen kun mä edes pystyin kunnolla kävelemään että, --,

en todellakaan kyllä työnhakua ees mä hain eläkettä, ja se meni muutoksenhakulautakuntaan, toivoin kyllä silloin, että toivon mukaan en saa eläkettä, että mä en halua vielä sitä kuitenkaan, kun kävin sitten ton kuntoutuksen, ja siellä sitten hoksasin että pystynhän mä niihin jumppaliikkeisiin mitä nuo muutkin, että niin, sitte, se niinku anto sitte virtaa, ja sitte lähdin, tuota niin, AA-toimintaan mukaan, että on ollu kyllä vähän sen suhteen pikkusen [työnhaun]... mutta se, se johtuu kyllä ihan siitä että kuitenkin tota, mun oma terveys on kuitenkin se ykkösasia, että sitte mä en viitti lähtee soitellen sotaan, että sitten se kostautuu.

(mies 49v)

Kyseinen asiakas kertoi raskaan alkoholinkäytön vaikuttaneen paljon elämänsä historiaansa, sillä alkoholinkäyttö oli vaikuttanut vahvasti myös hänen somaattiseen terveyteensä, kuten kävelykykyyn. Asiakas olikin kulkenut omasta mielestään pitkän tien siitä, että oli päättänyt hakemaan hakenut eläkettä mutta onnekseen ei sitä ollutkaan saanut, vaan lääkinnällisestä kuntoutuksesta voimaantuneena oli hakeutunut järjestötoimintaan. Asiakas toikin esiin, että terveydellisten ongelmien vuoksi työllistyminen ja työnhaku eivät olleet olleet ensisijaisia tavoitteita elämän jäsentämisessä, mutta asiakas ei ollut myöskään halunnut eläkkeelle. Asiakkaalla oli ollut siis sisäsyntyinen halu tehdä ja toimia, vaikka toiminnallisuus ei liittynytäkään työntekoon vaan asiakkaan omien voimavarojen rajoissa tapahtuvaan toimintaan, jonka merkitys asiakkaan hyvinvoinnille ja esimerkiksi päihteettömyydelle on ollut suuri. Asiakas edelleen tiedosti terveytensä vaikuttavan siihen, miten asiakas harkitsee työmarkkinoille hakeutumista, sillä asiakas on oppinut tietämään ja tuntemaan, että ”soitellen sotaan” lähteminen ei ole hänen etunsa mukaista. Terveydelliset ongelmat olivat yleisin syy erilaisten perhekriisien lisäksi asiakkaiden kertomuksissa siihen, miten asiakkaat jäsensivät tulevaisuuden suunnitelmiaan ja työllistymisen tavoitteen realistisuutta. Kaikkien kokemukset oman toimintakyvyn rajoitteiden tiedostamisesta eivät olleet olleet voimaannuttavia, vaan esimerkiksi jatkuvat hylkäyspäätökset sairauseläkkeelle pääsemisestä olivat lannistaneet täysin erään asiakkaan.

A: tullu nämä sairaudet ja, nämä tapaturmat ja nämä, sanotaan ny että viimeiset 5 vuotta ei oo menty ko leikkauksesta leikkaukseen... mä en ymmärrä, niin siis mun pitäis olla niinku osaeläkkeellä, siis suurin piirtein osaeläkkeellä ainakin, tai sitten eläkkeellä, muttako ei kumpaakaan, ei oo yhtään mitään, ei oo kun

työmarkkinatuki, niin, kyllä mä ny ainakin jonku aikaa meen ihan vaan näin, jotta mä vaan taivastelen, siis, kattelen ja odottelen ja ihmettelen mitäs täs tapahtuu että täs on niinku kaikenlaasia, sellasia stopparia, sellasia rajoitteita, mutta niinku taas tavallaansa, niinko mä tiedän ne itte, ni sitte taas jotku muut instanssit ei kato niitä miksikään

(mies 52v)

Asiakas kertoi haastattelussa pitkän tarinan kokemuksistaan erityisesti Kelan kanssa ja että on omasta mielestään ”pudonnu ihmeellisihin, rakoihin tai niinku tälläsihin monttuihin, jotta on niin sileät reunat että ei ylhäälle pääse sitte millään”. Asiakkaan useita vuosia kestänyt taistelu sen kanssa, että hän ei kokenut järjestelmän ymmärtävän tosiasiallisesti hänen toimintakykynsä rajoitteita, oli ajanut asiakkaan miettimään jopa itsemurhaa. Asiakas olikin todennut, että hänen tulevaisuuttaan määrittelee ”taivastelu” ja odottaminen, sillä hän koki järjestelmän pakottavan hänen toimimaan edelleen työttömän työnhakijan roolissa, vaikka hän ei enää kykenisikään hänelle tarjottuihin töihin.

Ongelmallista aktivoinnin teoreettisessa asemoinnissa onkin, että käytännössä aktivointitoimet kohdistuvat hankalassa työmarkkina-asemassa oleviin, joiden työ- ja toimintakyky on rajoittunut juuri esimerkiksi terveydellisten syiden vuoksi (Karjalainen 2011, 230). Työllistymiseen tähtäävään aktivointiin osallistumiselta putoaa pohja alentuneesti työkykyisiltä, jos ei ole työkykyä, joka on edellytys töissä käymiselle. Epäselvyydet työkyvyn arvioinnissa ovat omiaan aiheuttamaan esimerkiksi 52-vuotiaan asiakkaan kokemia väliinputoamisia sosiaaliturvassa, jos asiakkaan kokemus ja järjestelmän näkemykset omasta työkykyisyydestä eivät kohtaa. (Määttä 2011.) Asiakkaat tuottivat selkeästi reflektoitujen kokemusten perusteella, että heidän omasta näkökulmastaan työllistyminen ei ole ollut jokaisen kohdalla realistinen tavoite ja siten aktivointi työnhakuun ja työllistymiseen nähtiin osittain jopa turhana. Näihin toteamuksiin nähden aktivoinnin tavoittelu ihmisten kannustamisena takaisin työmarkkinoille näyttäytyy lähtökohtaisesti epäonnistumaan tuomittuna, jos kannustimena ei toimi asiakkaan elämäntilanteen kannalta järkeenkäyvät asiat. Aktivointiin liittyvän kannustamisen on kuvattu perustuvan periaatteeseen, jossa auktoriteettitaho kannustaa yksilöä jonkin kannustimen perusteella valitsemaan jonkin toimintavaihtoehdon. Tämän toimintavaihtoehdon valitsemisella taas tavoitellaan auktoriteettitahoon asettamia päämääriä. (Björklund & Hallamaa 2013, 152.) Asiakkaiden työllistymistä ensisijaisena tavoitteena kyseenalaistava puhe herättää kysymyksen siitä, minkälaiden kannustimien ja päämäärien asettamiseen aktivoinnin pitäisi perustua toiminta- ja työkyvyltään alentuneiden pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kohdalla. Pitkäaikaistyöttömät asiakkaat haastavat omilla kokemuksillaan ja tavoillaan jäsentää omaa

toiminnallisuuttaan näkemystä siitä, että työllistyminen tai aktivointitoimenpiteisiin osallistuminen olisivat ainoastaan tavoiteltavaksi nähtävää aktiivisuutta ja aktivoitumista. Asiakkaat mieltävät, että myös muunlainen toiminta, joka auttaa heitä saamaan onnistumisen kokemuksia omien voimavarojensa rajoissa, kannustaa heitä tavoittelemaan muutosta elämässään.

Tämän havainnon myötä aktivoinnin käsitettä pitäisi avata monipuolisemmalle tarkastelulle sen sijaan, että aktivoitumisen määritelmänä pidettäisiin ainoastaan työmarkkinoille pyrkimistä tai erilaisiin aktivointitoimenpiteisiin osallistumista. Asiakkaiden aktivoitumisella on viitattu asiakkaassa tapahtuvaan motivoitumiseen alkaa hoitamaan omia asioitaan ”sekä lähtemään tarpeellisiin palveluihin” (Alho 2014, 71). Asiakkaat tuottivat haastatteluissa kuitenkin pääsääntöisesti sitä, että he ovat aktivoituneet ja motivoituneet omien asioidensa hoitamiseen, vaikka toiminnallisuuteen kannustavana päämääränä ei ollutkaan ollut aina työllistyminen esimerkiksi omien resurssien tämänhetkisen rajoitteellisuuden vuoksi. Useilla asiakkailla tavoitteet ja päämäärät olivat selkeitä tai olivat olleet selkeitä silloin, kun resurssit olivat olleet vähäiset. Asiakkaiden tavoitteena oli esimerkiksi tervehtyä vakavasta sairaudesta (mies 52v, mies 49v) tai tukea perheenjäseniään tai lapsiaan vaikeassa perhetilanteessa (nainen 42v, mies 49v). Merkittävää asiakkaiden tavassa jäsentää elämäntilanteitaan työttömyyden näkökulmasta oli oman menneisyyden ja nykytilanteen näkeminen loogisena ja tilanteita, jossa kenties on pitänyt suunnata keskittyminen ja voimavarat muihin asioihin kuin työllistymiseen. Asiakkaat vastustivat voimakkaasti syrjäytymisasettelua ja toivat esiin, että työttömyydestä huolimatta he eivät olleet syrjäytyneitä tai syrjäytymisvaarassa: ”enkä mä koe silleen syrjäytyneeni mitenkään, mullon kavereita ja muuta touhua sit niin paljon että, et tuota niin niin, ei siinä oo, sitä vaaraa” (mies 49v). Ajatus työn merkityksestä paitsi taloudellisen turvan lähteenä myös syrjäytymistä ehkäisevänä ja yhteiskunnallisia jakoja on taustalla myös aktiivipolitiikassa ja ehdotuksissa osallistavasta sosiaaliturvasta (Hiilamo 2014, 83–85). Puheessaan oman elämänsisältönsä merkityksellisyydestä asiakkaat vastustivat näkemystä siitä, että vaikka työ on tärkeää, työ olisi ainoaa mahdollisuutta yhteiskunnalliseen osallisuuteen. Asiakkaiden kuvatessa ja painottaessa omaa toimijuuttansa, asiakkaat toteuttavat kaikesta huolimatta aktivoinnin tausta-ajatusta aktiivisesta ja voimaantuneesta kansalaisuudesta, asiakkaasta aktiivisena omiin asioihinsa vaikuttajana ja muutokseen pyrkijänä (Clarke 2005, 448–449). Asiakkaiden aktiivisuus ei kuitenkaan näyttäyty aineiston perusteella ensisijaisesti aktivointiteorian tavoittelemana aktiivisuutena eli poistumisena passivoivaksi nähdyiltä työttömyysetuuksien varassa elämiseltä (Keskitalo 2013, 50).

Tutkimuksissa aktivointiin liittyvistä asiakasprosesseista esimerkiksi kuntouttavan aikuissosiaalityön (Tuusa 2005) tai Työvoiman palvelukeskusten asiakasprosessien (Alho 2014) suhteen on tuotu esiin, että jos aktivointia arvioidaan ainoastaan avoimille työmarkkinoille työllistymisenä, paljon asiakkaiden ja yhteiskunnan kannalta merkityksellisiä tuloksia jää näkemättä. Asiakkaiden kannalta vaikuttavien asiakasprosessien lopputuloksina olisikin tunnustettava esimerkiksi elämänhallinnan ja osallisuuden lisääntyminen tai jonkinlaisen pitkäkestoisen muutoksen aikaansaaminen asiakkaan elämässä kuten eläkkeelle pääseminen. (Tuusa 2005, 58–59; Alho 2014, 71–72.) Aktivoinnin toteuttamisen ja myös vaikuttavuuden tarkastelun kannalta on siten välttämätöntä eritellä, mihin aktivoinnilla pyritään. Jos asiakas määrittelee selkeästi eri tavalla oman elämänsä tavoitteet ja itsensä kannalta onnistuneen asiakasprosessin kuin mitä järjestelmästä käsin asetetaan asiakkaalle tavoitteeksi, tällä on väistämättä merkitystä aktivoinnin tuloksellisuuden kannalta eli onko asiakkaan kohdalla mahdollista saavuttaa palaaminen työmarkkinoille. Yksilöiden kohdalla merkityksellisten muutosten huomioiminen jää näkymättömäksi, jos aktivoinnin vaikuttavuutta mitataan pääsääntöisesti järjestelmäperusteisesti. (Cheetham & Fuller & McIvor & Petch 1992, 61, 75.) Tämä havainto peräänkuuluttaa aktivointitoimenpiteiden tarkoituksenmukaisuuden arviointia yksilökohtaisemmin ja asiakkaan kokonaisvaltaisen tilanteen perusteellisempaa tarkastelua tavoitteiden asettamiseksi. Aktivointitoimenpiteiden tarkoituksenmukaisuuden tarkastelussa olennaiseksi asiaksi nousee taas aktivoinnin palvelupaikat: millaista aktivointia kunkin eri palvelutoimijan on tarkoitus järjestelmässä organisoida?

8.2 Aktivoinnin toimeenpanon ja tarkoituksenmukaisuuden kiistäminen

Huolimatta siitä, että asiakkaat jäsensivät muitakin tavoitteita elämässään olennaiseksi kuin työllistymisen, asiakkailla oli pääsääntöisesti valtava halu päästä töihin - ellei heti niin tulevaisuudessa. Asiakkaat kuitenkin kyseenalaistivat voimakkaasti, miten tällä hetkellä työvoimapalvelujärjestelmä heitä pystyy työllistymisessä auttamaan ja ovatko he omasta näkökulmastaan työllistymiseen aktivoinnin tarpeessa. Asiakkaiden kokemuksista onkin tulkittavissa, että työvoimapalveluiden ja aktivoinnin toimeenpanossa on useita haasteita, jotka liittyvät erityisesti asiakkaiden tarpeiden ja järjestelmän toiminnan rajapinnoille – kohtaavatko asiakkaiden tarpeet ja järjestelmän toimintatavat. Toimeenpanolla tässä yhteydessä tarkoitetaan työvoima- ja sosiaalipalveluita sekä järjestelmäkäytäntöjä, joiden järjestelmälähtöisenä tavoitteena on asiakkaiden aktivointi työllistymiseksi ja työmarkkinoille hakeutumisessa (Ala-

Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004, 26–27; Ala-Kauhaluoma 2007; Koistinen 2014, 372). Merkittäviä vihjeitä aktivoinnin toimeenpanon toimimattomuudesta antavat asiakkaiden kokemukset aktivointiin ja työllistymisen tukemiseen liittyvän tehtävän paikan epäselvyydestä palvelujärjestelmässä sekä järjestelmän käytäntöjen tarkoituksenmukaisuuden kyseenalaistamisesta.

Aikuissosiaalityön työllistymistä tukevan tehtävän näkeminen vähänlaisena on pitkään palvelujärjestelmän asiakkaina olleiden kokemusten perusteella ymmärrettävää, sillä työllistymiseen liittyvät asiat eivät ole vielä esimerkiksi 1990-luvulla kuuluneet pääasiallisesti sosiaalitoimelle. Matti Tuusa (2005) kuitenkin kuvaa, että laki kuntouttavasta työtoiminnasta muutti merkittävästi työllistämisasioiden painotusta aikuissosiaalityön käytännöissä. (Tuusa 2005, 66.) Haastatellut asiakkaat jäsensivät myös heihin aikuisosiaalityössä kohdistettua aktivointia ensisijaisesti kuntouttavan työtoiminnan kautta: yhdeksästä haastateltavasta kuntouttava työtoiminta oli jokaiselle tuttua, suurin osa oli työtoimintaan myös osallistunut ja merkittävä osa haastatelluista myös otti omassa puheessaan kuntouttavan työtoiminnan esiin ilman erillistä haastattelurunkoon liittyvää kysymystä kuntouttavasta työtoiminnasta. Kuitenkin ainoastaan yksi asiakas oli tyytyväinen kuntouttavan työtoiminnan mielekkyyteen omalla kohdallaan hänen jäsentäessään sitä pääosin omaan elämäntilanteeseensa sopivana toimenpiteenä (nainen 32v). Muutoin kuntouttavaan työtoimintaan liittyvät kokemukset olivat negatiivispainotteisia etenkin kuntouttavan työtoiminnan tarkoituksenmukaisuuteen liittyen.

A: tosin se, kuvaus siitä sitten että ku mennään sinne, töihin sillä kuntouttavalla työtoiminnalla mä oon tutkinu sen varsinaisen sanan mitä se tarkoittaa ni, sehän on sen että ihminen tekee jaksamisen mukaan, eikä sitä niinku teetetä sitä varsinaista työtä, mutta niinku mä äsken jo sanoin, niin mä halusin täs tapaukses tehdäki koska se oli mulle kaikista paras ratkasu, mut että kuntouttava työtoimintahan tarkoittaa sitä että yleensä kun repii ittensä sinne paikalle, ja, on siellä sen määrätyn ajan, ja tekee sen mukaan mitä, sitten jaksaa ja sitte lopettaa eikä niinkun yleisesti ottaen on näitä enemmänkin kokemuksia, on se, että sut täysin, pannaan täysin töihin sinne, ja, sut vedetään jo sillä tavalla, loppuun heti, että sulle ei oteta sitä pehmeitä laskeutumista sinne elikä, näin, että, että tota, se on mun mielestä väärin siinä

(mies 54v)

Kyseinen asiakas totesikin haastattelussa, että hän oli halunnut tulla haastatteluun nimenomaisesti puhumaan kuntouttavaan työtoimintaan liittyvistä kokemuksistaan, koska asiakkaan mielestä työtoiminnan toimeenpanoon liittyy merkittäviä puutteita etenkin siitä näkökulmasta, toteutuuko työtoiminnassa tosiasiallisesti lain tarkoitus kuntoutuksellisuudesta ja

”pehmeästä laskusta” työelämään. Asiakas oli itse nauttinut työskentelystä työtoimintapaikassa, mutta asiakas näkikin itsensä merkittävästi työkykyisempänä kuin esimerkiksi nuoret, vaikeista mielenterveysongelmista kärsineet työtoverinsa, joiden asiakas koki saaneensa osakseen täysin kohtuutonta kohtelua. Asiakas kyseenalaisti hyvin voimakkaasti kuntouttavan työtoiminnan mielekkyyttä, jos kuntoutumaan tulleet asiakkaat laitetaan työtoiminnassa liian koville. Kuntouttavan työtoiminnan arvioinnissa on todettukin, että työtoiminnan määrittelevä kuntoutuksen lähtökohdista on ongelmallista, sillä käytännössä työtoiminta kohdentuu kuitenkin asiakasryhmään, joiden pitäisi lähtökohtaisesti olla työkykyisiä. Kuntouttavan työtoiminnan perusteluissa merkittävä ideologinen kysymys onkin työtoiminnan näkeminen yksilön vajaatyökykyisyyteen kohdistuvana interventiona, jonka tarkoituksena olisi kuntoutuksen laajan tulkinnan mukaisesti parantaa yksilön työllistymismahdollisuuksia muun muassa elämänhallinnallisten taitojen lisäämisen kautta. Kuntouttavan työtoiminnan perusteluissa työttömyys ei johdu ainoastaan työn puutteesta tai osaamattomuudesta. (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004, 30–31.) Asiakkaiden kokemukset puhuivat vahvasti tämän ajattelun toteutumista vastaan, sillä kuntouttavaan työtoimintaan liittyvä tarkoituksenmukaisuuden kiistäminen näkyi myös kokemuksissa siitä, että asiakkaat kokivat tekevänsä samaa työtä ylläpitokorvauksella kuin mitä toiset työntekijät samassa paikassa tekivät palkkasuhteessa tai palkkatuella: ”kyllä seki rupee tympiin ku tekee samaa työtä ku muut mutta ei saa palkkaa” (nainen 48v). Usean asiakkaan perusteluna kuntouttavaan työtoimintaan osallistumiselle olikin oma aktiivisuus ja halu saada päiviin sisältöä ja osallistua jonkinlaiseen toimintaan, ei niinkään oman tilanteensa näkeminen kuntoutusta vaativana tai odotukset siitä, että kuntouttavalla työtoiminnalla työtön pystyisi parantamaan omia työllistymisen mahdollisuuksia. Myös tästä näkökulmasta kuntouttavan työtoiminnan toimeenpanon tarkoituksenmukaisuus näyttäytyy ongelmallisena: asiakkaiden näkemykset ja järjestelmän tarkoitusperät kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisesta eivät selkeästi kohdanneet. Kuntouttavan työtoiminnan todelliset vaikutukset asiakkaiden avittamiseksi tosiasiallisesti työmarkkinoille ovat jääneet myös lain arvioinnin perusteella melko vähäisiksi (Ala-Kauhaluoma & Keskitalo & Lindqvist & Parpo 2004).

Asiakkaiden esiin tuoma aktivoiminnan toteuttamiseen liittyvä kritiikki liittyi kuntouttavan työtoiminnan ohella avoimeen pohdintaan aktivoiminnan näennäisyydestä ja järjestelmän toiminnan järjettömyydestä. Esimerkiksi työttömyysetuuksiin liittyvä sanktiointi nähtiin työnhakuun aktivoiminnan näkökulmasta hyödyttömänä pompotteluna, sillä ainakaan

haastatelluista asiakkaista yksikään ei ollut tietoisesti, tarkoituksellaan tai ilman syytä työttömänä tai ottanut taukoa työnhausta.

A: että toi, kun mä luin sen sun saatekirjeen mä siinä että, näistä niinkun aktivoimistoimenpiteistä, ni mä oon niinku sitä mieltä että täs nyt niinku pompotellaan vaan että, kummalla puolella, mua halutaan pitää niinku maksueränä eränä että, sosiaalitoimiston puolella vai halutaanko mut sinne, ja sieltä, välillä halutaan toiselta puolelta niinku väkisin siirtää sut pois, ja sitte toiselta puolelta annetaan porkkanaa et sä lähtisit täältä pois, mut siinä ei niinku tapahdu mitään niinkun, silleen että, kun mä ymmärtäny niillä aktivointitoimenpiteillä että niillä niinkun, pyritään niinkun, jotain reittejä löytämään ja vaihtoehtoja ja näin ni, ei mä oo- mun kohalla ei mitään muuta muuta kun se että, kumpi mun kulloinkin haluaa pois kummaltaki puolelta ja, se jää siihen sitte ja, kaikki taputtaa kummä siirryn sitte toiselle puolelle

(mies 49v)

Kyseinen asiakas koki selkeästi olevansa kunnalle ja valtiolle työttömänä henkilönä taloudellinen kuluerä ja asiakas näki aktivoimistoimenpiteisiin osallistumisen velvoittamisen vain ”pompotteluna” puolelta toiselle ilman, että aktivoimistoimenpiteiden tavoitteena olisi realistisesti auttaa asiakkaita pääsemään takaisin työmarkkinoille. Asiakas mietti humoristiseen sävyyn, että TE-toimiston kurseilla ei juuri muuta merkitystä ole kuin että ”opettajat työllistyy tuolla kurssikeskuksessa” ja järjestelmässä ei ole mitään järkeä, koska ihmiset osallistuvat kurseille ”pelosta ja pakosta”. Asiakas oli kuitenkin osallistunut työvoimatoimiston kurssille ajatuksenaan purkaa työttömyysturvakarensinsa, ja asiakas oli suuresti hämmästynyt, kun kurssin päätteeksi hän löysikin työpaikan harjoittelupaikastaan. Asiakkaan terveyden äkillisen heikentymisen vuoksi työllistyminen oli jäänyt kuitenkin vain haaveeksi. TE-keskuksen toimenpiteisiin ja ”kaiken maailman pilipalikurseille” (nainen 48v) osallistuminen nähtiinkin asiakkaiden keskuudessa pääsääntöisesti turhana, vaikutuksiltaan vähäisiksi ja pakollisena toimintana siinä kohtaa, jos tilanteeseen liittyi työttömyysturvan sanktioimisen uhkaa. Asiakkaat liittivät työttömyysturvan sanktioinnin hyödyttömyyden usein asiakkaiden henkilökohtaisten tilanteiden erityisyyteen ja siihen, että sanktioinnilla ei olisi joka tapauksessa mitään vaikutusta, koska asiakkailla ei olisi kuitenkaan kannuksia päästä työmarkkinoille esimerkiksi terveydellisistä syistä tai muista kelpaamattomuuden perusteista. Esimerkiksi eräs eläkkeelle pääsyä vakavien terveysongelmien vuoksi odottava asiakas kuvasi, että hänelle ei olisi TE-toimistosta pitkään aikaan esitetty mitään osallistumisvelvollisuuksia, sillä ”joo ei mulla mitään sellasia pakottehia tai niinku, ei ne oikein pysty laittaa mulle mitään pakottehia, katoku mä pystyn taas vetoamaan tähän olotilaani, tähän näin että ku mä oon tällänen invaliidi ja niinku,

niin niin, mä saan kyllä siitä sitte tarvittaessa brösyyrin että niin, jos ruvetaan oikein niinku takaa ajamaan” (mies 52v). Työttömyysetuuksien sanktioinnin aktivointivaikutuksista on saatu myös tutkimuksellisesti ristiriitaisia tuloksia, sillä erityisesti pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden aktivointiin sanktioinnilla ei ole todettu olevan merkittävästi vaikutuksia (Malmberg-Heimonen & Vuori 2005). Sanktiointijärjestelmän on todettu tarvitsevan uudelleenarviointia juurikin pitkittyneesti työttömien kohdalla ja sen kannalta, olisiko positiivisilla ”työllistymisbonuksilla” ja porkkanoilla suurempaa vaikutusta työllistymiseen kuin negatiivisilla sanktioilla (Busk 2015, 10–11).

Merkittävää asiakkaiden kertomuksissa oli se, että aktivointia itsessään asiakkaiden aktiivisuuteen ja toiminnallisuuteen kannustavana toimintana ei nähty pahana, vaan useimpien asiakkaiden mukaan ajoittainen ”potku persiille” (mies 47v) auttaa herättämään hoitamaan omia asioitaan ja että ”sieltä poteroista saadaan liikkeelle” (nainen 53v). Ongelmat palveluiden toimeenpanossa vesittävät kuitenkin asiakkaiden kannalta hyödyllisen työskentelyn toteutumisen tapauksissa, jolloin aktivointitoiminnan tavoitteeksi ei asetettu asiakkaiden näkökulmasta tarkoituksenmukaisia asioita vaan aktivointi perustui esimerkiksi pakottamiselle. Asiakkaiden kokemukset esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan ohilyönneistä ja sanktioinnin hyödyttömyydestä palauttavat pohtimaan kysymystä työllistymistä edistävien palveluiden ja asiakkaiden yksilöllisten tilanteiden kohtaamisesta. Aktivointiin liittyvän kannustamisen on sanottu toimivan parhaiten silloin, kun kannustamisen kohteena olevalla on realistisia mahdollisuuksia toimia siten, miten kannustamisella pyritään vaikuttamaan asiakkaan toimintaan. Kannustamisen onnistumisessa suuri merkitys on myös kannustettavan kapasiteetin, arvojen ja subjektiivisten lähtökohtien tunnistamisella, sillä asiakkaan lähtökohtiin nähden vääränlaisten tavoitteiden asettamisella vahvistetaan vaarallista kelpaamattomuuden kokemusten kehää, jossa asiakas alkaa uskoa omaan osaamattomuuteensa ja osattomuuteensa. (Björklund & Hallamaa 2013, 152–169.) Asiakkaiden kokemuksissa toistui voimakkaasti näkemykset siitä, että työvoimapalveluiden ja aktivoinnin toimeenpanossa juuri yksilökohtaisten lähtökohtien tunnistamisessa on puutteita.

A: koska mul oli niin haastava tilanne et ei, mä en niinku millään mahtunu siihen protokollaan, mä vähän vaadinki silloin että en mä mitään lähde, mä sanoin etten mä mihinkään, lähde kurssittelemaan mitään skeidaa... iteki olin vähän- me oltiin kaikki näin kädet pystyssä että, siirretääs ny puoli vuotta ku oli niin henkisesti väsyny, annettiin aikaa koska sitä tarvittiin

(mies 47v)

Itsensä protokollaan sopimattomaksi nähnyt asiakas toi omassa kerronnassaan voimakkaasti esiin sitä, että järjestelmä toimii tiettyjen periaatteiden mukaan, mutta hän on oman työttömyytensä aikana jäsentänyt luonnollisesti, että hän toimii oman toimintakykynsä rajoissa ja että hänen ”ei tarvii todistaa sitä kellekään”, miten hän toimii oman itsensä parhaaksi. Asiakas oli ohjattu myös yksilöllisemmän palvelun piiriin Työvoiman palvelukeskukseen, mutta koki, että ”se oli semmosta henkistä tukea siit mä sain vähän tukea elikkä ne ei pystynyt paljoo antaa mutta toisaalta, mun tilanne on vähän erilainen ni ei siihen, se on oikeestaan minä joka sille pystyn tavallaan auttaan”. Kyseisen ja muiden asiakkaiden työvoimapalveluiden reunalle jäämistä kuvaavien kokemusten perusteella herää kysymys, minkälaiseen prosessiin ja yhteistyöhön asiakkaiden palvelutarpeen arviointi on perustunut työvoimapalveluissa, minkälainen arvio esimerkiksi hänen tosiasiallisesta työkyvystään on tehty ja kuinka kokonaisvaltaiseen ja moniammatilliseen kohtaamiseen perustuen asiakkaan tilanteen arviointi on palvelujärjestelmässä tehty. Työmarkkinoille paluuta korostavissa aktivointijärjestelmissä on todettu, että aktivoinnin kohteeksi asettuu ja asetetaan asiakkaita, joiden työllistymisen haasteiden purkamiseksi aktivoinnilla ei ole mahdollistakaan saada ratkaisua, sillä aktivoinnin sijaan moniongelmaisten asiakkaiden työllistettävyyden kohentamiseksi pitäisi organisoida toimeentulo-, kuntoutus- ja terveydellisiä näkökulmia integroivaa työskentelyä. Tämän asiakasryhmän olemassaolo kuitenkin jää usein virallisissa järjestelmälinjauksissa tunnistamatta. (Karjalainen 2011, 243–244; Koistinen & Asplund 2014, 14.) Moniongelmaisten asiakkaiden ja erityisesti monialaista tukea ja kuntoutusarviota tarvitsevien vajaatyökykyisten palveluissa onkin todettu tapahtuvan väliinputoamista silloin, kun asiakkaiden ensisijaisesta tai tarpeenmukaisesta palvelupaikasta käydään kiistelyä (Eriksson & Engström & Starrin & Janson 2008).

Aktivoinnin toimeenpanoon liittyvät epäselvyyden kokemukset ovat ymmärrettäviä suhteessa siihen, jos asiakkaiden tavoitteet ja palveluiden tarve eroavat merkittävästi järjestelmän tavoitteista, sillä onnistunut palveluiden toimeenpano edellyttää selviä ja johdonmukaisia tavoitteita, joiden mukaan palveluita organisoidaan. Suomalaisen aktiivipolitiikan tavoitteita voidaan kuvata hyvin kuitenkin yleisellä ja teoreettisella tasolla, kun tavoitteiksi asetetaan esimerkiksi pitkäaikaistyöttömyyden ja syrjäytymisriskin vähentäminen. Tavoitteiden ylimalkaisuuden ja yleisyyden perusteella myös tulkinnanvaraisuudelle palveluiden toimeenpanossa jää tilaa. (Keskitalo 2008, 117.) Asiakkaiden kokemukset aktivoinnista ja työvoimapalveluiden toiminnasta haastavat määrittelemään aktivoinnin tavoitteita ja tarkoitusperiä huomattavasti konkreettisemmalla ja henkilökohtaisemmalla tasolla kuin mitä

asiakkaat kokevat nyt palveluissa tapahtuvan. Jo pelkästään asiakkaiden esiintuoma voimakas tahto saada elämässään muutosta aikaiseksi ja työllistyä kyseenalaistaa sen, ovatko he enää varsinaisen työnhakuun aktiivoinnin tarpeessa. Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden palveluprosessien edistymisen ja onnistumisen kannalta on merkittävää, tuleeko asiakas valituksi toimenpiteisiin osallistumisen ja aktivoitumisen jälkeen yksilölliseen palveluprosessiin, jossa kenties perusteellisemmin lähdetään purkamaan asiakkaan tilannetta ja kartoittamaan ulospääsyn mahdollisuuksia pitkäaikaistyöttömyyden kierteestä (Karjalainen & Lahti 2005, 288–289). Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden aktivointiprosesseissa kuntoutukseen perustuvaa työskentelyä on tuotu esiin sanktioimista ja rankaisemista hedelmällisempänä ja asiakkaiden kannalta eettisempänä lähestymistapana, jolloin työllistymiseen aktivointi perustuu asiakkaan piilevien voimavarojen etsimiseen, työllistymisvalmiuksien kohentamiseen ja työllistymisen esteiden tunnistamiseen. Tämänhetkessä pitkäaikaistyöttömien palvelujärjestelmässä on kuitenkin epäselvää, onko kuntouttavalle työskentelylle tilaa ja aikaa ja onko järjestelmässä olemassa kuntouttavaa yhteistyötä mahdollistavia palvelurakenteita palvelujärjestelmän toimijoiden välillä. (Tuusa 2005, 32–52.) Tämä on oleellinen kysymys myös haastateltujen asiakkaiden kokemusten perusteella: toimiiko järjestelmä tällä hetkellä tarkoituksenmukaisesti pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden tukemiseksi?

8.3 Aktiivoinnin käsitteellistämisen ja mittaamisen tietoteoreettiset ongelmat

Aktiivoinnin toimeenpanon kokonaisuudesta maalautuu aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemusten perusteella ongelmallinen kuva, sillä tutkimuksen perusteella olennaiseksi kysymykseksi aktiivoinnin toimeenpanon kannalta nousee kysymys, mistä puhutaan silloin, kun puhutaan aktiivoinnista. Kysymys on olennainen niin aktiivoinnin konkreettisten sisältöjen kuin eri palvelutoimijoiden tekemän aktiivoinnin kannalta: aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemusten analyysissä asiakkaat eivät pääasiallisesti luonnehdi aktivointia asiakkaille selkeänä näyttäytyvänä toimintana eivätkä asiakkaat tee selkeää eroa työvoimahallinnon ja sosiaalitoimen tekemälle aktiivoinnille. Havainnot palvelujärjestelmän ei paikoissa tapahtuvan aktiivoinnin havainnollistamisen vaikeuksista, aktiivoinnin tavoitteiden ristiriitaisuuksista asiakkaiden lähtökohtien ja järjestelmän toiminnan välillä sekä asiakkaiden kokemukset työvoimapalveluiden ja aktiivoinnin toimeenpanon tarkoituksenmukaisuuden puutteesta

kyseenalaistavat näkemystä aktivoinnista jonakin sellaisena toimintana, että sen vaikuttavuutta pystyttäisiin helposti arvioimaan.

Merkittävimmät tietoteoreettiset ongelmat aktivoinnin ilmiön tarkastelussa ja sen arvioitavuuden analyysissä koskevatkin aineiston perusteella aktivoinnin sisällöllistä käsitteellistämistä. Aikuissosiaalityön asiakkaiden tavat käsitteellistää aktivoinnin sisältöjä ja toimeenpanon tapoja palauttavat tarkasteluun tutkimuksen ensimmäisen tutkimustuloksen aktivoinnin ymmärtämisen erilaisista tavoista aikuissosiaalityön asiakkaiden keskuudessa, sillä sen ja sitä seuranneiden tutkimustulosten perusteella aktivoinnin ilmiön operationalisoinnissa havaitaan haasteita. Tutkimusta tehtäessä käsitteiden operationalisointi eli käsitteiden muuttaminen havainnoitavaan ja ”mitattavaan” muotoon on olennaista tutkimuksen validiteetin kannalta, jotta tutkimuksessa pystyttäisiin tekemään havaintoja juuri tutkittavasta asiasta. On tutkijan vastuulla käyttää tutkimuksessa sellaisia käsitteitä, jotka avautuvat tutkimuksen toteuttamisessa. Tutkimushaastatteluissa realisoitui kuitenkin se, että käsitteiden määrittelemisen ja operationalisointi tapahtuu lähtökohtaisesti tutkijoiden maailmassa. (Ronkainen & Pehkonen & Lindblom-Yläne & Paavilainen 2011, 55–57.) Asiakkaiden puhe haastoi tätä tutkijalähtöistä käsitteenmäärittelyä, ja fenomenologisen tutkimusasenteen omaksumisen myötä tutkimuksen tavoitteeksi nousi tilan antaminen asiakkaiden kokemuksille sen määrittelemisessä, miltä heidän kokemanaan aktivointi on näyttäytynyt. Asiakkaiden kokemukset haastoivat aktivoinnin sisällöllisiä määritelmiä etenkin korostamalla asiakkaiden omaa aktiivisuutta ja sitä, onko työllistyminen ainoa tavoiteltavaa aktiivisuutta.

A: Ja nyt kun mä rupeen laskemaan niin ohan mä ollu koko ajan jossakin tekemässä jotain, tai ei ny koko aikaa, mutta tota kuitenkin, että oon nyt aktiivinen kyllä ollut... ilmankos mua ei oo velvotettu mihinkään

(mies 47v)

Kyseinen asiakas alkoi kysyttäessä työllistymisasioihin saadusta tuesta luetella useita erilaisia hanke- ja päivätoimintatoimenpiteitä, joihin oli osallistunut. Asiakas mielsi tutkimushaastatteluun osallistumisen myös aktiivisuutena erilaisiin asioihin osallistumisena, vaikka aktiivisuus ei liittynyt työasioihin. Luettelon lopuksi hän totesi itsekin, että hän on ollut todella aktiivinen ja aina tekemässä jotakin, minkä vuoksi häntä ei hänen kokemuksensa mukaan ollut aktivoitu esimerkiksi työttömyysturvan sanktioilla. Kyseisen asiakkaan sekä usean muun haastateltavan kohdalla haastattelun kokonaisuuden perusteella päädytään toteamaan toteutetusta aktivoinnista, että asiakkaat eivät ole pääasiallisesti kokeneet tai tienneet olevansa selkeän ja menetelmällisen aktivoinnin kohteena. Toteutettujen haastatteluiden perusteella ei

siten pystyttyä arvioimaan sellaista aktivointia, jonka kohteena asiakkaat eivät ole tienneet olleensa, sillä haastattelut toteutettiin ilman ennakkotietojen vaikutusta esimerkiksi haastattelukysymyksiin ja suoria kysymyksiä siitä, miten asiakas olisi tulkinut jonkin sellaisen toimenpiteen vaikutuksia, jota ei itse jäsentänyt aktivointina. Toinen asiakas kertoi erilaisiin työvoimapalveluihin osallistumisesta seuraavasti:

H: Mm, ooksää muuten ollu missään vaiheessa tuolla TYPissä, tieksä mikä se on

A: TYPpi?

H: työvoiman palvelukeskus, onko sua sinne ohjattu missään vaiheessa

A: voi kuule mä oon ollu jos jonkinlaisees palaveriis tai tuollases, siis mihnä tää pidetähän

H: siis se on toi minkä esite on tossa, onko tullu törmättyä semmoseen

A: (tauko, lukee esitettä)... siis oliko tämä just se mihnä mä olin, se oli semmonen 25 minuutin, juttu sen yhden emännän kanssa... sitte siinä lopputuloksena oliko että palataan asiaan ko asiat niinko, elämä muuttuu paremmaks

H: että toi on yleensä sellanen, sinne voi ohjautua yksin tai sitte sinne ohjataan työkkäristä tai täältä, että se on semmonen pitkäaikaistyöttömien ja vaikeesti työllistyvien –

A: joo, oon mä ollu sellases hommas

(mies 52v)

Asiakas siis jäseni vasta tarkemmin selitettäessä, että on ollutkin Työvoiman palvelukeskuksen asiakkaana. Asiakkaan vastauksen perusteella hän ei kuitenkaan ollut palvelusta mainittavasti hyötynyt, sillä asiointi oli lähinnä vahvistanut asiakkaan kokemusta siitä, että hän ei ole tilanteensa vuoksi autettavissa. Aktivoinnin ja eri työvoimapalveluiden toiminnan vaikutusten todentaminen näyttäytyy asiakashaastatteluiden perusteella kaiken kaikkiaan hankalana, sillä asiakkaiden kokemusten perusteella on epäselvää, kenen tehtävänä olevaa aktivointia pitäisi arvioida tai minkä sisältöistä aktivointia pitäisi arvioida. Aktivointi näyttäytyy siis haasteelliselta määritellä mitattavassa muodossa silloin, kun keskiöön nostetaan asiakkaiden subjektiiviset kokemukset aktivoinnin toteuttamisesta ja asiakkaiden kokemuksia tarkastellaan ilman selkeitä ennakkoon asiakkaille selkeytettyä määritelmiä.

Asiakkaiden haastatteluiden perusteella on vaikeaa todeta ja todentaa aktivoinnin tosiasiallisesta toteuttamisesta, välineistä tai prosessista paljoakaan siitä näkökulmasta, miten aikuissosiaalityössä on kenties tavoitteellisesti toimittu asiakkaan aktivoimiseksi, ellei

aktivoinnin käsitteestä tai toimeenpanosta käydä asiakkaan kanssa avointa, asiakkaan tilannetta ymmärtävää keskustelua. Nämä havainnot ovat olennaisia aktivoinnin ilmiön arvioitavuuden tarkastelun kannalta (evaluability): onko siis tutkittava ilmiö jotakin sellaista, jonka arvioinnin perusteista ollaan riittävässä määrin samaa mieltä, jotta arviointi on mielekäästä? Tutkittavana olevan asian arvioitavuuden pohtiminen on edellytyksenä tarkoituksenmukaiselle arvioinnille. Jos arvioinnin suunnittelussa ei kiinnitetä huomiota esimerkiksi arvioinnin kohteena olevien tavoitteiden määrittelyyn ja muihin tekijöihin, joiden perusteella arvioinnin toteuttamisessa saatetaan vähentää arvioinnin validiteettia, arvioinnin tulokset kyseenalaistuvat (Shaw 1999, 124.) Myös Petteri Paasio (2003) on kuvannut, että jonkin palvelun tai toiminnon vaikuttavuuden arvioinnissa ensimmäinen vaihe on palvelun kohteena olevan ongelman tunnistaminen ja määrittäminen. Palvelu ei voi olla vaikuttavaa, jos sen kautta ei tavoiteta kohteena olevan ilmiön toiminnan tai synnyn logiikkaa. Tällöin myöskään vaikuttavuuden arviointi ei voi perustua tarpeeksi vankalle perustalle. (Paasio 2003, 6-7.) Asiakkaiden kokemukset aktivoinnista tekevät selväksi sen, että aktivoinnin arvioinnissa on kiinnitettävä erityistä huomiota arvioinnin lähtökohtien avaamiseen ja näiden lähtökohtien avaaminen liittyy aktivoinnin tavoitteiden ja toimeenpanon kokonaisvaltaiseen tarkasteluun. Aktivointiin liitetty käsitteellinen epäselvyys, aktivoinnin tavoitteiden haastaminen ja epäselvyys siitä, kenen tehtävänä palvelujärjestelmässä on ensisijaisesti auttaa työllistymisessä, vaativat, että aktivoinnin ja sen vaikuttavuuden arvioimiseksi on eriteltävä paitsi sitä, mitä aktivoinnilla tarkoitetaan myös sitä, mitä käsitetään vaikuttavalla ja onnistuneella aktivoinnilla.

Operationalisoinnin hankaluus tai ”ohi aiheen puhuminen” haastattelutilanteissa eivät ole perusteltuja syitä sivuuttaa asiakkaiden aktivointiin liittyviä kokemuksia kokonaisilmiön hahmottamisen kannalta. Päinvastoin, nämä havainnot korostavat tarvetta asiakkaiden osallistamiseksi selkeämmin aktivoinnin ja sen vaikuttavuuden arvioimiseksi, jotta aktivoinnin arvioinnissa pystytään saavuttamaan asiakkaiden elämismailman kannalta olennaisia asioita. Arvioinnin kohteena olevan ilmiön lähtökohtien tarkastelu korostuu erityisesti kvalitatiivisessa tutkimuksessa, jossa on kvantitatiiviseen lähestymistapaan verrattuna enemmän tulkinnanvaraisuutta juurikin käsitteissä ja ymmärtämisen tavoissa. Kvalitatiivisen tutkimuksen refleksiivisyys antaa kuitenkin myös enemmän tilaa arviointiin osallistujille vaikuttaa arvioinnin toteuttamiseen (stake-holder involvement). (Shaw 1999, 125.) Tässä tutkimuksessa haastatteluiden toteuttaminen siten, että asiakkaille itselleen jäi selkeästi tilaa tuottaa omia näkemyksiä aktivoinnin sisällöistä ja aineiston varsinaisen analyysin toteuttaminen ilman tiukkaa teoriaohjaavuutta, on mahdollistanut asiakkaiden elämismailman ja aktivoinnin

käsitemaailman välisten ristiriitaisuuksien huomaamisen. Kattavassa ilmiön arvioinnissa arvioinnin toteuttajan pitääkin kiinnittää huomiota arvioinnin tulosten tarkastelun ohella arvioinnin prosessin toteuttamiseen ja prosessiin vaikuttavien eri näkökulmien huomioimiseen. Kattavassa arvioinnissa ei ole kyse ainoastaan siitä, että pystytään määrittelemään ilmiöstä mitattavia ominaisuuksia, joiden perusteella pystytään todentamaan esimerkiksi onnistumisia tai epäonnistumisia, vaan eettisesti kestävässä arvioinnissa voidaan kuvata myös ilmiöön osallisten tahojen välisiä suhteita. Näiden suhteiden tarkastelussa kvalitatiivinen tieto on erityisen hyödyllistä. (Clarke & Dawson 1999, 16–20.) Asiakkaiden kokemusten perusteella kvalitatiiviseen tietoon perustuvalla arvioinnilla, jossa ei tarrauduta ainoastaan numeroihin tai yksinkertaistamiseen onkin tilausta aktivoinnin tarkastelussa. Asiakkaita pitää kuulla, jotta aktivointia pystytään arvioimaan muillakin perusteilla kuin että ”ihan vaan niinku siirretään papereilta papereille että saadaan jotain näyttävää tehtyä” (mies 47v).

Aktivoinnin arvioinnin ja aktivoinnin vaikuttavuuden toteamisen kannalta aineiston perusteella ongelmaksi nousee selkeästi asiakkaiden pohdinta asiakkaiden kokemusten merkityksestä yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja erityisesti aktivoinnin toimeenpanossa. Asiakkaat miettivätkin avoimesti sitä, että yhteiskunnan päättävien toimijoiden ja asiakastason välillä on selkeä kuilu tosiasioiden ymmärtämisessä: päättäjät eivät osaa nähdä poliittisten päätösten vaikutuksia asiakkaiden kannalta.

A: mä sanoin niinku suoraan että, niitten toiminnasta että, eihä oo teillekää mitään järkee ollu siinä että tuota niin teidän pitäis niinkun, edesauttaa ja, pistää niinkun parempaan suuntaan ni te, siellä ei, sieltä tuli vaan sitä keppiä...

et millä saa niinku pois mut sitte tuota niin niin... se on sellasta kissa-hiirtä se homma siinä että, siin ei niinku se- kyllä se asiakas niinku unohtuu ja sen tarpeet että mitä sille vois tehdä vaan sitä niinku yritetään vaan tosiaan kattoo sitä että, kumman maksusektorilta se on pois vaan että, et siin on ne niinku ne tavoitteethan tuntuu suurimmilta, --

rassaa justiin noissa sitte että, asiat on käytännössä jotain muuta mut oikeesti väijulkisesti väitetään että ne on menny parempaan suuntaan, --

(mies 49v)

Kyseinen asiakas merkityksellisesti haastattelun aikana vahvasti, että järjestelmä on kohdellut häntä monessa elämänsä vaiheessa väärin ja asiakkaalla oli paljon katkeruutta järjestelmää kohtaan. Aktivointia asiakas kritisoi erityisesti siitä näkökulmasta, että aktivoinnilla ei tavoitellakaan työllistymistä eikä asiakkaan tarpeita ei tarkastella yksilöllisesti vaan keppiä käyttäessä asiakkaat ovat ”harmaata massaa”. Aktivoinnista puhuttaessa julkisesti tätä

toimimattomuutta ei kuitenkaan tunnusteta, vaan asiakkailla oli vahva tunne siitä, että lukuja ja sarakkeita käyttämällä asiat saadaan näyttämään toiselta kuin mitä ne oikeasti ovat, ”keinoteltua tilastoja” (mies 52v) ja kuitenkin asiakkaiden todelliseen avuntarpeeseen ei vastata. Myös muut asiakkaat peräänkuuluttivat sitä, että pitkäaikaistyöttömät asiakkaat olisivat niitä henkilöitä, jotka ovat eläneet järjestelmässä, nähneet sen muutokset ja osaisivat sanoa, onko politiikka- ja toimenpanotason muutoksilla ollut vaikutusta heidän elämänsä kannalta:

A: kuunnelkaa, oikeesti ja ottakaa se onkeen et ja... kuunnelkaa niitä jotka siellä on, kuunnelkaa- tehkää sen mukaan niitä päätöksiä älkääkä arvailko että, jos me tehdään näin ni ei me ei voida tehdä näin tai sitten tapahtuu noin, kuunnelkaa oikeesti niitä ihmisiä jotka siellä haluaa sitä apua

(mies 54v)

Havainnot asiakkaiden kokemuksista, että he jäävät vaille riittävää huomiota aktivoinnin toimeenpanon suunnittelussa, nostavat esille teeman aktivointiin ja sen arviointiin liittyvän toiminnan valta-asetelmista: arvioinnissa ei ole yhdentekevää, kenen tietoon perustuen arviointia tehdään (Kivipelto 2008, 36). Asiakkaiden kokemusten mukaan aktivointia ei tällä hetkellä toteuteta siten, että sillä todellisuudessa edesautettaisiin asiakkaiden ja järjestelmän tavoitteiden kohtaamista tai että ”asiat ja ihmiset ja järjestelmän funktio kohtais” (mies 47v), vaan asioista päättävät ”nämä meidän viisahat jehut” (mies 52v) ilman todellista tuntumaa siihen, miten päätökset vaikuttavat asiakastasolla. Asiakkaiden kokemuksista kumpusi myös epäluottamusta sen suhteen, että järjestelmää muutettaisiin tai kehitettäisiin sellaiseksi, että se toimisi asiakkaiden lähtökohtia huomioiden. Asiakkaiden toteamukset asioiden kaunistelusta numeroiden perusteella asettavat myös aktivoinnin arvioinnin mielekkyyden kyseenalaiseksi, sillä aktivointia ei asiakkaiden mukaan toteuteta eikä mitata siten, että sillä olisi asiakkaiden lähtökohtien kannalta merkitystä. Arvioinnissa ei siten ole yhdentekevää myöskään se, millä menetelmillä arviointia toteutetaan (Kivipelto, mt.). Asiakkaiden kokemus heidän tietonsa merkityksettömyydestä on olennaista huomioida arviointitutkimukseen liittyvän evidenssi – keskustelun kannalta, eli kysymykseen siitä, minkälainen ja kenen tieto arvioinnissa hyväksytään arvioinnin lähtökohdaksi (Taylor & Balloch 2005, 9). Asiakkaiden kokemusten perusteella asiakkaiden diskursiivinen asema aktivointia koskevassa tiedontuotannon prosessissa näyttäytyy siten marginaalisena: he määrittelevät itsensä asioista tietäjiksi mutta kuitenkin äänettömiksi asioiden muuttamiseksi yhteiskunnallisella tasolla.

Aktivointiin liittyvät tiedontuotannolliset asemoinnit ovat kuitenkin hierarkisesti muodostuvaa, asiakkaiden alisteista asemaa järjestelmään nähden luovaa kuvaa monimutkaisempia.

Asiakkaiden kuvatessa omaa toimintaansa suhteessa järjestelmään on huomioitava asiakkaiden selkeä ehdollistuminen järjestelmään ja sen toimintaan: asiakkaat ovat myös oppineet toimimaan ja luovimaan järjestelmässä, ja heistä on tullut paitsi aktivoinnin kohteita myös järjestelmän käyttäjiä. Suurin osa haastatelluista asiakkaista kuvasikin toimivansa siten myös järjestelmän sisältämän diskursiivisen muodostelman mukaisesti, jota aktivointitoimenpiteet institutionaalisesti merkityksellisenä toimintana uusintavat työttömien asemasta: työttömän on pyrittävä muutokseen ja eteenpäin. Kaikesta huolimatta asiakkaat käyvät TE-keskuksen kursseilla (nainen 48v), ovat valmiita lähtemään mukaan toimenpiteisiin ”kuin lukkari sotaan jos soitetaan” (mies 47v) ja jaksavat uskoa työllistymiseensä, vaikka ovat juuri todenneet, että se ei ole realistista (mm. nainen 42v). Asiakkaiden aktivoinnin mielekkyyttä kyseenalaistava vastapuhe paikantuu siten myös heidän omaan rooliinsa järjestelmässä: toimivatko he elämässään omien intressiensä mukaan vai ovatko he ehdollistuneet järjestelmän käsityksille normaalista ja tavoiteltavasta toiminnallisuudesta? (Alasuutari 2011, 185; Helén 1994, 285–287.) Asiakkaiden motiivien pohtiminen on olennaista myös aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnin kannalta, jos halutaan kartuttaa tietoa siitä, minkälaiset toimenpiteet kannustavat loppujen lopuksi ihmisiä toimimaan. Jos asiakkaat uusintavat järjestelmään liittyviä odotusarvoisia roolejaan osallistumalla erilaisiin toimenpiteisiin, mutta toimenpiteet eivät myötäile asiakkaiden sisäsyntyisiä tavoitteita, tämä hämärtää aktivoinnin onnistumisen tai epäonnistumisen todentamista ja aktivoinnin vaikuttavuuden arviointia. Asiakkaiden esiin nostama kritiikki koskien järjestelmän toimintaa ja heidän osallisuuttaan järjestelmään vaikuttamisessa palauttaa aktivoinnin ilmiön tarkastelussa jälleen keskiöön kysymyksen aktivoinnin toteuttamisen, menetelmien ja aktivoinnin toimeenpanon sisällöistä: mistä puhutaan, kun puhutaan aktivoinnista? Aineiston perusteella asiakkaat eivät näytä kritisovan aktivointia itsessään vaan sellaista aktivointia, jota ei toteuteta asiakkaiden näkökulmia huomioiden.

8.4 Yhteenvedo aktivoinnin vaikuttavuudesta palvelu- ja järjestelmätasolla

Aineiston analyysin toisessa vaiheessa tarkoituksena on ollut etsiä vastausta tutkimuskysymykseen aktivoinnin ilmiöön liittyvistä tiedontuotannollisista tekijöistä ja analysoida, millaisia tiedontuotannollisia haasteita aktivoinnin vaikuttavuuden arvioinnissa paljastuu aikuissosiaalityössä tapahtuvan aktivoinnin tarkastelun myötä. Analyysin toinen vaihe, dialoginen tematisointi, on tapahtunut peilaamalla aktivoinnin kannalta merkityksellisiä kategorioita suhteessa aktivointi- ja arviointiteoreettiseen kirjallisuuteen ja luomalla sitä kautta

kolme analyysin teemaa: aktivoinnin eriävät tavoitteet, toimeenpanon kyseenalaistaminen ja tietoteoreettiset tekijät aktivoinnin mittaamiseen ja asiakkaiden tiedontuotannolliseen asemaan liittyen.

Aktivoinnin vaikuttavuuden arviointiin liittyvien tiedontuotannollisten haasteiden tarkastelu paljastaa, että aktivoinnin palvelu- ja järjestelmätasoisien vaikuttavuuden toteutumisen esteenä ovat aktivoinnin toimeenpanoon liittyvät epäselvyydet ja epätarkoituksenmukaisuudet: asiakkaat ja palvelut eivät näytä kohtaavan. Tämän toteamuksen argumenttina toimivat yleistämisen sijasta kohtaamattomuuteen liittyvät asiakkaiden jaetut kokemukset aktivoinnin toimeenpanon toimimattomuuteen liittyen (Patton 2002, 106): jokainen asiakas oli kokenut ja käsittänyt omalla kohdallaan toteutetun aktivoinnin omalla tavallaan, mutta kokemusten voidaan yleisellä tasolla luonnehtia liittyvän aktivoinnin toimeenpanoon tai epäselvien tai asiakkaan tilanteen kannalta toimimattomien tavoitteiden asettamiseen. Asiakkaat tuottivat puheessaan pääsääntöisesti omiin kokemuksiinsa perustuvaa pohdintaa, mutta huomattavaa oli asiakkaiden omien kokemusten näkeminen relevantteina myös laajemmassa kontekstissa: heidän kokemuksensa eivät ole ainutlaatuisia, vaan asiakkaiden mukaan kokemukset olivat taatusti jaettuja myös sellaisten pitkäaikaistyöttömien kesken, jotka eivät kenties haastatteluun olleet osallistuneet. Asiakkaiden aktivointiin liittyvillä kokemuksilla oli siten vahvat yhteisölliset perustat ja merkityksellistämisen tapa koettiin yhteiseksi muidenkin pitkäaikaistyöttömien kesken.

A: niin, siis todellakaan mä en oo yksin täs, täs jutus, kyllä mä nyt oon kuullu täs aika, surkuhupaasiakin elämänstooreja ja näitä tälläsiä, niinku mikkä on vähän samas jamas ku meikäläisen... --, vaikka me työttömät ei olla tätä tehty tänne maahan tätä, tätä tollikko näin mihnä, tää nyt makaa suos tämä juttu, niin nyt, huonnotetaan edelleen, siis aina vaan huononnetaan

(mies 52v)

Asiakkaiden aktivointiin ja työllistymiseen liittyvillä kokemuksilla on siten vahvasti yhteisöllisiä sidoksia ja useat asiakkaat identifioivat itsensä samaan pitkäaikaistyöttömien joukkoon, ”me työttömät”, jotka joutuvat toimimaan omassa elämässään sen mukaan, mitä vaatimuksia järjestelmästä käsin asiakkaille osoitetaan, vaikka he eivät välttämättä ole olleet syypäitä tilanteeseensa. Asiakkaiden aktivoinnin logiikkaa kyseenalaistavat ja palvelujärjestelmän ongelmia koskevat kokemukset nostavat esille myös kysymyksen työttömyyden yksilöllistämisen vaarallisuudesta. Asiakkaiden yhteisöllisesti merkityksellinen tapa jäsentää pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden asemaa on kyseisen ryhmän näkeminen monella tapaa myös rakenteellisten ongelmien uhrina: he ovat olleet esimerkiksi henkilökohtaisista ongelmistaan

johtuen palvelujärjestelmässä väliinputoajia (mies 52v, mies 49v) tai töitä ei vaan ole, vaikka olisi kouluttautunut uudestaan alalle, jolla piti olla kysyntää mutta sitten ei ollutkaan (nainen 48v). Työllistymisen ongelmien taustalla ei asiakkaiden mukaan ole pelkästään heihin henkilökohtaiset liittyvät syyt tai kelpaamattomuus vaan yksilöllisten syiden ohella työttömyyteen pitkittymisen on monella tapaa vaikuttanut myös rakenteelliset tekijät esimerkiksi työmarkkinoiden toiminnassa.

Asiakkaiden omiin kokemuksiin tai muidenkin pitkäaikaistyöttömien asemaa ja ominaisuuksia koskeviin yhteisöllisiin käsityksiin perustuva tapa jäsentää aktivoinnin tapahtuvan tällä hetkellä kasvottomasti tai mahdottomia vaativana tuottaa polarisoitunutta kuvaa pitkäaikaistyöttömien ja palvelujärjestelmän suhteesta. Tämä puhe osaltaan noudattelee aktivoinnin ihmiskäsitystä, joka perustuu yksinkertaistetummillaan näkemykseen sellaisesta yksilöiden toiminnasta, että siihen on järjestelmän näkökulmasta toimenpitein puututtava. Asiakkaiden haastatteluiden perusteella on syytä paneutua aktivoinnin ontologian kysymyksiin tarkemmin kuitenkin myös jaettujen näkökulmien kannalta: millainen interventio aktivointi on ja minkälaiselle ontologiselle näkemykselle se perustuu ihmisen tavoiteltavasta toiminnasta? Osaltaan asiakkaiden puhe nimittäin haastaa pohtimaan yksilön ja järjestelmän polarisoituneen suhteen taustoja siitä näkökulmasta, että pohjimmiltaan aktivoinnilla ei kuitenkaan tavoitella asiaa, joka olisi asiakkaiden puheen perusteella heille vastenmielistä, eli toiminnallisuutta ja aktiivisuutta itsessään.

A: Noh... kyllä se, kyllä se niinkun se... mieliala kohentuu heti kun johonkin osallistuu, se on se, emmä tiedä onko sillä sitte niinkun, työnhakuun liittyen minkäänmoista vaikutusta mutta se että jo pelkkä mielialan nousu kun osallistuu tämmösiin juttuihin niin

(mies 47v)

Asiakkaiden mukaan osallisuus ja osallistuminen asioihin ovat siis itseisarvoista pelkästään sen tuottaman hyvän olon ja mielihyvän kannalta, vaikka asiakkaiden keskuudessa oli erilaisia tapoja suhtautua työhön ja työllistymiseen sekä ajatukseen siitä, onko työllistyminen heidän kohdallaan ensisijainen tavoite. Aktivointi järjestelmän organisoimana toimintana ei ole luonnontieteellisiin vakioihin palautettavaa, tyhjiössä syntyvää toimintaa, vaan aktivointi on mitä suurimmissa määrin ihmisten luomaa, järjestelmälähtöistä, tämän hetkessä yhteiskuntapoliittisessa tilanteessa institutionaalisesti merkityksellistettyä toimintaa. Työn ja toiminnallisuuden tavoittelu ei näytä aineiston perusteella olevan kuitenkaan ainoastaan konstruktionistisissa prosesseissa, yhteisöllisen esimerkin perusteella rakentuva tavoite vaan toiminnallisuuteen

kannustavat myös asiakkaiden omat motiivit ja tarpeet. Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden intresseillä ja järjestelmän tavoitteilla löydetään siten yhtymäpintoja siinä, että ne näkevät ihmisen parhaaksi toimia, osallistua ja löytää elämään sisältöä toiminnallisuuden kautta. Asiakkaiden ja järjestelmän polarisoituneesta suhteesta huolimatta aktivoinnin toteuttamisesta voidaan tämän perusteella tavoittaa aktivoinnin ilmiön ontologiasta havaintoja, eli vastauksia kysymykseen siitä, mitä on olemassa ja mitä voidaan havainnoida. Aktivointi siten toimintana, joka kannustaa ihmistä toimimaan omassa elämässään ja ottamaan itsestään vastuuta, ei ole lähtökohtaisesti vääränlaista toimintaa järjestelmän taholta. Kuitenkin jos aktivointia ei toteuteta asiakkaiden näkökulmia dialogisesti huomioiden tai asiakkaan toiminnallisuutta ja osallisuutta koskevia odotuksia järjestelmän tavoitteiden kanssa sovitellen, ontologisesti yhteinen maaperä kadotetaan.

Tutkimuksen analyysin tulokset sekä yhteisen ontologisen maaperän löytäminen järjestelmän ja asiakkaiden välillä aktivointia koskien antavat myös eväitä aktivoinnin epistemologian pohdinnalle eli kysymykseen siitä, mitä voidaan tietää ja miten. Yhteenvetona voidaan todeta, että aktivoinnin ilmiön rakentuminen mahdollistaa erilaisten epistemologisten lähestymistapojen käyttämisen: aktivointia voidaan tarkastella niin positivistisesti mittaamalla esimerkiksi työllistymisprosentteja kuin konstruktionistisesti tarkastelemalla tapoja, miten asiakkaat puhuvat aktivoinnin merkityksistä tai kriittisen realismin keinoin, jolloin saadaan kenties paremmin käsitystä syy-seuraus –suhteista. Kuitenkin analyysin perusteella voidaan myös todeta, että aktivoinnin toteuttamista ja toimeenpanoa sekä aktivoinnin arvioitavuutta koskevista useista kysymyksistä johtuen epistemologisen lähestymistavan valinta vaatii perusteikseen myös ontologisten sitoumusten avaamista. Aktivoinnista ei voida saavuttaa validia, tosiasiallista tai oikeita asioita mittaavaa tietoa arvioinnin tueksi, ellei tiedonhankinta perustu avoimelle käsitteiden määrittämiselle ja tarkastelun alle valittavien prosessien kuvaamiselle ennen varsinaista arviointia. Jos aktivointia lähdetään arvioimaan esimerkiksi mittareiden ja mittaamisen perusteella erittelemättä tarkasti sitä, minkälaiseen operationalisointiin mittaaminen perustuu, arvioinnin validiteetti kyseenalaistuu. Aktivointi määrittyy siten toiminnaksi, jota ei tule arvioida kevyin lähtökohdin tai menetelmin, jotta aktivointia koskeva tiedonhankinta ja arviointitiedon käyttäminen palveluiden ja järjestelmän kehittämisessä perustuisi eettisesti kestäväälle pohjalle.

9 JOHTOPÄÄTÖKSET: FENOMENOLOGISEN ANALYYSIN SYNTEESI

Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut tarkastella pitkäaikaistyöttömiin kohdistetun aktivoinnin vaikuttavuuden mahdollisuuksia ja aktivoinnin arvioitavuutta aikuissosiaalityön viitekehyksessä. Tutkimuskysymykset ovat kohdistuneet paitsi aikuissosiaalityön omiin sisältöihin myös laajempaan palvelujärjestelmätarkasteluun aktivoinnin toteuttamisen näkökulmasta. Tutkimuksen tavoitteena on ollut yhtäältä tuottaa tutkimukseni toimeksiantajalle aikuissosiaalityön käytäntöihin liittyvää tietoa aktivoinnin toteuttamisesta. Toisaalta tavoitteena on ollut saavuttaa aktivoinnin toimeenpanosta järjestelmätasoisista tiedosta arviointiteoreettiseen viitekehykseen peilaamalla ja luoda käsitystä aktivoinnin ilmiön arvioitavuudesta. Tutkimuksen keskiöön on nostettu erityisesti aikuissosiaalityön asiakkaat ja heidän kokemuksensa aktivoinnista. Asiakkaiden kokemuksia on tarkasteltu fenomenologisten askelien mukaisesti siten, että asiakkaiden äänelle on pyritty antamaan mahdollisimman paljon tilaa aktivoinnin toteuttamisen ja toimeenpanon analysoinnissa.

Tutkimus tuottaa analyysin havainnoiksi ja fenomenologisen analyysin synteetiksi aktivoinnin arvioitavuutta koskien merkittäviä haasteita aktivoinnin kokonaisvaltaisessa toimeenpanossa. Jo tutkimuksen ensimmäinen tutkimustulos aktivointiin liittyvästä käsitteellisestä epäselvyydestä kuvastaa aktivoinnin toimeenpanon perusteellisinta ongelmaa: aktivointi ei ole asiakkaiden näkökulmasta selkeää tai yksiselitteistä toimintaa. Asiakkaiden kokemusten perusteella aktivoinnin ilmiö näyttäytyy arvioitavuuden näkökulmasta ongelmalliselta, jos aktivoinnin toteuttamisen ja tavoitteiden suhteen vallitsee pääosin epäselvyyttä. Tutkimusaineiston perusteella aktivoinnin toimeenpanoa ja toteuttamista on tarkasteltava huomattavasti perusteellisemmin ennen kuin aktivoinnin toteuttamisesta voidaan tehdä yhteiskunta- ja työvoimapolitiittisesti merkittävää arviointia. Ilman tarkempaa analyysiä aktivointiin liittyvien toimijoiden työnjaosta, aktivoinnin tavoitteista ja palvelujärjestelmällisestä organisoinnista vaarantuu arvioinnin kohdentuminen ”oikeisiin asioihin” ja siten, että arvioinnissa saataisiin kartoitettua perusteellisesti tai totuudenmukaisesti aktivointiin liittyviä syy-seuraus –suhteita. Jotta aktivointia ja sen toimeenpanoa pystyttäisiin läpinäkyvästi arvioimaan, vaaditaan selkeää ontologisten ja epistemologisten lähtökohtien erittelyä, joiden varaan aktivoinnin ilmiön ja myös arvioinnin toteuttamisen jäsentäminen perustuu.

Tutkimuksen tulokset nostattavat aktivoinnin arvioitavuutta koskevien huomioiden ohella kysymyksiä aktivoinnin konkreettisten palvelukäytäntöjen tarkoituksenmukaisuudesta

erityisesti pitkäaikaistyöttömien kannalta. Aktivoinnin toimeenpanon kannalta merkittävä havainto on epäselvyys siitä, kenen tehtävä palvelujärjestelmässä on auttaa johdonmukaisesti ja pitkäjänteisesti pitkäaikaistyöttömiä asiakkaita. Asiakkaiden kokemuksista on huomioitava heidän toivomuksensa siitä, että työllistymisen tukemiseen ja työvoimapalveluihin saataisiin selkeyttä. Aikuissosiaalityössä tapahtuvan aktivoinnin välineistö näyttää asiakkaiden kokemusten perusteella ylipäänsä vähäiseltä, sillä asiakkaat mieltävät sosiaalitoimen aktivoinnin olevan joko kuntouttavaan työtoimintaan liittyvää ohjausta ja organisointia tai että aktivointi on tehtävä, joka ei kuulu aikuissosiaalityölle vaan TE-toimistolle. Järjestelmän toiminta byrokratia- ja kannustinloukkuineen luo asiakkaille kokemusta siitä, että aikuissosiaalityöllä ei varsinaisesti ole mahdollisuuksia vaikuttaa muun järjestelmän toiminnasta aiheutuviin työllistymisen esteisiin. Myös asiakkaiden näkemys itsestään työmarkkinoille kelpaamattomina asettaa työllistymisen tukemiselle ongelmalliset lähtökohdat, jos asiakkaat eivät näe työllistymistä omalla kohdallaan realistisena tavoitteena. Työvoimapalveluiden organisoinnin ja aikuissosiaalityön paikan näkökulmasta on merkittävää, että suurimmalla osalla haastateltavista oli kokemusta Työvoiman palvelukeskuksen asiakkuudesta, mutta asiakkaat eivät tuottaneet TYP:lla olleen heidän kohdallaan erityisiä vaikutuksia, vaikka TYP:n tehtävänä olisi kohdennetusti kartoittaa ratkaisuja asioihin, joiden perusteella pitkäaikaistyöttömät määrittelevät itsensä työmarkkinoille kelpaamattomiksi. Työvoiman palvelukeskusten perustamisen syynä on ollut kehittää moniammatillisempia ja peruspalveluita jykevempiä palvelun paikkoja pitkäaikaistyöttömille, mutta usean asiakkaan kokemus oli ollut enemmänkin olemassa olevan tilanteen ja sen haasteellisuuden toteamista. Tämän perusteella tarkasteltavaksi asiaksi nousee pitkäaikaistyöttömien palveluiden sisällöllisen kehittämisen lisäksi tarve arvioida myös palveluiden organisointia ja työnjakoa. Olisiko asiakkaiden kannalta parempia tai eettisesti kestävämpiä ratkaisuja mahdollista tehdä joustavammin, jos asiakkaan palveluprosessin hallinta olisi selkeästi jonkun palvelutoimijan hallussa – vaikka esimerkiksi aikuissosiaalityössä? Aikuissosiaalityön tulevaisuuden roolia pohdittaessa on nostettu toiveeksi, että aikuissosiaalityö ”ei saisi yksipuolistua ainoastaan työttömien aktivointiin” (Taina & Kotiranta 2014, 194). Asiakkaiden kokemusten perusteella aktivoinnin toteuttamista aikuissosiaalityössä voitaisiin kuitenkin kehittää huomattavasti johdonmukaisempaankin suuntaan.

Aikuissosiaalityössä havaitut työllistymisen tukemisen esteet johdattavat pohtimaan aktivoinnin toteuttamisen yleisempiä periaatteita ja niissä havaittavia ongelmia: aktivoinnin tavoitteet jäävät asiakkaiden näkökulmasta etäisiksi heidän yksilöllisten tilanteidensa huomioon ottamisen kannalta ja aktivoinnin toimeenpanossa asiakkaiden tarpeet ja järjestelmälähtöinen palveluiden organisointi

eivät kohtaa. Jos asiakkaat kokevat esimerkiksi jo olevansa aktiivisia siten, että he pyrkivät toimimaan ja saamaan elämässään aikaiseksi asioita parhaan toimintakykynsä mukaisesti, heidän on vaikea ymmärtää, että heitä ”pitäisi ruveta velvottamaan johonki” (nainen 48v). Tällaisessa tilanteessa aktivoinnin eetoksen voidaan todeta olevan eräänlaisessa paradoksaalisessa umpikujassa, jos pitkäaikaistyöttömien pitäisi epätarkoituksenmukaisten sanktioiden uhalla voimaantua työelämään ilman realistisia työllistymisen mahdollisuuksia. (Karjalainen 2011, 242.) Tutkimuksen toteuttamisessa on pohdittava myös haastateltavien valikoitumista ja sitä, kuinka kattavan kuvauksen tutkittavasta ilmiöstä aineisto antaa. Jo haastatellut asiakkaat itse tuottivat, että haastatteluiden ulkopuolelle jäi varmastikin henkilöitä, jotka ”eivät ole yhtä sanavalmiita” kuin he (nainen 53v). Tutkimuksen tulosten arvioinnissa on huomioitava siten, että tutkimus ei anna tyhjentävää kuvaa aktivoinnin toteuttamisesta ja toimeenpanosta. Fenomenologiseen orientaatioon ja analyysin perustuvan tutkimuksen tavoitteena ei ole kuitenkaan yleistettävien mallien luominen tutkittavasta asiasta tai oletus siitä, että tutkimuksella pystyttäisiin täysin kattavasti kuvaamaan tutkittavaa ilmiötä. Tutkimukseen osallistuneiden asiakkaiden kokemukset on tulkittava kuitenkin puheenvuorona aktivoinnin kehittämisen puolesta etenkin siitä näkökulmasta, toimiiko järjestelmä ideaalisesti asiakkaiden näkökulmasta, jos aktivoinnin kohteena olleet henkilöt voivat kuvata itseään ”järjestelmän kanta-asiakkaiksi” – toimiiko aktivoinnin toimeenpano tällä hetkellä siis siten, että palveluissa tosiasiallisesti pystyttäisiin löytämään asiakkaille ratkaisuja työttömyyteen? Pitkäaikaistyöttömillä asiakkailla nimittäin olisi odotuksia ja toiveita järjestelmää ja aktivointia koskien, sillä kysyttäessä aktivoinnin toteuttamisesta asiakkaiden kohdalla, epäselvyyden ohella aktivoinnin todettiin olleen ”jotain muuta mitä se on mulla ollu käytännössä” (mies 49v). Toinen asiakas vaati järjestelmältä hyvinkin kiivaasti mahdollisuuksia työllistymiseen, koska asiakas koki näyttäneensä työkykyisyytensä ja –motivaationsa osallistumalla kuntouttavaan työtoimintaan useammankin kerran (mies 52v). Järjestelmältä halutaan siten vastauksia ja vastinetta ratkaisujen eli työllistymisen muodossa, jos asiakkaat kokevat jo aktivoituneensa sanan nimenomaisessa merkityksessä tavoittelemaan työllistymistä.

Haastateltujen asiakkaiden joukossa huomattavaa oli pääsääntöisesti asiakkaita yhdistänyt toiveikkaus ja päämäärätietoisuus siitä, että heidänkin elämässään muutos on mahdollista, vaikka haastateltavat eivät jäsentäneet muutosta tapahtuneen merkittävästi heidän aikuissosiaalityön asiakkuutensa aikana suuntaan tai toiseen. Toisaalta haastateltujen asiakkaiden puheessa oli huolestuttavia piirteitä itsensä näkemisestä turhana tai hyödyttömänä yhteiskunnan kannalta siten, että asiakkaat omaksuneet lannistuneen identiteetin (Karjalainen &

Lahti 2005, 284). Pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden tulevaisuudennäkymien ja ylipäänsä inhimillisen elämän edellytysten kannalta on huolestuttavaa, että asiakkaat määrittivät itseään ”menetetyiksi tapauksiksi” nuorisoikäisiin nähden, kuinka he olivat jo ”elämänsä kärsineet” ja heidän sijastaan pitäisi panostaa nuorten pelastamiseen, koska eihän heidän uudelleen kouluttamisessaankaan ole mitään järkeä (mies 54v). Myös erään haastateltavan kuvaus itseään 42-vuotiaana ”jo niin vanhaksi”, että eihän hän enää työmarkkinoille kelpaa tai eihän hänellä ”täs sitä työkä kumminkaan enää oo” (nainen 42v), vaatii kiinnittämään huomiota erityisten ratkaisujen pohtimiseksi aikuisten pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden tukemiseksi. Keski-ikää lähestyvien pitkäaikaistyöttömien työttömyydessä on mitä suurimmassa määrin kyse muistakin haasteista kuin vain töiden puuttumisesta, ja asiakkaiden kokemukset vahvistavat tätä näkemystä. Todellisten ratkaisujen löytämiseksi pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden palveluvalikoimassa olisikin kenties syytä syventää kuntouttavuuden näkökulmia etenkin työllistymisen edellytysten kohentamiseksi, jotta asiakkaiden elämässä voitaisiin tavoitella yksilöllisten tavoitteiden ja voimavarojen mukaisia toimenpiteitä. Kaikille pitkäaikaistyöttömille työmarkkinoille palaaminen ei esimerkiksi välttämättä ole realistinen vaihtoehto. Tämä toteamus haastaa ajattelemaan, että ihmisarvon määrittäminen yhteiskunnassamme ei saa perustua ainoastaan työn tekemiselle, vaan myös työhön pystymättömille on pystyttävä tarjoamaan mahdollisuus inhimilliseen elämään. Asiakkaiden kokemukset aktivoinnin toteuttamiseen liittyvästä epäselvyydestä on myös otettava vakavasti aktivoinnin ihmiskäsityksen kannalta: onko eettisesti kestävä, että asiakkaat identifioidaan ja objektivoidaan järjestelmän näkökulmasta aktivoinnin kohteiksi, jos asiakkaat eivät tunnista tai välttämättä edes tiedä olleensa aktivoinnin kohteina?

Tutkimuksen tuloksena todettava aktivoinnin ilmiön vaikea arvioitavuus on otettava vakavasti, sillä kyse on yhteiskuntapoliittisesti merkittävästä ideologiasta, joka on muokannut suomalaistakin palvelujärjestelmää. Ilmiön vaikeaan arvioitavuuteen ei pidä sellaisenaan tyytyä, sillä jos arviointia ei pystytä tekemään, miten järjestelmää voidaan kehittää niin yksilöiden kannalta eettisesti ja sosiaalisesti kestäväksi kuin yhteiskunnallisesti ja kansantaloudellisesti vaikuttavaksi? Päinvastoin, aktivoinnin toimeenpanoa koskevissa tutkimuksissa aktivointia koskevan vaikuttavuustutkimuksen puuttumisen on todettu olevan ongelmallista, koska aktivointi-ideologian suosimisen tueksi ei ole pystytty esittämään aktivoinnin vaikuttavuutta tukevia tutkimustuloksia. Aktivoinnin toimeenpanon kriittinen tarkastelu on olennaista, jotta työttömyyttä yksilöllistävistä aktivointitoimenpiteiden todellisista vaikutuksista olisi mahdollista saada sellaista tutkimustietoa, jonka avulla pystyttäisiin tarkastelemaan myös

työttömyyden ja pitkäaikaistyöttömyyden rakenteellisia ulottuvuuksia. Merkittävä kysymys aktivointitoimenpiteiden vaikuttavuuden todentamisen kannalta on, että jos aktivointitoimenpiteet eivät ole vaikuttavia työllistymisprosenttien näkökulmasta, onko tällöin vaikuttavuuden esteenä yksilöön liittyvät tekijät vai työmarkkinoiden toimintaan liittyvät rakenteelliset tekijät?

Tämä tutkimus on keskittynyt aktivoinnin ilmiön arvioinnin kannalta olennaisten asioiden esille tuomiseen. Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että aktivoinnissa ja työllistymisen tukemisessa on kyse niin rajapintaisesta työskentelystä, että tarkoituksenmukaisen arvioinnin tekemiseksi on ensimmäisenä selvennettävä kaikkia tämän tutkimuksen lähtökohtina olleita käsitteitä ja vastattava kysymyksiin siitä, mitä tarkoitetaan aktivoinnilla ja mitkä ovat olleet sen tavoitteet, joiden perusteella aktivoinnin vaikuttavuutta arvioidaan. Tutkimuksen ydinviestiksi näihin kysymyksiin peilaten voidaan nostaa huomio pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden erityisestä asemasta ja huolellisen palveluntarpeen arvioinnin ja tilannekartoituksen merkityksestä työllistymisen edellytysten tukemisessa. Pitkäaikaistyttömiä asiakkaita koskevaan aktivointiajatteluun on sisällytettävä inhimillisempiä ja yksilöllisempiä toimintatapoja kuitenkin unohtamatta rakenteellisten tekijöiden merkitystä, jotta pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kanssa pystytään heidän vahvuuksiinsa tukeutuen etsimään asiakkaan elämän kannalta mielekkäitä ja vaikuttavia ratkaisuja.

LÄHTEET

- Ala-Kauhaluoma, Mika (2007) Toimeenpanon ratkaisuja ja arvioinnin haasteita. Tutkimus uusista työllistymisen tukemisen tavoista. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 76/2007. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Ala-Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004) Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta – lain sisältö ja vaikuttavuus. STAKES- tutkimuksia 141.
- Alasuutari, Pertti (2011) Laadullinen tutkimus 2.0. Tampere: Vastapaino.
- Alho, Linnea (2014) Miten työtön aktivoidaan? Työpoliittinen Aikakauskirja 4/2014. 69–73.
- Alastalo, Marja & Åkerman, Maria (2011) Tietokäytännöt ja hallinnan politiikka. Teoksessa Marja Alastalo ja Maria Åkerman (toim.) Tieto hallinnassa. Tietokäytännöt suomalaisessa yhteiskunnassa. Tampere: Vastapaino. 17–38.
- Björklund, Liisa & Hallamaa, Jaana (2013) Miten kannustaa ihmisiä työmarkkinoille eettisesti ja kestävästi? Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 150–170.
- Blomgren, Sanna & Kivipelto, Minna (2012) Valtaistus. Valtakunnallinen aikuissosiaalityön loppuraportti. Raportti 8/2013. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Bonoli, Giuliani (2010) The Political Economy of Active Labor-Market Policy. *Politics & Society* 2010:38. 435–457.
- Busk, Henna (2015) Kannustavatko työttömyysturvaetuuden sanktiot työllistymään? Työpoliittinen aikakauskirja 2/2015. 5-11.
- Cheetham, Juliet & Fuller, Roger & McIvor, Gill & Petch, Alison (1992) *Evaluating Social Work Effectiveness*. Buckingham: Open University Press.
- Clarke, Alan & Dawson, Ruth (1999) *Evaluation Research. An Introduction to Principles, Methods and Practice*. Lontoo: SAGE Publications.
- Clarke, John (2005) New Labour's Citizens: Activated, Empowered, Responsibilized, Abandoned? *Critical Social Policy*. Vol. 25 (4): 447–463.
- Ehrler, Franziska (2012) New Public Governance and Activation. *International Journal of Sociology and Social Policy*. Vol.32, No.5/6. 327–339.
- Eriksson, Ulla Britt & Engström, Lars-Gunnar & Starrin, Bengt & Janson, Staffan (2008) Falling Between Two Stools; How a Weak Co-operation Between the Social Security and the Unemployment Agencies Obstructs Rehabilitation of Unemployed Sick-listed Persons. *Disability and Rehabilitation*, 2008; 30(8), 569 – 576.
- Evans, Tony & Hardy, Mark (2010) *Evidence & Knowledge for Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Frost, Nick (2002) *Evaluating Practice*. Teoksessa Robert Adams, Lena Dominelli & Malcolm Payne (toim.) *Critical Practice in Social Work*. New York: Palgrave Macmillan. 46–54.

Gray, Mel & Plath, Debbie & Webb, Stephen A. (2009) Evidence-based Social Work. A Critical Stance. New York: Routledge.

Guba, Egon G. & Lincoln, Yvonna S. (1989) Fourth Generation Evaluation. Lontoo: Sage Publications.

Helén, Ilpo (1994) Michel Foucault'n valta-analytiikka. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Tampere: Gaudeamus. 270–315.

Hiilamo, Heikki (2014) Voisiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta? Yhteiskuntapolitiikka 79, 2014:1. 82–86.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2011) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.

Hänninen, Sakari (2014) Työttömän työnhakijan mahdoton mahdollisuus. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino. 184–208.

Jakobsson, Björn & Ekholm, Jan & Bergroth, Alf & Schuldt-Ekholm, Kristina (2010) Improved Employment Rates After Multiprofessional Cross-sector Cooperation in Vocational Rehabilitation: a 6-year Follow-up With Comparison Groups. International Journal of Rehabilitation Research. 2010 (33): 72–80.

Jokiranta, Harri (1993) Arviointi ja sosiaalityö. Teoksessa Riitta Granfelt, Harri Jokiranta, Synnöve Karvinen, Aila-Leena Matthies ja Anneli Pohjola (1993) Monisärmäinen sosiaalityö. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto. 285–314.

Judén-Tupakka, Soila (2008) Askelia fenomenologiseen analyysiin. Teoksessa Eija Syrjäläinen, Ari Eronen ja Veli-Matti Värri (toim.) Avauksia laadullisen tutkimuksen analyysiin. Tampere: Tampere University Press. 62–90.

Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (2008a) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (toim.) Sosiaalityön aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino. 48–81.

Juhila, Kirsi (2008b) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (toim.) Sosiaalityön aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino. 82–108.

Julkunen, Raija (2011) Työ – kestävyksien leikkauskohdassa. Teoksessa Anneli Pohjola ja Riitta Särkelä (toim.) Sosiaalisesti kestävä kehitys. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. 61–76.

Julkunen, Raija (2013) Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena. Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos. 21–44.

- Karjalainen, Jarno & Moisio, Pasi (2010) Kannustin- ja byrokraatialoukut suomalaisessa sosiaaliturvassa. Teoksessa Elina Palola ja Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – hukassa vai uuden jäljillä? Helsinki: THL. 112–123.
- Karjalainen, Vappu (2011) Aktiivisen sosiaalipolitiikan ristiriitainen tehtävä. Teoksessa Elina Palola ja Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – hukassa vai uuden jäljillä? Helsinki: THL. 227–248.
- Karjalainen, Vappu (2013) Työttömän palvelujärjestelmän aktivoituminen. Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 99–119.
- Karjalainen, Vappu & Lahti, Tuukka (2005) Pitkäaikaistyöttömyyttä tunnustava tieto. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen ja Tuukka Lahti (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: STAKES. 271–292.
- Kempainen, Tarja & Ojaniemi, Pekka (2012) Tieto ja vaikuttavuuden arviointi käytännön sosiaalityössä. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kempainen ja Sanna Väyrynen (toim.) Sosiaalityön vaikuttavuus. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 43–64.
- Keskitalo, Elsa (2008) Balancing Social Citizenship and New Paternalism. Finnish Activtion Policy and Street-level Practice in a Comparative Perspective. Helsinki: STAKES. Tutkimuksia 177.
- Keskitalo, Elsa (2012) Pitkäaikaistyöttömien työhön aktivointi ja kuntoutuminen kuntien tehtäväksi. Kuntoutus 4:2012. 61–70.
- Keskitalo, Elsa (2013) Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 45–72.
- Keskitalo, Elsa & Karjalainen, Vappu (2013) Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo (toim.) Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 7-18.
- Kettunen, Pekka (2012) Sosiaalipalveluiden vaikuttavuuden arviointi. Teoksessa Sakari Hänninen ja Maijaliisa Junnila (toim.) Vaikuttavatko politiikkatoimet? Sosiaali- ja terveydenhuolto vaikuttavuusarvioinnin kohteena. Helsinki: THL. 146–150.
- Kivipelto, Minna (2006) Sosiaalityön kriittinen arviointi. Sosiaalityön kriittisen arvioinnin perustelut, teoriat ja menetelmät. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja A. Tutkimuksia 3. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu.
- Kivipelto, Minna (2008) Osallistava ja valtaistava arviointi. Johdatus periaatteisiin ja käytäntöihin. Työpapereita 17/2008. Helsinki: STAKES.
- Kivipelto, Minna & Blomgren, Sanna & Karjalainen, Pekka & Saikkonen, Paula (2012, toim.) Vaikuttavaa aikuissosiaalityötä – arviointimalleista mittareihin. Tutkimus- ja kehittämishankkeen . Raportti 27/2012. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kivipelto, Minna & Kotiranta, Tuija (2014) Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin kriittinen eetos saatava takaisin. Janus, vol. 22 (2) 2014. 172–182.

- Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula (2013) Tiedon tuotanto ja vaikuttavuustieto sosiaalityössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (2013):3. 313–321.
- Koistinen, Pertti (2014) *Työ, työvoima ja politiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Koistinen, Pertti & Asplund, Rita (2014) Onko työmarkkinoilla tilaa kaikille? *Työpoliittinen Aikakauskirja* 3/2014. 5-15.
- Koivisto, Juha (2006) Sosiaalialan näyttökeskustelu: miten sosiaalisten interventioiden vaikuttavuus osoitetaan? *Janus*. Vol. 14 (1) 2006. 53–60.
- Korkeamäki, Johanna (2015) Nuorisotakuu haastaa kuntoutuksen. *Kuntoutus* 1:2015. 28–34.
- Korteniemi, Pertti & Kotiranta, Tuija & Kivipelto, Minna (2012) Kokemuksia sosiaalityön vaikuttavuuden arvioinnin toteuttamisesta. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kemppainen ja Sanna Väyrynen (toim.) *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 89–115.
- Koski, Leena (2011) Teksteistä teemoiksi – dialoginen tematisointi. Teoksessa Anu Puusa ja Pauli Juuti (toim.) *Menetelmäviidakon raivaajat – perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan*. Vantaa: Johtamistaidon opisto. 126–149.
- Kotiranta, Tuija (2008) *Aktivoinnin paradoksit*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuusela, Pekka (2004) *Sosiaalisen maailman tasot ja toimijat. Esseitä sosiaalitieteiden ja arviointitutkimuksen metodologiasta*. UNIPress.
- Lahti, Raimo & Lahikainen, Anja Riitta (2013) Pystyykö uudistettu työ- ja elinkeinotoimisto hoitamaan tehtävänsä työllistäjänä ja syrjäytymiskehityksen ehkäisijänä? *Työpoliittinen Aikakauskirja* 2/2013. 57–62.
- Laine, Timo (2010) Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Juhani Aaltola ja Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 28–45.
- Laitinen, Ilpo (2008) *Autenttinen evaluaatioetiikka*. Acta Universitatis Lapponiensis 133.
- Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta, 28.12.2012/916.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta. 2.3.2001/189.
- Lehtomaa, Merja (2008) Fenomenologisen kokemuksen tutkimus: Haastattelu, analyysi ja ymmärtäminen. Teoksessa Juha Perttula ja Timo Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 163–194.
- Lind, Jens & Hornemann Moller, Iver (2006) Activation for What Purpose? Lessons from Denmark. *International Journal of Sociology and Social Policy*. Vol. 26. No. 1/2. 5-19.
- Lindqvist, Tuija (2005) Realistisen arvioinnin lähtökohdat. Johdatus tapauskohtaiseen ja realistiseen arviointiin. Teoksessa Ilse Julkunen, Tuija Lindqvist ja Sakari Kainulainen (toim.) *Realistisen arvioinnin ensimmäiset askeleet*. FinSoc Työpapereita 3/2005. Helsinki: STAKES. 13–16.

- Lumijärvi, Ismo (1994) Vaikuttavuusarviointi sosiaali- ja terveystalouden palveluyksikössä. Käsitteellisiä tarkennuksia ja sovellutusesimerkkejä. Tutkimuksia No. 187, Hallintotiede 18. Vaasan yliopiston julkaisuja.
- Malmberg-Heinonen, Ira & Vuori, Jukka (2005) Financial Incentives and Job-search Training: Methods to Increase Labour Market Integration in Contemporary Welfare States. *Social Policy and Administration*. Vol. 39, No. 3. 247–259.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Tarkentuva tieto sosiaalityössä. Teoksessa Pekka Kuusela ja Vuokko Niiranen (toim.) *Realismin haaste sosiaalityössä*. UNIPress. 137–162.
- Määttä, Anne (2011) Työkyvytön vai työtön? Työkyvyttömyydestä aiheutuva sosiaaliturvan väliinputoaminen elämänkaaren eri vaiheissa. *Kuntoutus 1: 2011*. 18–28.
- Niemi, Heidi (2012) Työttömien henkilöiden työllistymisen tukeminen kunnan tehtävänä. *Työpoliittinen aikakauskirja 4/2012*. 16–27.
- Niemi, Petteri (2014) Näyttöön perustuvan käytännön sosiaalialalle soveltamisen tieteenfilosofiset haasteet. Teoksessa Riitta Haverinen, Marjo Kuronen ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. Tampere: Vastapaino. 301–319.
- Paasio, Petteri (2003) Vaikuttavuuden arvioinnin rakenne ja mahdollisuus sosiaalialalla. *STAKES, FinSoc. Työpapereita 3/2003*.
- Pawson, Ray & Tilley, Nick (1997) *Realistic Evaluation*. Lontoo: SAGE Publications.
- Patton, Michael Quinn (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd Edition. Lontoo: Sage Publications.
- Payne, Malcom (2005) *Modern Social Work Theory*. Palgrave MacMillan. Third Edition.
- Pekkarinen, Elina & Tapola-Haapala, Maria (2009) Kriittinen realismi sosiaalityössä – tiedontuotannosta emansipaatioon. Teoksessa Mikko Mäntysaari, Anneli Pohjola ja Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-Kustannus. 183-205.
- Peltola, Taru (2008) Empirian ja teorian vuoropuhelu. Teoksessa Markus Laine, Jarkko Bamberg ja Pekka Jokinen (toim.) *Tapaustutkimuksen taito*. Helsinki: Gaudeamus. 111–129.
- Perttula, Juha (2008) Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Teoksessa Juha Perttula ja Timo Latomaa (toim.) *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 115–161.
- Plath, Debbie (2013) Evidence-Based-Practice. Teoksessa Mel Gray ja Stephen Webb (toim.) *Social Work Theories and Methods*. 229–239.
- Pohjola, Anneli (2012a) Moniulotteinen vaikuttavuus. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kempainen ja Sanna Väyrynen (toim.) *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 9-15.
- Pohjola, Anneli (2012b) Tutkimukseen perustuva vaikuttavuus. Teoksessa Anneli Pohjola, Tarja Kempainen ja Sanna Väyrynen (toim.) *Sosiaalityön vaikuttavuus*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus. 19–42.

- Rajavaara, Marketta (2007) Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen. Sosiaali- ja terveystieteen tutkimuksia 84. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Rajavaara, Marketta (2011) Näyttöperusteista sosiaalipolitiikkaa – kansalaiset vaikuttavuushallinnan objekteina ja subjekteina. Teoksessa Elina Palola ja Vappu Karjalainen (toim.) Sosiaalipolitiikka – hukassa vai uuden jäljillä? Helsinki: THL. 204–226.
- Riipinen, Toni & Järvinen, Antti & Valtakari, Mikko (2014) Työmarkkinatuen rahoitusuudistus 2006 ja sen vaikutukset. Työpoliittinen Aikakauskirja 3/2014. 16–22.
- Ronkainen, Suvi & Pehkonen, Leila & Lindblom-Ylänne, Sari & Paavilainen, Eija (2011) Tutkimuksen voimasanat. Helsinki: WSOYpro.
- Rostila, Ilmari & Mäntysaari, Mikko (1997) Tapauskohtainen evaluointi sosiaalityön välineenä. Sosiaali- ja terveystieteen tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 212.
- Shaw, Ian F. (1999) Qualitative Evaluation. Lontoo: SAGE Publications.
- Siisiäinen, Martti & Kankainen, Tomi & Luhtakallio, Eeva (2014) Työttömien liike. Teoksessa Kirsti Lempiäinen & Tiina Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino. 52–90.
- Sinkkonen, Merja (2008) Sosiaalipalvelujen vaikuttavuuden arvioinnista. Hallinnon tutkimus 1/2008. 18–34.
- Suoninen, Eero (1999) Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino. 17–36.
- Strömberg-Jakka, Minna (2012) Miksi sossu ei tee mitään? Teoksessa Minna Strömberg-Jakka ja Teija Karttunen (toim.) Sosiaalityön haasteet. Tukea ammattilaisten arkeen. Jyväskylä: PS-Kustannus. 140–172.
- Särkelä, Antti (2001) Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.
- Taina, Jaana & Kotiranta, Tuija (2014) Sosiaalityötä ja toimeentulotukea - aikuissosiaalityö paikkaansa hakemassa. Teoksessa Riitta Haverinen, Marjo Kuronen ja Tarja Pösö (toim.) Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino. 179–195.
- Taylor, David & Balloch, Susan (2005) The politics of evaluation: an overview. Teoksessa David Taylor & Susan Balloch (toim.) The Politics of Evaluation. Participation and Policy Implementation. Bristol: The Policy Press. 1-17.
- Toikko, Timo (2014) Vastuullisen asiakkuuden paradigma. Teoksessa Riitta Haverinen, Marjo Kuronen ja Tarja Pösö (toim.) Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Tampere: Vastapaino. 161–175.
- Tonttila, Jarkko (2015) Kohti uutta paradigmaa työpolitiikan palvelujärjestelmässä? Työpoliittinen aikakauskirja 1/2015. 67–75.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2013) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Tuusa, Matti (2005) Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä – Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 74/2005. Helsinki: Kuntoutussäätiö.

Törrönen, Jukka (2005) Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen ja Tuukka Lahti (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. 15–37.

Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus 229/2011. Pitkäaikaistyöttömien työllistyminen ja syrjäytymisen ehkäisy. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 7/2011.

van Berkel, Rik & van der Aa, Paul (2012) Activation Work: Policy Programme Administration or Professional Service Provision? Journal of Social Policy. Vol. 41, issue 3. 493–510.

Varto, Juha (1992) Laadullisen tutkimuksen metodologia. Helsinki: Kirjayhtymä.

Vilkkä, Hanna (2005) Tutki ja kehitä. Helsinki: Tammi.

Virtanen, Petri (2007) Arviointi. Arviointitiedon luonne, tuottaminen ja hyödyntäminen. Helsinki: Edita.

Väisänen, Raija & Hämäläinen, Juha (2008) Aikuissosiaalityön ajankohtaisuus ja yleinen luonne. Teoksessa Raija Väisänen ja Juha Hämäläinen (toim.) Aikuissosiaalityö kunnan palvelujärjestelmässä. Tutkimus aikuissosiaalityön yleisestä luonteesta, tiedosta ja toiminnasta. Kaakkois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen (Socom) julkaisuja, A.6:2008. 9-45.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Acta Universitatis Tamperensis 1589.

LIITE 1: Saatekirje pro gradu –tutkimuksen haastatteluihin osallistuville

Tervehdys!

19.11.2014

Olen sosiaalityön opiskelija Tampereen yliopistosta. Teen opintojeni lopputyötä, pro gradu – tutkielmaa yhteistyössä (x) kaupungin toimeentulotuen yksikön aikuissosiaalityöntekijöiden kanssa. Tutkin lopputyössäni aikuissosiaalityön asiakkaiden kokemuksia aktivointitoimenpiteistä. Aktivointitoimenpiteillä tarkoitan niitä keinoja, joita aikuissosiaalityön asiakkaiden kanssa käytetään, kun asiakkaita pyritään tukemaan työllistymisessä. Erityisenä kohderyhmänä tutkimuksessani ovat henkilöt, joiden työttömyys on kestänyt yhtäjaksoisesti vähintään yhden vuoden. Aktivointitoimeenpiteet voivat olla kohdallasi vielä käynnissä tai jo takanapäin: olennainen asia on, että sinua on pyritty aktivoimaan työllistymisessä pitkittyneen työttömyyden aikana.

Teen tutkimukseni haastatteleamalla asiakkaita kertaluontoisesti. Haastattelut toteutetaan yksilöhaastatteluilla, jotka nauhoitan ääninauhurilla. Nauhoitteita ei tulla kuuntelemaan julkisissa tilanteissa vaan puran nauhoitetut haastattelut kirjalliseen muotoon, jotta pystyn analysoimaan paremmin haastatteluiden sisältöjä. Haastattelukysymykset tulevat liittymään asiakkaiden elämäntarinoihin, työllisyyshistoriaan ja työllisyyttä koskeviin tavoitteisiin. En tule missään vaiheessa tutkimusta tarvitsemaan tai tallentamaan haastateltavien henkilötietoja, joten osallistujia ei ole mahdollista tunnistaa tutkimusaineiston raportoinnissa. Tutkimuksen tulosten raportoinnissa tullaan mainitsemaan ainoastaan haastateltavien määrä, sukupuoli ja mahdollisesti ikä. Jos käytän lopullisessa raportissani suoria lainauksia, ne tullaan tekemään tavalla, että sanojaa ei tunnista tekstistä.

Tutkimukseeni osallistuminen on täysin vapaaehtoista. Olisin kuitenkin erittäin kiitollinen jokaisesta rohkeasta, joka antaisi minun haastatella itseään tutkimustani varten. Tutkin aihetta, koska olen kiinnostunut asiakkaiden mielipiteistä aikuissosiaalityön palveluita kohtaan ja siitä, kokevatko asiakkaat sosiaalityön tuella olleen jotain apua työllistymisessään. Haastatteluilla pyrin tuomaan asiakkaiden ääntä kuuluviin, koska asiakkaat tietävät parhaiten, miten heidän oman elämänsä kohdalla sosiaalityöllä on saatu muutosta aikaan. Tutkimuksessani ei siten ole oikeita tai vääriä vastauksia, vaan asiakkaiden kokemukset ovat tutkimuksessa etusijalla.

ystävällisin terveisin,

Lotta Reito
sosiaalityön opiskelija, Tampereen yliopisto

LIITE 2: Haastattelukysymykset

Asiakkaan taustatiedot:

- Taustatiedoksi: Ikä? Asutko yksin vai perheen kanssa?
- Kertoisitko lyhyesti koulutus- ja työhistoriastasi?
- Millainen on nykytilanteesi? Kuinka pitkään olet ollut työttömänä?

Aikuissosiaalityön asiakkuuden syyt ja sisältö:

- Milloin olet alkanut asioida aikuissosiaalityössä sosiaalityöntekijän luona?
- Mikä oli asiakkuuden alkamisen syynä?
- Millaista työskentely on ollut? Mitä aikuissosiaalityön asiakkuus on pitänyt sisällään?

Esimerkiksi: mihin sinua on ohjattu sosiaalitoimistosta, kenen kaikkien kanssa olet työskennellyt sosiaalitoimistossa?
- Ovatko sosiaalityöntekijällä asioimisen syyt muuttuneet?
- Koetko, että elämässäsi on tapahtunut muutosta aikuissosiaalityön asiakkuuden aikana eli sinä aikana, kun olet asioinut sosiaalityöntekijän kanssa eli? Jos niin minkälaista?
- Mitkä asiat ovat vaikuttaneet muutoksen syntymiseen?
- Minkälainen merkitys sosiaalityöntekijän kanssa työskentelyllä ja hänen kanssaan työstetyillä asioilla on ollut muutoksen syntymisessä?
- Jos muutosta ei ole tapahtunut, minkälaista apua koet saaneesi sosiaalityöntekijältä?
Millaista tukea olisit toivonut?

Työllistyminen ja aktivointi aikuissosiaalityön tavoitteena:

- Oliko työttömyys syynä tai osittaisena syynä siihen, että olet alkanut asioida sosiaalityöntekijän luona?
- Miten kanssasi on käsitelty työttömyyttä?
- Mitä sana aktivointi tuo sinulle mieleen?
- Muistatko sosiaalityöntekijän käyttäneen aktivointi –sanaa? Jos, niin miten ja missä yhteyksissä?

- Onko kohdallasi työllistyminen asetettu tavoitteeksi, eli oletko sopinut työntekijän kanssa että yhdessä lähdette tavoittelemaan sitä, että saisit töitä? Miten tämä on näkynyt yhteisessä työskentelyssä?
- Oletko itse kokenut olleesi aktiivoinnin kohteena? Miten työllistymiseen aktivointi on näkynyt kohdallasi?
 - o Millaista työnhakusi on ollut työttömyytesi aikana?
 - o Minkälaisista asioista olette sopinut työntekijän kanssa siitä, miten kohdallasi lähdetään tavoittelemaan työllistymistä?
 - o Miten koet sosiaalityöntekijän auttaneen sinua työnhaussa?
 - o Onko sinua velvoitettu johonkin, mikä liittyy työttömyyteen, työnhakuun tai työn saamiseen?
 - o Koetko, että sinua on velvoitettu johonkin sellaiseen, josta et näe hyötyä työn saamisen kannalta?
 - o Onko sinun kanssasi sovittu jostain toiminnasta tai onko sinulle tarjottu jotain toimintaa siten, että olet kokenut siihen liittyneen ehtoja tai ”pakottamista”?

Sosiaalityön vaikutukset työllistymisessä asiakkaan näkökulmasta

- Onko työtilanteessasi tai työnhaussasi tapahtunut muutosta sinä aikana, kun olet asioinut sosiaalityöntekijän luona? Onko tilanteesi muuttunut?
- Jos, niin miten?
- Mitkä asiat ovat vaikuttaneet muutoksen syntymiseen? Minkälainen merkitys sosiaalityöntekijän kanssa työskentelyllä ja hänen kanssaan työstetyillä asioilla on ollut työttömyytesi kannalta?
- Jos työllistymisessä ei ole tapahtunut muutosta, niin mitä ajattelet ylipäänsä työllistymisestä omalla kohdallasi?
- Millaisia tavoitteita sinulla itselläsi on nyt tulevan työllistymisesi suhteen? Mikä on parasta, mitä voisi tapahtua?
- Koetko, että olette sosiaalityöntekijän kanssa samaa mieltä näistä tavoitteista?
- Millaisena näet omat mahdollisuutesi vaikuttaa työttömyyteesi tai työn saamiseen?
- Ajatteletko nyt samalla tavalla työllistymismahdollisuuksistasi kuin esimerkiksi työttömyyden alkuvaiheessa? Ovatko ajatuksesi muuttuneet? Jos, niin miten?
- Mitä sosiaalityöntekijöiden pitäisi tehdä (erilaisilla) työllistymisen tukemisessa?
- Mitä yhteiskunnan pitäisi tehdä (erilaisilla) työllistymisen tukemisessa?